

המחשבים.
בגישת, התורה מר נימן תכני
לפרייקט, והמליץ על יצירת קש
עם גורמים מומחים בישראל
המתאמים להקמתו. לאחר ישיבו
מספר, עם מומחים בתחום זה ועם מ
אהרן באט מנכ"ל ביה"ס הגבו
לשכלולוגיה, עם פרופ' יהודה ל
והחקר הממציא המפורסם ר' צו
וינברגר, נתקבלה תמונה ברור
לכיוון ביצוע הפרייקט.

בשלב זה פנו ראשי המכון לקנ
חוות דעת הלכתית, וקיבלו א
הגלבת של גדולי הרבני
וחכמים (ראה מכתבו מ
גדולי וואניר שליט"א בעמוד 3)
בי"ז שבט נחתם, בשעה טוב
ביצוע הפרייקט, עם חבר
מוקד (נפית'ר) בהנהלה:

עקב קורבן, יו"ר מועצת חכמי

מספר	פרק	מסוק	הנכון	מופיע	המנות
1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3
4	4	4	4	4	4
5	5	5	5	5	5
6	6	6	6	6	6
7	7	7	7	7	7
8	8	8	8	8	8
9	9	9	9	9	9
10	10	10	10	10	10

החכמים והכתוב

חכם ארזים או חכם הרזים? ומהו ההבדל בין תקנת שבת לתכנת שבת? המבטא השגור בפי בני האדם גורם לטעויות נפוצות בצורת הדיבור אך במקרים רבים גורם ללא פחות מטעויות כתיב גם אצל מבוגרים שיודעים את מלאכת הכתיבה על בורייה. במאמר שלפנינו תקראו על טעויות שהתגבשו אפילו לתוך ספרי תורה!

בהפגנת המיליון שהייתה בתחילת השנה, עלתה ברכה זו לכותרות. הברייתא במסכת ברכות (נח), אומרת "הרואה אוכלוסי ישראל, אומר ברוך חכם הרזים". רבים פירשו סודות, והברייתא מבארת "שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומים זה לזה" וה' יודע את מה שבלב כל אלו (רש"י). חיפוש מזהיר ב'אוצר החכמה' גילה לי ששערות מחברים טעו וכתבו "חכם ארזים", כולל כאלו שציטטו את הגמרא בכרכות כלישונם, ולאחר מכן את הסוד והשולחן ערוך, אבל כתבו "חכם ארזים" (ראה תמונה). במקרה זה מסתבר שהביטוי "חכור כארזים" (שה"ש ה, טו) השפיע גם כן על מחברי הספרים האלו, ועשה להם הגיוני את הצירוף "חכם ארזים".

תקנת שבת או תכנת שבת

ישנו סיפור נחמד על פלוני שהיה צריך להתפלל לפני העמוד, ולא נזדמן לו מקום אלא בבית כנסת של חב"ד והיה צריך להתפלל כנוסח המקום. הלה - שעומד על דעתו היה - סיפר לאחר מכן בארשת נצחון: לא עזר להם כלום, הם חשבו שאמרתי "תקנת שבת" בקו"ף, אבל אני באמת אמרתי "תכנת שבת" בכ"ף. סיפור שנון זה בנוי כמובן על העובדה שגם הקוף והכה קרה להם כמקרה הא' והע' - ההבדל שביניהן נאלם ונעלם. הק' האמיתית נוגתה במעמקי החיך, כמעט בגבול הגרון (קיימת בערבית עד היום, וכן אצל חלק מעדות המזרח), אבל רובא דרובא של מקהלות ישראל אינם יודעים אותה כלל והוגים אותה כמו כ' דגושה, בת קוף כבת כף. גם הסיפור על פלוני קלמן הגביר שהיה שונא נפשמ של בני העירייה והמליצו עליו את ראשי התיבות "כזבנו לצנו מדרדנו ניאצנו", סיפור זה גם הוא בנוי על השטטוש בין קוף לכף.

ושוב, גם כאן ההגייה משפיעה על הכתיבה: אנשים רבים טועים וכותבים "עיקוב" במקום "עיקוב", ויש להם אפילו סמך מלשון הכתוב "ולא יעקבם" (אויב לו, ד). ופעם אחת ראיתי במו עיני מודעה שהודפסה בעיתון, שחור על גבי לבן, כי סגולה בדוקה היא משמו של מל הגר"ח קנייבסקי ללמוד את מסכת 'כנינים'...

פֶּשְׁטָן

צורר אותיות נוסף שהתכנס לזאת אחת הוא הס"ת והת"ו - הדגושה והרפה. בין ט' לת' דגושה אין כמעט אף אחד שמבדיל, וזאת התימנים ועוד מעט מיוצאי עדות המזרח. עדות להתלכדות

ואנשי פשטן - כ"ו וסיון 114 ב"מ כא.

פֶּשְׁטָן וְשֵׁאוֹן טוֹ יִרְמְיָהוּ בִּרְיָ

הַכֹּהֵן כֹּהֵן חֵינָן פֶּשְׁטָן וְשֵׁאוֹן

יִצְחָק וְשֵׁאוֹן חֵינָן פֶּשְׁטָן

פֶּשְׁטָן בְּמָקוֹם פֶּשְׁטָן

בתחום מעניין ומפתיע הרבה יותר: מתברר שהגיוניו של אדם משפיעה על כתיבתו! אדם שאינו מבדיל בין א' לע', עשוי יותר מאחרים לטעות ולכתוב ע' במקום א' ולהיפך, וכך על זו הדרך. טעויות ממין זה שכוחות אצל ילדים שלומדים לכתוב, אבל למרבה הפליאה הן קיימות גם אצל מבוגרים שיודעים את מלאכת הכתיבה על בורייה. במיוחד אם גם למילה השגויה יש משמעות הנראית הגיונית. דוגמה למקרה כזה בדורנו היא הטעות הנפוצה של "הואיל" במקום "הועיל", כגון "מה הואיל חכמים בתקנתם", "אני מקוה שהואילי לך" ועוד הרבה. בהגיוניו של הדוברים אין שום הבדל בין א' לע', לפיכך גם במחשבתם ובכתיבתם אין הבדל. דוגמה נוספת: האדנית, אותו עציץ מוארך לפרחים שניצב על אדן החלון, נכתב אצל רבים "עדנית", בטעות. כנראה העובדה שכלי זה מכיל פרחים עושה את השם "עדנית" הגיוני בעיני דוברים העברית, אבל טעות זו לא הייתה מתרחשת ללא על היותה כאן בגרונם.

חכם ארזים

העדויות מן התלמוד הבבלי שהבאנו לעיל (וכן הירושלמי) מרבות על חילופים בין ע' לא' ובין ה' לח'. אבל אצל האשכנזים בארץ ישראל בימינו התרחש שטטוש נוסף, והנה' הוזהרה לגמרי עם א' וע', בדיבור הרגיל בארץ כיום אינך שומע הבדל כלל בין שלוש האותיות האלו. דבר זה אפילו דווקא לאשכנזים שבארץ ישראל, בני חו"ל האשכנזים הוגים את ה' כתקנת בדרך כלל. שטטוש זה גרם למחברי ספרים נכבדים לחדש ברכה חדשה - חכם ארזים.

ברכות דף נח עמוד א

שומרון לעי השרה למעני כרם וגו'. ואמר רב המנצח "הרואה אוכלוסי ישראל אומר ברוך חכם הרזים" אוכלוסי עובדי כוכבים אינור "בושה אמכם וגו' ת"ר "הרואה אוכלוסי ישראל אומר ברוך חכם הרזים" שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומים זה לזה כן דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומים זה לזה והוא יודע מה

ברכות המזכיר

דף נח.

שפכ) הרואה ס' רבוא מישאל ומעכו"ם.

בנמ': ואמר רב המנצח הרואה אוכלוסי ישראל אומר ברוך חכם ארזים אוכלוסי עכו"ם אומר בושה אמכם וכו'.

והנה כתב השו"ע (סי' רכ"ז סעי' ה') הרואה ס' רבוא מישאל ביתר אומר בא"י אמ"ה חכם ארזים שאין דעתן דומים זה לזה ואין פרצופיהן דומים זה לזה והוא יודע מה

חכם 'הרזים' או חכם 'ארזים'

בשנה האחרונה התפרסם באחד מעלוני 'חיקוק המידות' סיפור יפה מאוד של לימוד זכות: באי של אחד מבתי הכנסת בו מתגהלים מגינים רבים לשחרות, חיפש בעל קריאה באחד מימי חול המועד פסח. במגנינים מן הסוג ה'שטיבל' הזה אין בעל קריאה קבוע. לפיכך הסתובב הגבאי וחפשו מישהו שיודע לקרוא, ולא נענה לו אלא נער אחד שאמר לו "עם כסף אני יודע!" הגבאי דן היה המום למשמע אוזניו, בתחילה היה סבור שלא שמע טוב וישאל שוב, אבל הנער חזר על אותה תשובה: "עם כסף אני יודע"... הוא עזב אותו בשאט נפש וחפשו בעל קריאה אחר. לאורך כל התפילה לא יכול היה מידעו הגבאי להירגע, הוא חשב וחשב, וניסה לחפש צד זכות, אבל לא הצליח להעלות בדעתו אחד כזה: בחור, שאין עול הפרנסה מוטל עליו, מצא לעצמו מין 'פרנסה' חדשה: קורא בתשלום...

העניין העיקר עליו ולא הרפה ממנו, משבא הביתה שח את המעשה לבני ביתו. לשמע הדברים אמר לו בנו: "אבא - הוא לא התכוון כלל "עם כסף"! הוא התכוון לומר לך שאת קריאת "אם כסף תלוה את עמי" הוא יודע על פה, והוא כנראה לא זכר איזו קריאה קוראים באותו יום.

יש כאן לקח חשוב בעינינו לימוד זכות, וזו הייתה כוונתו של העלון. אבל אותנו מעניינת דווקא הסיבה לטעות זו שטעה הגבאי. הסיפור מתרחש בבית כנסת אשכנזי, והאשכנזים בימינו כידוע אינם מבדילים בין אלף לעין, "עין" - כְּאֵין בגרונם" כמאמר החכם, לכן, כשהוא שמע "אם כסף" הוא הבין "עם כסף". תופעה זו של שטטוש בין ע' וא' אנו מכירים מתחומים נוספים, כל אחד מאתנו כבר נפגש בחיי היום-יום בטעויות של מבוגרים וילדים, לעיתים חנינות מאוד. כמו הילד שחור מהחידוד וסיפר שבתשעה באב נועלים 'נעלי חושך', כי הוא שמע מהמלמד שאסור ללבוש 'נעלי עור' והבין 'נעלי אור' (וזה אגב, מעשה שהיה). הבעיה הזאת ימיה כימי רבות, תמיד היו אנשים שטטשו בין ע' וא' וביניהם הברייתא במסכת מגילה (כד): אומר "אין מורידין לפני התיבה לא אנשי בית שאן, ולא אנשי בית חיפה, ולא אנשי טבעונין, מפני שקורין לאליפין עיינין ולעיינין אליפין". מה שאומר שבימינו היו רוב ככל האשכנזים פסולים לרדת לפני התיבה ובהמשך הסוגיה מסופר שרבי חייה לא היה יכול להבדיל בין ה' לח', ואמר על כך רבנו הקדוש שכשרבי חייה מגיע לפסוק "וְחִפְתִּי לָהּ" הפסוק פָּנוּ מִבֵּית יַעֲקֹב (וישעיהו ה, יז) יש כאן בעיה של חירוף גנידוף.

הסוגיה במסכת שבת (עו.) מספרת כי בני הישיבה הסתפקו כיצד אומרים את המשפט השני שם במשנה (דף עו): "חלב כדי גמיעה", האם 'גמיעה' בעי' או 'גמיה' באל'ף? ורבי יצחק הכריע מכוח הפסוק 'הגמייאני נא' (בראשית כד יז). וכן הסתפקו על המילים גמייאני או גרעייני, ואומות או עוממות, מאמצין או מעמצין. כל הספקיות האלו מראים לנו שההבדל בין א' לע' לא היה ברור בהגייה, לפיכך התנאים [האמוראים גורסי המשניות] שהיו שונים את המשנה על פה, נפלו להם ספיקות במילים כגון אלו.

אולם במאמר זה איננו רוצים לעסוק בבעיות מן הסוג הזה אלא

בשם אחיו הגאון הצדיק מהצ"ה מזידיטשאו
ששאלו הענין אשר מי שבא לכאן ותלמידו
בידו ונצטער הלא אין זוכרין הכל. ואמר לו
מהצ"ה זצ"ל כי הצדיק תורתו חקוק על
עצמותיו

(י) די הקד"ר שני חתומים סב עולם וכו'. קוטה
 מ"ח ע"ב כהנדרין י"ח ע"א וע"י צרכותו ע"ב.
 כך אמרו הסקפד על הלל וכן על שמואל הקטן חלל
 דעל הלל אמרו תלמידו סל עזרל ועל שמואל הסב אמרו
 תלמידו סל הלל וע"ס צח"ל
 סל עזרל כיון סהול עלה
 כשיח כמו עזרל ע"ס וצנה
 לחפלותו ע"ס וע"ל ע

ודרשת וחקרת
 מחקרים ושולמוסים
 בנושאי יהדות מנהג והלכה
 יעקב לויפר

הלשון והכתב

מדוע תלמיד ותיק הפך לתלמוד ותיק? • כיצד תיבה הופכת לטובה? • על כך ועוד דברים רבים, במאמר שלפנינו העוסק בטעויות דפוס שנוצרו מחמת הידמות של תנועות זו לזו, כגון חיריק ושורוק במבטא המזרח אירופי, קמץ ופתח במבטא הספרדי, חולם וצירי במבטא הליטאי

זולת המבטאים הללו שהוכרזו יש עוד מבטאים, כמו המבטא התימני ועוד. אך שלושת הללו הם הנפוצים והידועים ביותר.

החולקם האשכנזי

למעשה, החולם של המבטא המכונה 'ליטאי' אינו שייך לו כלל. ובארצות אירופה - כל מי שדיבר במבטא הזה הגה את החולם כמו צירי (זולת היהודים שישבו בגרמניה, ובעוד קצת מקומות, שהגו את החולם כמו חוואלס או חוואלס) עד היום אפשר לשמוע מפי יהודים יוצאי ליטא או רוסיה את החיילס, ומעניין לציון שבתקצת אחר של העולם - בתימן, גם הגו את החולם כמו צירי. אף שהתימנים עצמם טוענים שזה איננו מבטא נכון.

החיילס הנפוץ היום - שייך למבטא 'החסידי', ואינו יודע בבירור מה גרם לכך שהוא 'תפס את הבמה' ודחק מפניו את החולם הליטאי הישן, אולי מפני שהיה נראה בלתי הגיוני ששתי תנועות - החולם והצירי - 'ישמעו בדיוק אותו דבר, ואכן, שמעתי סיפור שמלמדי 'עץ חיים' החליטו להשתמש בחולם ה'חסידי' המזרח אירופי תחת החיילס הליטאי.

השיריק

נכתב כמה מילים על עניין השורוק המזרח אירופי, שנראה עניין מוזר מאוד. שהרי לא ייתכן שאין הבדל בין שורוק וחיריק בלשון הקודש, בשביל מה שתי תנועות? וכיצד נוכל להבדיל בקריאת השבת דגא אם זמרי בו סלוא הוכח עם המדיניות, או היכה את המדיניות? שהרי 'הכה את המדינית' (במדרש כה, יד) נשמע בדיוק כמו הכה במבטא זה.

הסיפור המתחבא מאחורי השורוק הוא שלמעשה יש תנועה ממוצעת בין שורוק לחיריק, היא קיימת גם בימינו בשפות אירופיות שונות כגון צרפתית (U), גרמנית (U), שם העיר השווייצרית 'ציריך' אינו למעשה ממש ציריך אלא הצד' היא בשורק ממוצע כזה, והיו שכתבו אותה 'צוריק', כמו שהיא מופיעה בכינוי 'הסמך' מצוריק.

ואכן בחלקים מסוימים של הונגריה, כמו בפרשבורג, היו הגוים את השורוק כממוצע בין השורוק הרגיל לחיריק - ולא כחיריק ממש.

קשה מאוד לבטא שורוק זה למי שלא הורגל בו, ורגליים לדבר שהשורוק החסידי הוא תולדה של שורוק זה, שהפך לחיריק גמור מחמת הקושי לבטאו.

עדותם של מהר"ם יפה והמהר"ל

עדות מעניינת מאוד הקשורה כנראה לשורוק ממוצע זה עולה מדבריו של רבי מרדכי יפה בעל הלוששים (חי לפני כ-450 שנה). בספרו 'לבוש האורה' על התורה. מהר"ם יפה יוצא שם בחריפות נגד מדרשנים בדורו שטענו שקריאת הקלאפוס (אז) והשורוק (אז) שותף, הן, אלא שזו תנועה גדולה וזו תנועה קטנה.

וזה לשונו (שמות טו ה): אמר המאיר, יען כי ראיתי כי מקורבו

היא נהגית כמו שורוק של שאר העדות. ואילו ההברה השנייה 'סגרת' על ידי הרי"ש שבסוף המילה ורי"ש זו היא שוואית, כלומר נקודה בשן נח (אף שלא מנקדים זאת) והיא נהגית כמו קמץ ליטאי.

את השורוק הוגה המבטא הזה כחיריק ואינו מבדיל ביניהם. את הצירי הוגים חלקים גדולים מהציבור החסידי כפתח בתוספת יו"ד [כמו אן]. הסגול נחלק לשתי צורות, כמו במילים מלך, כתר, וכדומה. המבטא החסידי הוגה אותם כקָלָה, כִּיתָר, כלומר, הסגול שחתת ההברה הראשונה שהיא המוטעמת, נהגה עם יוד לאחריה [כמו צירי ליטאי]. ניתוח מפורט ומעולה של המבטא ה'חסידי' עד לדקדוקיות הקטנות נעשה על ידי ידידי הרב נפתלי צבי דמביצר בקונטרס 'הברת החסידים'. הכינויים למבטאים האלו התחדשו כאן בארץ: המבטא

"...הכינויים למבטאים האלו התחדשו כאן בארץ: המבטא 'הליטאי' אינו ליטאי אלא היה קיים בכל ארצות מערב אירופה, ואף במזרחה - בליטא וברוסיה כולה. ומי שגר שם דיבר בו, הן חסידים והן מתנגדים. המבטא המכונה 'חסידי' שייך לאזורים כמו גליציה, הונגריה, פולין וכו', וגם שם זה היה המבטא המקומי שלא התחלק בין חסידים ומתנגדים. המבטא ה'ספרדי' דובר בכל ארצות המזרח ולא היה קשור דווקא לספרד, כמו שהשם 'ספרדי' הוא כינוי של טעות ליוצאי עדות המזרח. ..."

'הליטאי' אינו ליטאי אלא היה קיים בכל ארצות מערב אירופה, ואף במזרחה - בליטא וברוסיה כולה. ומי שגר שם דיבר בו, הן חסידים והן מתנגדים. המבטא המכונה 'חסידי' שייך לאזורים כמו גליציה, הונגריה, פולין וכו', וגם שם זה היה המבטא המקומי שלא התחלק בין חסידים ומתנגדים. המבטא ה'ספרדי' דובר בכל ארצות המזרח ולא היה קשור דווקא לספרד, כמו שהשם 'ספרדי' הוא כינוי של טעות ליוצאי עדות המזרח. למעשה זהו המבטא הנפוץ ביותר בכל העולם, שכן אף הגוים כשהם אומרים מילים עבריות מהתנ"ך, הם אומרים זאת במבטא ספרדי. גם מתרגומי השבעים שנכתבו בסוף ימי בית שני, רואים שהמבטא שבפי הכותבים היה 'ספרדי', והמילים העבריות המצוטטות בו הן במבטא הזה.

במאמר הקודם שטחנו בפני הקוראים דוגמאות שונות של טעויות כתיב שנובעות כתוצאה מהידמות של עיצורים (אותיות). מי שאינו מבדיל בין 'ל' או בין 'ח' ל'כ' בהגיגה, סביר להניח שיחליף ביניהם גם בכתיבתו - במקום שהטעות נשמעת גם הגיונית. כמו למשל בפסוק 'והשלחתי רעב בארץ', שרבים טועים לקרוא 'והשלחתי' כיון שהשמעות הזאת גם היא הגיונית (אגב, רבים העירוני כי אכן קראו והבינו 'והשלחתי' ולא עלתה על דעתם כלל שזו טעות).

במאמר זה נעסוק בטעויות שנובעות - לא מהידמות עיצורים, אלא מהידמות התנועות, כגון המבטא המכונה 'ספרדי' שאינו מבדיל בין קמץ ופתח, צירי וסגול, או זה המכונה 'חסידי' שאינו מבדיל בין שורוק וחיריק. לשם כך נקדים תיאור קצר:

כיום נפוצים בארץ ישראל שלושה מבטאים ניקוד עיקריים שכל אחד שמע אותם לבטא. המבטא המכונה 'מבטא ספרדי' הוא הנפוץ ביותר ואין למעשה דובר עברית שלא משתמש בו בשפת היום יום. מבטא זה נתייחד בכך שאינו מבדיל בין קמץ גדול לפתח ולא בין צירי לסגול, כפי שמעיד רבי יוסף חיים אל חכם צ"ל (הידוע יותר בכינויו 'בן איש חי') בספרו 'רב פעלים' (ח"ב ס"ל כה). ופה עיריני בנאדא בעונותינו הרבים אין להם ידיעה מכל זה, ואין מלומדים להפריש בין שגא וצירי וסגול, ובין פתח וקמץ. הן הילדים לומדי המקרא, הן בעלי בתים והמוזן העם, הן החוננים בקריאת ס"ח.

תחת זאת קיים במבטא זה הבדל בין קמץ גדול לקמץ קטן שהוא תולדת החולם. כגון במילה כל שגם הספרדים מבטאים אותה כמו האשכנזים. וכנ"ל באל"ף של המלה אָנְיָה, ובמילים כמו אָנְיָה קָדְשׁ וכו'. המבטא האשכנזי המכונה 'ליטאי' מבדיל בין כל התנועות [כלומר, סימני הניקוד]. את הקמץ הוא הוגה כמו החולם במבטא הספרדי [דהיינו כמו O באותיות לועזיות] ואין לדירוי הבדל בין קמץ גדול לקמץ קטן. את החולם הוא מבדיל מן הקמץ בכך שהוא מוסיף לו יו"ד [אין במקום או, לדוגמה, המדובר במבטא זה אינו מבדיל בין המלה גוי לבין 'ש דברים גוי']. החולם האשכנזי הוא בעצם קמץ בתוספת י', ודוגמה טובה לכך היא בשם אדוות: במבטא אשכנזי אין הבדל בין ההברה זו לבין ההברה נ' ושתייהן נשמעות בדיוק אותו דבר, כך שאין הבדל בהגייה בין שם אדוות ובין המילה 'אדוות'.

את הצירי מבדיל מבטא זה מן הסגול בכך שהוא מוסיף לו 'י' שוואית [אן]. תופעה שחריזה גם לעברית המדוברת היום במילים מְיֻדָּה וּמְיֻקָּה, ואצל רבים מאוד - גם במלה מְיֻשָּׁע או בְּיָצִים.

המבטא המכונה 'חסידי' הוגה את הקמץ בשתי צורות: כשזו הברה פתוחה הוא נִקְהָה כמו שורוק של שאר העדות [U באותיות לועזיות], וכשזו הברה סגורה - כמו הקמץ הליטאי. מה פירוש 'פתוחה' ו'סגורה'? אם ניקח לדוגמה את המלה דָּבָר, הרי שתיא נחלקת לשתי הברות: דָּ - בָּר. ההברה הראשונה אינה מסתיימת באות שוואית 'סיוגרת' את ההברה, ועל כן

זה
נו ולנו

Wines of all ages

בספרו 'ראש דוד' (דף קמטא) מביא החיד"א פירוש מהחכם צבי על הפסוק בספר מלכים (א ג, כו) וְתִמְחַר בִּי אֲדֹנָי תֵּנוּ לֵה אֶת הַלֵּלֹד הַחַי וְהַמֵּת אֶל תְּמִיתָהּ. החכם צבי פירש: ואל תמיתו את הילד החי הזה, והחיד"א עומד ותמה עליו שהרי 'זהמת' מראה בבירור שמדובר כאן על הילד המת ולא החי!

המעניין בלשון הפסוק לא יבין מה רוצה החיד"א, הרי הכתוב מדבר במפורש על הילד החי, כלשונה של האשה 'תנו לך את הילד החי וְהַמֵּת אֶל תְּמִיתָהּ'.

אלא שהחיד"א קרא 'וְהַמֵּת' בפתח ה"א, ולפיכך פירש את הכתוב כך: וְהַמֵּת - אֶל תְּמִיתָהּ! זה לשונו שם (שורה 12): גם מה שפירש במה שכתבו 'זהמת אל תמיתוהו' - לא שמיע ל. ויגיד עליו רעו, מה שאמר שלמה המלך ע"ה בסוף (פסוק כז) 'זהמת לא תמיתוהו', דמורה דקאי על המ"מ.

לבן הילד החיד"א ומפרש שם פירוש ארוך שמתוכו עולה במפורש שהוא קרא וְהַמֵּת כמו וְהַמֵּת, והיינו שלמה הציע שיגורו גם את הילד המת (וזהו פירוש 'להמת את המת') יעין שם.

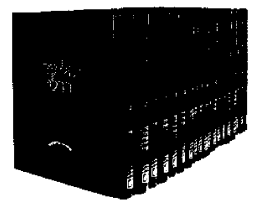
לבסוף חזר בו החיד"א מפירוש זה, בהגהות 'פאת הראש' שהורפסו בסוף 'מחזיק ברכה' (חלק י"ד עמ' קיג בהגהה לספר שופטים), אבל לא בגלל הניקוד אלא משום לשונו של הרמב"ם יונתן על אתר 'ומקטל לא תקטלוגיה', כלומר: וְהַמֵּת אל תהרגוהו.

הרי לנו דוגמה כיצד ניקוד מוטעה של נקדן שהחליף בין קמץ לפתח - יכול לגמרי לשנות את הפסוק, ואפילו גאון כמו החיד"א, שכל דו לא אינס ליה, הוצרך לעמוד על האמת מכוח תרגום יונתן, ולא מכוח עצם הפסוק (ראה על כך בשו"ת 'תעלומות לר' אליהו חזן, ח"ג ס"י יט, ג).

חולם

כבר כתבנו לעיל על החולם הרוסי-ליטאי שאין הברל

ש"ס - ותלמידו בידו

בינו ובין הצירי. מבטא פלוגי נראה מוזר למי שרגיל במבטא אלמוני, ובקרב העם התהלכו בדיחות ושנינויות שנושאן היה חילופי המבטאים, באוזני מי שאינו רגיל במבטא הליטאי, היה 'ישמח ישראל בעושי' נשמע כמו 'ישמח ישראל בעשו', וישנו קרויח על היהודי הליטאי הלוועג למבטא של רעו בן פולין ואומר לו: כשאתם מתפללים 'בשירי עוזך' נמצאתם אומרים: בשירי העיזים שלך. והפולני עונה: גרועים אתם

דפוס וילנא סנהדרין דף נג, א

בגזירה קוה דלזב וידעו: במאי גמרי • איזו נוצבה מופנית לגזירה קוה דמיהם צם או מות יומתו: ח"ל רב

דפוס ונציה רפ"ג

חיתוכיבה מחכנית לגזירה קוה

דפוס ז'יטומיר

במאי גמרי • איזו חיתוכיבה מופנית לגזירה קוה דמיהם צם או מות יומתו: ח"ל רב

שיבוש שנגרם כתוצאה מהמבטא ליטאי - רוסי, איזה 'נובה' במקום איזה 'תיבה'

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת יבמות פרק א הלכה א

רבי בון בר חיי'ה בעא קומי רבי זעורה אלמנה לכהן גדול מהו שתהא צריכה חליצה. אמר לא אפשר למר קידושין תופסין בה ואת אומר אינה צריכה חליצה.

דפוס ונציה

רבי בון בר חיי'ה בעא קומי רבי זעורה אלמנה לכהן גדול מהו שתהא צריכה חליצה אמ' בל' איפשר לומר 'ש' ו' טפס' בה ואת או' אינה צריכה חליצה

ליה או לא

מאיתנו כשאתם אומרים 'הבו לה' קבד נעו'...

כמובן שגם מבטא זה השאיר את חותמו בספרי הדפוס, במיוחד משום שאחד הדפוסים הגדולים בתולדות העם היהודי היה דפוס ראם בוילנא, שמדפיסו דיברו במבטא הזה. טעויות מן הסוג של התחלפת שורוק בחיריק לא נמצאו שם, אבל נמצאים חילופי צירי וחולם. הזכרנו כבר במאמר הקודם את 'סודותיה' שנולד בדפוס וילנא במקום 'מיתותיה', כיון שהמדפיס בוילנא לא הבחין לא בין ס' לת' רפה, ולא בין חולם לצירי.

באופן דומה אנו מוצאים ברש"י בסנהדרין נג. וד"ה במאי גמרי' 'איזו נוצבה מופנית לגזירה קוה', הכוונה כמובן 'איזו תיבה מופנית', כלומר איזו מילה מיותרת כדי לדרוש ממנה נזירה שווה. אלא שהמדפיס הווילנאי שהחולם והצירי חד הן אצלו - תיבה וטובה מיטשטשות אצלו. [המהדורות החדשות תיקנו את הטעות הזאת ואי אפשר למוצאה אלא בצילומי דפוס וילנא].

ובתלמוד ירושלמי למסכת יבמות (דפוס וילנא פרק א הלכה א) כתוב כך: 'רבי בון בר חיי'ה בעא קומי רבי זעורה: אלמנה לכהן גדול מהו שתהא צריכה חליצה? אמר לא אפשר לומר קידושין תופסין בה ואת אומר אינה צריכה חליצה?'. לפי הנוסח שלפנינו עונה רבי זעורה 'לא אפשר לומר

קידושין תופסין בה', אבל זה מוזר: איסור אלמנה לכהן גדול אינו איסור כרת, והקידושין תופסים. אלא שהנוסח הנכון הוא כך: 'אמר ליה - אפשר לומר קידושין תופסין בה' (ראה תמונה). התחלף לו למדפיס 'ליה' ב'לא', שוב בגלל חוסר ההבדלה בין חולם לצירי. ■

מבטא 'ספרדי' אצל האשכנזים

בתוך המאמר כתבנו על כך שבאשכנז שלפני שש מאות שנה דיברו במבטא 'ספרדי'. המבטא האשכנזי השגור בפנינו כיום הוא שנינו שחל אחר כך. אולם יש שרידים מהמבטא 'הספרדי' הזה החיים גם בפנינו כיום. לדוגמה: חוקת הבתים, תפילין של יד, הן ולא, שור תם, אשת את, דן לבח זכות, ים של שלמה, עוברת על דת, כלל ופרט וכלל, קצת קשה, בין כך ובין כך, נע ונד, שאר וירקות, תל להיות בשבת... אף הצורה 'שלישודס' - שיבוש אשכנזי מוכר של 'שלוש סעודות' [הכוונה: סעודת שבת השלישית], מראה שאת השי"ן הקמוצה של 'שלוש' ביטאו כפתח.

למעשה כל מילה בת הברה אחת שצריכה לינקד בקמץ - נהגית אצל האשכנזים בפתח: דם, זמ, זב, זר, זמ, זמ, שטר, סתם, כא, שבת, שבר, שבר, וזל.

במיוחד בולט הדבר במילים ארמיות שאנו רגילים בהם, כמו 'בית עקמין' [בית עולמים] שאנו רגילים לאומרו ולנקדו 'בית עִקְמִין', ולא שמים לב בכלל שהכוונה למילה הארמית 'עִקְמִין'. וכן במילים הארמיות השכיחות בתלמוד בבלי: קני, קניא, קני, נמי, שאני, את כל הצורות האלו מבטאים האשכנזים בקמצים ספרדיים וחושבים שאלו פתחין. כך גם עם שמות כמו רב ספקא [הסופר], שהסמ"ך קמוצה, כמפורש בספר זערא (ד, ח ועוד) 'שמשי ספקא', אבל האשכנזים הוגים אותו 'רב ספקא'.

דוגמה מובהקת אפשר לראות מפיוט 'אזמיר בשבחי' של האריז"ל המושר בסעודת ליל שבת. האריז"ל דיבר כנראה במבטא ספרדי ולכן חזו קמץ ופתח בלי בעיה. אנו האשכנזים אומרים אותו במבטא אשכנזי, אבל הרבה מן הקמצים 'הספרדיים' בפיוט הזה מתפרשים אצלנו כפתחים, וכך הם מוקדמים ברוב הסידורים, הנה רשימת מילים:

ובקמץ קמץ קמץ - הנכון: ובקמץ קמץ קמץ, הנז"ל והס"ת קמוצות, והתני"ן רפות.

דקמץ על רישין - דקמץ (נקמץ בפתח הנז"ל פירושו נהר).

עקמין - עקמין.

קמץ גז קמץ - קמץ.

דקמין רחמא, נגמין נחליא - דקמין, דקמין.

המסתבר הוא שבלשון הקודש, מכיון שהיו קיימים טקסטים מנוקדים כמו חומשים וסידורים, אי הציבור 'תיקן' את מבטאו במשך הזמן, מילה שנוקדה בקמץ נהגתה בהכרח לועזית, לאחר שהקמץ האשכנזי השתנה. תהליך זה לא קרה בבת אחת, ויעידו על כך אותם סידורים וכתבי יד שהוזכרו לעיל שניכרים בהם היטב השינויים הנובעים כתוצאה מערבוב של קמץ ופתח. אבל לבסוף, בעורחם של מגורים מוחזים נופו השינויים, והן אינן נמצאות בסידורים בני ימינו.

שונים הם פני הדברים בארמית: הטקסט היחיד המנוקד כבר דורות הוא תרגום אונקלוס, שממילא לא הובן על ידי רוב הקוראים. ואילו הטקסט הארמי הנלמד ללא הרף, דהיינו הגמרא, לא נוקד עד ימינו ממש. כתוצאה מכך לא היה ניקוד ש'תקן' את הגיית הלומד, וזה שהיה רגיל במבטא 'הספרדי' לומר 'קמי' 'קמי' בגו"ן קמוצה - המשיך בכך, אלא שמעתה היה סבור שהוא אומר 'קמי' 'קמי', ולא היה ניקוד שיעמיד אותו על 'שגיאתו'. נמצא שדווקא את הקמצים של המילים הארמיות הפחות מוכרות אנו מבטאים גם כיום במבטאם של אבות אבותינו.

עש"ק פרשת פנחס | י"ג בתמוז תשע"ד | המבשר תורני

ישראל, הרי כהיום אינו מתגנב בלבד, אלא מבטל את עבודת הש"ת – ולא יֵצֵא עבודה זרה, שהרי עבודה זרה כל בר דעת יודע שאין בה ממש, וכמו שאמרו חז"ל בגמרא יומא (סז:). שאנשי כנסת הגדולה ביטלו ליה ליצירה דעבודה זרה. – אכן ב'ספר החיים' לכמותו ר"ר חיים זלה"ה אחיו של המהר"ל כתב [בחלק

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

לכבוד המבשר תורני – מדור ודרשת והקרת הסופר הישראלי הרב יעקב לויפר הי"ו שלום רב!

רב תודות על המדור המעניין והמעשיר. יישר כוח. ברצוני להתייחס למה שכתב בשבוע פ' פינחס – הלשון והכתב ב'. במחקר אודות טעויות נפוצות מפאת ההברות השונות. בין הדברים ראיתי דבר שהפתיע אותי מאד, שההבדל הנפוץ אצל יוצאי אשכנז בין קמץ לפתח ובין צירי לסגול התחדש במאות שנים האחרונות. ואבותינו לפני כ- 600 שנה לא הבדילו בזה. ולענ"ד דבר זה לא ייתכן כלל כמו שבאר

קראתי ג"כ את ההוכחות שהבאתם שברפוסים אשכנזים ישנים מופיעות טעויות בניקוד שאופייניים למי שאינו מבדיל בזה. ואיני יודע בדיוק כיצד ליישבם, או שיש חילוק בין המקומות (אשכנז צרפת איטליא וכו') או שהמדפיסים העתיקו ממקורות אחרים או כת" שונים. בזה יש לשאול את החוקרים. דבר אחד ברור, שההבדל לא התחדש לבד אלא היה מסורת כזאת ביהדות אשכנז בכולה או בחלקה (והתפשטה לאחמ"כ) וזאת מפני היסוד הברורי והפשוט לכל בר דעת:

אורך הגילוי, מלחמות, רדיפות ונדרים שהיו מנת חלקו של העם היהודי גרמו רק לטשטוש ההבדלים בין הניקודים וההגהות השונות (כגון כיו שורוק למלופים שכתבתם, בין א' לע', ובין כ' ל-ח', ובין ג' דגושה לשאינה דגושה וכו') ולא ייתכן שתחילת כזה שמבדיל בין הנקודות, מעשה אומן ממש, (עד כדי כך שאשכנזי מוטבע יודע לנקד סקסט סבלי לדעת את כללי הניקוד) דבר זה אינו נעשה לבד. ועל דרך משל ממי ההוכחה המפורסמת על מציאות הבורא שהעולם לא נברא מעצמם...) אם לא שנאמר שהיה גדול בין הדורות החלטים ללמד את ההמון להבדיל בזה, וגם זה תימה שְׁשָׁנוּם מן המסורת ושיתקבל אצל כולם.

וגם שכתבתם שהאר"ל חרו קמץ בפתח, בדקתי בפיוטיו בשלושת הסעודות ולא מצאתי חרו כזה, ואירבא הכל מתאים לפי ההברה האשכנזית. (מלבד החרוז "אסדר לסעודתא" ב-ת' רפה, "בצרפא דשבחא" ב-ת' דגושה, כמו הספרדים שלא מבדילים בזה. אמנם, תשובתי בצידו, שבחרזו הבא כתב "בקידושא רבא" ב' דגושה "ובחמרא טבא" – ב' רפה. וגם לפי הספרדים מבדילים בזה. הא למדת שהאר"ל לא הקפיד בחרוזיו אצת הַחֲבֵרָה

וגם שכתבתם שלא מדויקים בניקוד הארמית זה מזכיר הברה ספרדית, כזאת ניתן לומר כמו שכתבתם בעצמכם שהארמית לא הייתה מנוקדת והלשון השתרשה בכל מיני אופנים וכמו שנהוג לומר שבת, תיז'ה ועוד, ולא הקפידו כ"כ על ניקוד נכון רק בתפילה ובקריאת התורה, וזה תשובה ג"כ על רגילות הציבור להגות מילים בנות הברה אחת בפתח. **אפשרויות נוספת**, כיון שהיא באה הרבה פעמים בנסמך בפתח, התרגלו לאומרה כך כגון: יד ה', שבר שביד, כס ציפור.

וגם מה שכתבתם שהמילה "שְׁלֹשֻׁס" מקורה ב-ש' פתוחה, אינו ראיה, שהרבה שיבוש יש במילה זו, וייתכן ג"כ שמקורה בגרמנית שרגיליה להחליף קמץ בפתח.

יתירה מזהא, לכאורה יש להוכיח ממבטא התימנים שהיא גלית ותיקה ושמרנית במשך כ- 2000 שנה ויש המייחסים אותה לחורבן בית ראשון) שהם מבטאים קמץ כיוצאי אשכנז! היש לך ראיה גדולה מזה?

נושא אחר הוא החולם הליטאי. כתבתם שהוא "אינו הגיוני" וגם בני תימן שהוים כך אומרים שהוא אינו נכון. אני מסכים עם כך שצריך להבין מדוע יש ב' ניקודים שווים (צירי וחולם) וכמו שהספרדים צריכים ליישב מדוע יש קמץ ופתח, ואולי שם יש ליישב שהוא ת"ג ות"ק וכאן שתיהן גדולות! אבל עדיין אין בזה כדי לפרוך מסורת זו, ואירבא בני תימן ויכוני! והיו לי שיחות עם בני תימן ולא שמעתי מהם פקפוק על מסורת זו.

דבר נוסף שכדאי לבדוק, יתכן שבשפה הארמית יש מקור

"ספר חיים טובים", פרק חמישין] דיצר הרע דעבודה זרה לא התבטל לגמרי, אלא התבטל עניינו בע"ז כפשוטה, ובא בהתחזקות עניין תאוות הממון ודרסת הכסף, והתהבטלות לפני עשירים כמו התהבטלות שהייתה אז לפני ע"ז, שכמו כן ישנה היום התבטלות לפני כל מי שיש לו ממון. ונעשתה המידה לבחון חשיבות: כמה

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

ויסוד למסורת זו (ההיילים). שהרי לו – ליה, חברו – חבריה, אימו – אימיה. נימו – נעימה. וכו' וכו' ולא רק ביהס זה. בתרגום בפי' מטעי על המילים "ים כינרת" מופיע "ים ג'נייטר" במקום גנוטר... **אכן** פלא הוא שחולים זה כמעט נכחד לגמרי.

(גם אני שמעתי שזו המצאת של מלמד בעץ חיים, וזה גרם לשינוי, אבל זה דבר רחוק שהיה לזה השפעה גדולה כ"כ עד כדי כך שדומני שהיום אין ת"ת בכל העולם שמלמד כך... אבל עדיין אין זה פלא כמו לומר שההבדל בין קמץ לפתח התחדש לבד, שזה "יש מאין" ואינו אפשרי, משא"כ בחולם יש מבטא כזה ביהדות אשכנז והוא ס"ה הועתק...)

ולסיכום שמעתי פעם שהגר"צ מוצפי שליט"א סיפר על החיד"א זצ"ל שהגיע למדינת פולין, ושמע את הקורא בפ' בא שקרא "ולא תחזירו ממני עד בוקר, והגותר ממני עד בוקר באש השרופ" – קילל את עצמו, חזר וקילל...

יישר כוח גדול חזקי ואמצי יצחק שור עיה"ק כבריא

תגובת הרב יעקב לויפר
תודה רבה על מכתבו הגדוש והמעניין של ר' יצחק שור מטבריא.

בנוגע לנקודות שהועלו שם אשתדל לכתוב בקצירת האומר: זה אמנם באמת חידוש גדול, ומפתיע מאוד, שמבטא הקמץ התחלף באשכנז לפני כשש מאות שנה [בצרפת הוא אגב לא השתנה, ועד היום הם מדברים במבטא "ספרדי", וכן באיטליה. רק באשכנז קרה השינוי, ורוב מיניו ובניו של היהודים האשכנזיים מגיע משם]. אבל יש לכך הוכחות רבות מספור, במאמרי הבאתי ממש על קצה המזלג, ובדצות ה' עוד אפשרס בעתיד סדרה שבה אביא הוכחות רבות מזויות שונות ומשונות שאכן כך היה. אבותינו באשכנז דיברו במבטא שבו הקמץ היה ממש כמו הפתח, או שהיה בניניהם הבדל זעיר כל שהוא. אבל הקמץ היה דומה מאוד לפתח. אחד מן השנים [ויתכן שגם זה היה וגם זה, כלומר, המומחים הבדילו, ורבים לא הצליחו להבדילו]. כך גם כנראה בין צירי לסגול. וכך גם כנראה בנוגע לחולים או החואולם (של יוצאי גרמניה). שהוא כנראה דבר חדש. ופעם היו אומרים חולם כהברת ם לזועית, כמו שאומרים הספרדים היום. לכל זה יש הוכחות רבות וחזקות מאוד. לא אאריך בפרטים כי הדברים ארוכים.

את זמירות האר"י לא הבאתי כראיה לכך שהוא לא הבדיל בין קמץ לפתח, אלא שאני – האשכנזים – כיום מבטאים אותם באופן שמראה שלא הבדלנו בין קמץ לפתח, לשם כך הבאתי כמה וכמה מילים ארמיות מהפיוט, שלמעשה מנוקדות בקמץ, וכך אחד יכול לראות שבסידורים ובזמירות הן מנוקדות בפתח, אחזור שוב על הדוגמאות האלו:

ובמִנְחָמָה טִבְתָּא – הנכוּן: ובִמְנַחְתָּא טִבְתָּא, הנו"ן והט"ת קמוצות, והחו"ן רפות.

דְּתַהֲרָא על רישיו – דְּתַהֲרָא (נְהָרָא בפתח הנו"ן פירושו נהר).

עֲקֻתִּין – עֲקֻתִּין.

בחמִנְחָה גו כָּסָא – כָּסָא.

דְּתַחֲנוּ דְתַחֲנוּ, וְגַדְתִּין חִלְלִין – דְּתַחֲנוּן, דְּגַדְתִּין.

בכל הדוגמאות האלו ציינתי את הצורה השגויה וכיצד היא אמורה להיות באמת מנוקדת.

אבל לא צריך את פיוטי האר", אפשר לראות מפיוטי ראשונים אשכנזיים, כגון "ברוך ה' יום יום" של רבי שמעון הגדול ממגנצא [עיר בגרמניה], שהוא חרוז קמץ ופתח בלי שום בעיה, מה שלגמרי לא מתאים לפי המבטא האשכנזי בן ימינו. כגון בחרוז קִבְרָתִי לְאַדְוֹם בִּיד רַעִי מְדִינָי / שִׁבְכֵל יוֹם יוֹם מְמַלְאִים כִּרְסֵם מְעֻדְנִי / עֲקֻתִּיהָ עֲמִי לִסְמוֹךְ אֶת אֶדְנִי. וְלֹא נִטְשָׁתִי בֶל יִמֵי עֲדִינִי / כִּי לֹא יִנְחַן לְעוֹלָם ה'! [ומסתמים בהברת ן]. הרי לנו שביי שמעון הגדול הרו את שם ה' המסתמים בקמץ, עם שאר החרוזים המסתמיים

ממון יש לו וכמה יש לו כוח השפעה על ידי פוליטיקה וכדומה. דכוח "אמריקה" הוא בממון,שבזה הם מאד מתקדמים ב"מדע" וכו', וכוחם רב בצבא ופצצות איימות מתקדמות וכו', ובה השפעתם מסוף העולם עד סופו, כגנ' מגילה [יא]. ו"מלכו בכיפה [ישיש"י: תחת כל כיפת הרקיע], ואלי הן; אחאב ואחשווש

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

הלשון והכתב

בפתח. וכן שם בהמשך: רְאוּתִי כִי כֵן אֶדְוִמִי הָעוֹצֵר / יִחְשׁוּב לוֹ בְּמִצְרָה תְּקִלוֹת כְּבִדָּר / וְיִמְלֵאן כְּאִדֹם כְּתוֹכָה יִנְצֵר / וְיִזְוִיר פְּשׁוּגָה בְּמִקְלָט יִנְצֵר / אֲהַבּוּ אֶת ה' כֵּל חַסְדִּיו אֲמוּנִים נֹצֵר. כאן נחרות המלה **נִצֵּר** עם שאר המלים המסתיימות בצירי. החולם – לפי מה שידוע לי אין כל התימנים אומרים חולם כמו צירי, ובכל מקרה, זה אינו הגיוני. ואכן, גם אני שמתי לב מומן שבארמית יש הרבה צירי הבא במקום חולם, וזה מעניין.

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

אין צורך להכביד במילים, לשבח את העיתון התורני הנפלא ראיתי את מאמרו הנפלא של הרב לויפר על אודות הלשון והכתב ויישר כוחו, וראיתי להעיר ולהאיר כמה הערות הארות: א. על אודות מה שכתב הרב לויפר, שהשורוק הנכון הוא השורוק שהיו מבטאים יהודי הונגריה העילית (אויבערלאנד ביידיש) רעיון זה נראה נכון מצד אחד, כי המבטא של השורוק הזה הוא ממוצע בין השורוק הספרדי והליטאי, לבין השריק החסידי, אך מצד שני, קשה לומר שכל היהודים שיבשו את

השורוק, חוץ מיהודי חצי הונגריה, ובפרט שיהדות הונגריה היא יהדות מאוחרת יותר, מיהדות שאר ארצות אירופה (באופן כללי). אך אם כבר אמרנו כך, אז אולי מסתבר גם לומר, שהצירי של בני הונגריה העילית הוא הנכון, שהם מבטאים את הצירי באופן מיוחד שקשה לנו לבטא אותו וקשה עוד יותר להסביר את מבטאו מעל גבי הכתב אך בכל זאת ננסה, הצירי הזה הוא תנועה ממוצעת בין הסגול לחיריק עד שמי שמבטא את הצירי הזה קצת יותר חזק נשמע כאילו אומר חיריק, כשאומר אמן נשמע כמו אָמין. וכשאנו מבטאים סגול, אם נקמץ קצת את הפה מהצדדים נגיע לצירי הזה, ולמה מסתבר שצירי זה הוא הנכון, כי כל שלושת הברות הצירי האחרות המוכרות לנו הן בעייתיות. דהיינו: הצירי הספרדי מבטא ממש כמו הסגול ואם כן למה לנו צירי בכלל, הצירי הליטאי הוא בעצם סגול בתוספת יוד ויך ואם כן למה לנו צירי נאמר סגול ויוד, והצירי החסידי הוא פתח ויוד יך ואז"ל למה לנו צירי, שונה הוא הצירי הנ"ל שהוא הברה בפני עצמה ובלי שום תוספת,

ב. מה שכתב הרב לויפר שהסגול החסידי נחלק לשתי צורות, דהיינו שבמילה בעלת שני סגולים הסגול הראשון מבטא בתוספת יוד כגון "כִּיתָר" דבר זה אינו נכון ואף אסור שיהיה נכתב דבר כזה על ידי מדקדק כהרב לויפר, פן יאמרו בני הדור הבא, הנח כבר ברור שלפנינו היה מי שכתב שיש כלל כזה מבטא הסגול.

אמנם אמת שרוב החסידים אומרים כִּיתָר וּמִיָּלָה, אך אף אחד אינו סובר שכך באמת צריכת להיות הברת הסגול הראשון, כל אחד שקצת מבין יודע שזהו שיבוש, והראיה, שלא תמצא אפילו מלמד חסידי אחד בכיתא א' שילמד לתלמידיו שצריך לומר כיתר ומילר, כולם ילמדו וישננו לתלמידים ששני הסגולים שווים הם, וכל בעל קורא חסידי ראוי, קורא את שני הסגולים בלא תוספת יוד. אגב, דבר מעניין יש בשיבוש הזה שעל אף שהשיבוש נהוג בכל התיבות בעלי שני סגולים: קוֹדֶם, יָגֶשֶׁם, אֶרֶץ, מִילָה, מכל מקום כשמגיע להיבת "אמת" נעלם השיבוש ולא תמצא אף אחד שיאמר "ה' אלוֹקִים אֱמֶת" וגם לא אֱמֶת אתה הוא ראשון" כפי הנראה יש לחסידים סייעתא דשמיא לשכלל הפחית באומנם תיבות אמת יאמרו אותה באופן אמיתי... ויש לזה גם הסבר, כיון שתיתב אמת נהגית מלרע בעוד ששאר התיבות הדומות לה נהגות מלעיל ואכמ"ל וגם זה צריך ביאור אמאי,

ג. מה שכתב הרב לויפר שגם בני אשכנז בתקופת הראשונים היו מבטאים את האמת בפתח ורק אחר"כ נתהווה הקמץ האשכנזי, ויש לכך הוכחות, אך מצד שני לא מובן לי כיצד ייתכן שבמשך

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

^[דרושה הבהרה]

המבשר תורני | י"ב במנחם אב תשע"ד | עש"ק פרשת ואתחנן (נחמו)

המבשר תורני - 0297 (ואתחנן) : המוסף התורני של עתון המבשר (3){ } | עמוד מס 20
הודפס ע"י תכנת אוצר החכמה

וודרשת וחקרת
מחקרים ופולמוסים
נושאי יהדות מנהג והלכה
יעקב לויפר

כל ילד הלומד לשון הקודש, לומד בתחילת דרכו את סימני התנועות המוכרים לכולנו היטב בשמותיהם וצורותיהם: קמץ, פתח, צירי וסגול, חיריק - חלם ושרוק, וכן השווא ושלושת החטפים. אולם לא רבים יודעים שבתחילת ימי כתיבת סימני הניקוד, היו שיטות ניקוד אחרות, העיקריות שבהן: השיטה הבבלית והשיטה הארצישראלית. כאשר שיטת הניקוד המקובלת כיום היא השיטה הנקראת 'טברנית', על שום שנוסדה מבית מדרשם של אסכולת חכמי מסורה מטבריה, על כך במאמר שלפנינו

המבשר תורני - 0301 (כי תצא): המוסף התורני של עתון המבשר (1) {0} עמוד מס 14 הודפס ע"י תכנת אוצר החכמה

הַנִּפְתָּא וְטוֹרְפִינִי אֶרְיִינָא לְהַצִּילָא רֵאשִׁי בְּלִ עֲרִיבָא לְמִנְיָא רֵיזִיז בְּלִ עֲרִיבָא לְהַצִּילָא

ידיעות מעניינות בנוגע לניקוד בימינו

בימינו מקובל לתאר את שלושת הנקודות באלכסון (א) כתנועה קטנה, ואת הנקודה בתוך הו"ו (אוו) כתנועה גדולה, בהתאם לשיטת רד"ק המחלק את כל התנועות לגדולות וקטנות. אבל זו טעות נפוצה, והדברים אינם כובנים. אמת הוא שיש בשורות תנועה גדולה וקטנה, כשם שיש בחיריק, אבל שני הסימנים הגרפיים אינם מתאימים דווקא לתנועה הגדולה או הקטנה.

לעניין זה אין אנו צריכים בעת להסתמך בה היא תנועה גדולה ומתי תנועה קטנה אלא לדעת כלל אחד שנוציג אותו בצורה פשוטה המספיקה לענייננו: אחרי תנועה קטנה בא דגש חזק, ואילו אחרי תנועה גדולה לא יכול לבוא דגש חזק. כשנבדוק את שתי התנועות האלו, נראה שפעמים רבות אינן מציינות לכלל הוה, הנה כמה דוגמאות מהחזק הראשון של

הקטנה: בראשית: קָמְתוּן (בראשית ג, ג); הַקְרִיבִים (שם ג, כד); קָשְׁוּ יָדִי (יב, עגות יח, ו); וְבִקְמָה (יט, לה); לִקְנִיזוּ (כא, כב); גָּבְלוּ (כג, ז); אֶלְיָא (כד, כט). וכך עוד מאות בכל התנ"ך.

כל השורות / קובוצים שבמילים אלו הן תנועות גדולות! אם היו תנועות קטנות, היה בא דגש חזק באות שאחריהן.

וכן להיפך: קְרוּקִים (בראשית ב, כה); תְּלוּתָא (שמות טו, יב); וְיִשָּׁה (יהושע טו, נה); הַקְבִּידָה (שופטים יח, כא); הַקְדִּירָה (ש"ב ז, כא). בכל אלו באה תנועת או, ומדובר בתנועה קטנה, כי אחר כך בא דגש חזק.

החלוקה אפוא אינה קשורה לתנועה גדולה או קטנה, אלא פשוט כמו שתיאר רב"ע, היא תלויה בכתיב! אם במילה יש ו"ו המציינת את תנועת השורוק – תבוא נקודה בתוך הו"ו, ואם הכתיב הוא חסר ואין את הו"ו הזאת – יבואו שלוש הנקודות.

מיה הסיבה אם כן לכך שלתנועת השורוק (הן לגדולה והן לקטנה) יש שני סימנים גרפיים בשונה משאר התנועות? הרי כתיב חסר ומלא שייכים גם במקומות אחרים: חולם יכול לבוא עם ו"ו או בלעדיו, כמו במילה אחו (בראשית א, כז), צירי יכול לבוא עם ו"ו או בלעדיו, כמו היטב (בראשית לב, יג); ריעקים (ירמיהו כט, כג). וכן חיריק בא מלא וחסר, כמו ציצת (במדבר טו, לח). באף אחת מן התנועות האלו אין הכתיב משנה את הניקוד, מדוע בשורוק הוא כן משנה?

מסתבר שהסיבה לכך היא טכנית: השיטה להבדלה בין החולם לשורוק

מהר"ם יפה מתכוון כבר לתנועת או, ומכנה אותה 'מלאפום' כפי שנהגים האשכנזים בימינו. כך גם כותב מהר"ל בספרו 'תפארת ישראל' (פרק סו) ואף מצייין את ההבדל בין האשכנזים והספרדים בעניין זה: 'גם כתבו כי יש לקרות הקבוץ שפתים - שאנו קורין שור"ק, ואת השור"ק - שאנו קורין מלאפום בקריאה אחת שורה, מה שאין עושים כך האשכנזים'. במקום אחר מתייחס מהר"ל מפורשות לכך שאצל האשכנזים חל חילוף בשם 'מלאפום', וכך הוא כותב בספרו 'גור אריה' (שמות יד יב): 'רש"י קורא בכל פירושו - מה שהאשכנזים קוראים חולם - קורא אותם מלאפום'. ומה שהאשכנזים קורין 'מלאפום', שהוא נקודה בתוך הו"ו, קורא רש"י בכל פירושו שור"ק, ומה שהאשכנזים קוראים 'שור"ק' הוא ג' נקודות זה על זה, קורא אותו גם כן שור"ק, וזה נכון בוודאי, כי עניין אחד ומשפט אחד

בביכורה בתאינה בראש ביטח נשאה על כל ראש גודלה תשית

קמץ במחזור ורמזיא - כמטע אי אפשר להבחין בנקודה הצמודה לקו

וְיִצְאֵמִינוּ מִלֶּךְ הַשְּׁבוּאוֹת
מִלֶּךְ הַבִּישׁוֹן לִקְרִיאָתוֹ
לְמִלְחָמָהּ וּבְסוֹקָתָא
אֶרְצָנוֹ וְנִתְּנָה לְעוֹלָה

קמץ - קו נקודה מתחתיו, כתר ארם זבוב

מעשה שבאו בני מבית המשתה אמרו לנו לא קרינו את שמע אמר להם אם לא עלה עמוד השחר

קמץ - קו נקודה מתחתיו, משנה, כתב יד קאופמן

לנקודה שהוא בתוך הו"ו ולג' נקודות, ולכך שניהם קורא אותו 'שור"ק'. וכן ראוי לקרות הנקודה שהיא על האות - מלאפום. הנקודה בתוך האות וג' נקודות זו על זו שורק, שהרי כאשר יוציא הנקודה הזאת צריך לשרוק פיו, והנקודה שהיא על האות - פיו מלא ממנה, ולכך נקראת 'מלאפום'.

בכל מקרה, השמות השונים שניתנו לשני הסימנים האלו הם כנראה חלוקה מאוחרת יחסית, כפי שציין מהר"ל - רש"י לא הכיר חלוקה זאת. אף רב"ע ב'תחילת ספרו' 'מאוננים' מתאר את שתי התנועות כאחת: המלכים הם שבעה: האחד 'חלם', והוא נקודה למעלה בין שתי אותיות. השני 'שורק', והוא נקודה באמצע האות באות ו"ו, או שלוש נקודות למטה מהאות. וכן הוא כותב בספרו 'צחות' בתנועת השורוק: 'על כן היא נקודה בתוך הו"ו... ובמקום שאין שם ו"ו ישימו צורתו שלוש נקודות... ונקרא שור"ק מגזרת שורק' (איכה ב, טו), כי כן הוא. ויש שקראו קיבוץ פוס'.

* הקמץ המקורי לא היה כצורתו המוכרת לנו כיום, והיינו כאות ו' קצרה, או כאות T האנגלית, אלא קו מאונך ונקודה מתחתיו. כפי שמתאר רב"ע ב'תחילת ספרו' 'מאוננים' (לאחר ההקדמה) 'קמץ גדול, והוא קו ונקודה תחת האות'. כך אפשר לראות גם בכתיב יד מדינקרין, כמו כתר ארם צובה המפורסם, כתר דמשק, כתב יד קאופמן של המשנה, ועוד. אך במקרים רבים סומנה הנקודה ממש בצמוד לקו, והתחברה איתו עד שהיה קשה להבחין בה, כפי שאפשר לראות במחזור ורמזיא למשל (ראה תמונה). הדפוסים הם שגרמו בסופו של דבר לצורת הקמץ המוכרת לנו כיום, כפי ששינו גם מקצת מצורות השערים, אבל ברוב הגופנים נשאר סימן זכר לקמץ המקורי בכך שרגל הקמץ מתרחבת בתחתיתו לעיגול, כך: אָ.

* בימינו רגילים לכתוב את שמות התנועות חזיק ושוורק בכתיב מלא, אבל הקדמונים כתבו זאת תמיד חסר: חירק, שורק, מדקדקים ספרדיים כמו רב"ע ורד"ק משתמשים בכתיב חסר עוד יותר: חלם, חרק, שרק. האם זה מלמד שהם קראו את שמות התנועות האלו בצורה אחרת?

* הקדמונים נהגו לכנות את הצירי בשם 'קמץ קטן' ואת הסגול 'פתח קטן'. כינויים אלו מופיעים במסורה, ואפשר לראותם אצל מפרשי התורה כגון רש"י (בראשית ד, כב; מא, מה; לה' רש"י' (שם מט, ה) ורב"ע (שם ג, יב; שמות א, ה). בימינו התחילו להשתמש בכינוי 'קמץ קטן' עבור הקמץ החסוף שהוא תולדת החולם, כגון וגדולות, אבל הראשונים שקדמו לרד"ק משום שהקדקו בימינו בניו לפי שיטת רד"ק המחלקת את התנועות לקטנות וגדולות, אבל הראשונים שקדמו לרד"ק לא השתמשו בסרמינולוגיה הזאת, ולכן הם קראו לצירי 'קמץ קטן' אף שהוא גם תנועה גדולה, ואילו לפתח הם יכלו לקרוא 'פתח גדול' (ראה רב"ע בראשית ג, כב; יא, א, ועוד), אף שמדובר בתנועה קטנה. בשמות התנועות אָ / או, יש בלבול. בספרי הרקדוק קוראים לשלוש הנקודות באלכסון קובוץ, קיצור של הביטוי 'קיבוץ שפתים', ולשניה - עם הו"ו - שורוק. כך גם מלמדים בבית הספר, אבל ב'חדשים' האשכנזיים קוראים לראשונה שורוק, ולשניה 'מלופום', שיבוש של 'מלוא פום' בארמית, היינו מלוא הפה.

השם 'מלופום' הוא למעשה כינוי אשכנזי-צרפתי לתנועת החולם, הוא לא נמצא אף פעם אצל מדקדקים ספרדיים, רק רב"ע - שחי באירופה שנים רבות,

מוכיר אותו בתחילת ספר 'צחות' שלו, כשהוא עוסק בתנועת החולם, ואומר 'ויש מי שיקרא אותו מלא פום כי כן הוא'. רש"י, רשב"ם, רבי מנחם ב"ר שלמה בעל 'מדרש שכל טוב' ועוד ראשונים אירופיים משתמשים בכינוי הזה, ותמיד תמיד הם מתכוונים לתנועת החולם. ראה למשל רש"י שמות כג, כז: 'ישעיה, לא, רשב"ם בראשית כו, לה; כז, יט; חזקוני במדבר כא, יד, ועוד.

באיה שהוא שלב עיב הכינוי הזה את מקומו המקורי, ועבר לתנועת השורוק. אינני יודע מתי בדיוק קרה הדבר הזה, אבל הוא כבר קיים בדורם של מהר"ם יפה, בעל הלבושים, ומהר"ל מפראג, שציטטתי מדבריהם במאמר 'הכתב והלשון'. מהר"ם יפה כותב בספרו 'לבוש האורה' (שמות טו ה) ...והרגילו עצמם ותלמידיהם עממה לקרות תנועת השור"ק שלנו ממש כמו שאנו קורין תנועת המלאפום שלנו, ויאמרו שאין הפרש בין תנועת השור"ק לתנועת המלאפום'.

להשתמש בו משום שחשבו שהוא מיותר, שכן כל אות שאין בה דגש – ממילא ידוע שהיא רפה. בכל כתבי יד הישנים אפשר לראות את הסימן הזה, ושריד נשאר ממנו אפילו בידיה הכתוב, שם מצינים את הקו הזה מעל פ' רפה כדי להבדילו מאותה הדגושה.

בניקוד הבבלי אין סימן מיוחד לחספים, היינו חטף פתח, חטף קמץ וחטף סגול, אלא כולם מסומנים באותו סימן כמו השווא הנע, קו מאונך קטן מעל האות. את השווא הנח אין הניקוד הבבלי מציין כלל, מבחינה זו נוח יותר הניקוד הבבלי להבחנה בין שווא נע לשווא נח, אבל הניקוד הטברני מציין הן את השווא הנע והן את הנח באותו סימן, כך שזה שאינו מומחה אינו יודע להבדיל ביניהם.

תיאורו כאן את הניקוד הבבלי הנקרא 'ניקוד בבלי פשוט', ישנו גם 'ניקוד בבלי מורכב', ויש בו סימנים נוספים הבאים לציין דקדויות נוספות, כגון ההבדל בין דגש חזק לדגש קל. אבל לא ניכנס כאן לעניין הזה (ראה טבלה).

הניקוד הארצישראלי

שיטת ניקוד נוספת שהתגלתה בקטעים שנחשפו בגניזה הקהרית היא הניקוד הארצישראלי. ניקוד זה אף הוא מציין את כל התנועות מעל האותיות, כמו הניקוד הבבלי. הקמץ הוא קו מאונך מעל האות, הפתח – קו מאונך, הצירי – שתי נקודות באלכסון לצד שמאל, ואילו הסגול – שתי נקודות באלכסון לצד ימין. ההיריק – שתי נקודות במאונך (כמו סימן השווא שלנו). החולם – סגול הפוך מעל האות (כמו הטעם 'סגול' בטעמי המקרא שלנו), והשווא הנע והחטפים מסומנים בראש חץ מעל האות, כעין סימן 'המפתח' או היתבי שבטעמי המקרא. נמצא שהניקוד הארצישראלי דומה לניקוד הבבלי מצד מיקום הנקודות שהוא מעל האות ומשמאלה, אין סימן מיוחד לחספים, ואין כלל סימן לשווא נח. אבל הוא דומה לניקוד הטברני בכך שהוא משתמש רק בקווים ונקודות ולא באותיות. חלק מכתבי יד הכתובים בניקוד ארצישראלי משתמשים רק בסימן אחד לקמץ-פתח, וסימן אחד לצירי-סגול, מה שמראה שלא היה להם הבדל הגייה, כמו במבטא הקרוי 'ספרדי' בימינו, אבל יש כתבי יד המשתמשים בשני הסימנים, והעניין ערדנו שרוב כעיקר בגלל מיעוט הממצאים. וזאת זה יש שיטת ניקוד נוספת שנוגלים לכוננה 'ניקוד ארצישראלי-טברני', או 'טברני-מורכב'. שיטת ניקוד זו בנויה על הניקוד הטברני, עם שנויים מסוימים. כגון דגש קל בכל האותיות, ולא רק באותיות בגדכפת. אחד מכתבי יד המפורסמים של המשנה מנוקד בשיטה זו. הוא נקרא 'דף רוס' 138, ונמצא בספריית הפלטינה שבפריז. פרמה באיטליה. מעניין מאוד שהגרא"ם בספרו 'דקדוק אליהו' מתאר בדיוק שיטת ניקוד זו, וכך הוא כותב ב'שער הדגש' 'דגש קל בא ג' כן בכל האותיות, אך הסופרים השמיטוהו ולא הניחו כי אם באותיות בג' כפ'". מספיק מאוד שהגרא"ם הכיר כתבי יד המנוקדים בשיטה זו, שכן כאמור העדות לשיטת ניקוד זו עלו בעיקר מן הגניזה, אולי באחד ממנדווי ראה הגרא"ם את כתב היד הזה של המשנה?

בפרק הבא בע"ה נעבור לניקוד הטברני, הניקוד שלנו, ובעיקר – לשאלה שמעניינת אותנו: האם אבותינו באשכנז הבדילו כמנונו בין הפתח לקמץ, ובין הצירי לסגול, או שלא.

שלבסוף גם אצלם התחילה מסורת המקרא הטברנית דוהאת מסורת המקרא הבבלי. משערים שהתהליך היה התחיל אצלם במאה הי"ג למנינים. אבל על אף המעבר מן המסורת הבבלי אל המסורת הטברנית לא נטשו יהודי תימן את סימני הניקוד הבבלי, והם המשיכו להשתמש בניקוד זה עד הדורות האחרונים ממש.

כל זה לא היה ידוע בשאר מקלות ישראל, שכן התימנים חיו מנותקים משאר קהילות הפזורה היהודית, רק במאה הי"ט, כששליחים התחילו להגיע אל ארץ תימן ולחקור אודות יהודיה ואוצרות כתבי יד שלה. התחילו מתגלים ונודעים כתבי יד עם ניקוד משונה שאף אחד לא ידע ולא הכיר. כשהתחילו לשים לב לסוג ניקוד זה ולהתבונן בו, התגלו כתבי יד נוספים ששתמרו בספריות שונות, ובייחוד בגניזה הקהרית שהייתה כרגיל אוצר בלום של כתבי יד שונים ומשונים, וביניהם רבים מנוקדים בניקוד בבלי. וכך עלתה מתחם הנשייה שיטת ניקוד שלמה שהייתה סמונה זה מאות שנים בין דפים שכוחים מלב.

במיוחד הועיל הניקוד הבבלי לגבי תרגום אונקלוס ושאר תרגומי המקרא, שלא השתמרו כתבי יד רבים שלהם עם הניקוד שלנו, אלא דיוקא עם ניקוד בבלי. המהדורה המדעית הטובה ביותר של תרגום כ"ד ספרים, עדי ימינו, היא מהדורת אלכסנדר שפרבר שהוכנה על סמך כתבי יד מן הסוג הזה, והיא מנוקדת בניקוד בבלי. כמו כן יש כתבי יד ידוע של תורת כהנים (וכתב יד רומי) המנוקד בניקוד בבלי. את שני התרגומים האלה אפשר לראות בין השאר גם באוצר החכמה.

הניקוד הבבלי נקרא גם 'ניקוד עליון' משום שסימני הניקוד שלו נמצאים כולם מעל האותיות (בצד השמאלי של האות – לפעמים ממש מעל ימינה של האות הבאה). בשונה מהניקוד הטברני שרוב סימניו נמצאים מתחת לאותיות, וזאת סימן החולם, השורוק (או) וסימני הש"ן השמאלי והימני. בנוסף לזאת, שונה הניקוד הבבלי מהניקוד הטברני בכך שהוא משתמש גם באותיות קטנות כדי לציין את התנועות, ולא רק בקווים ונקודות כבניקוד הטברני. את הקמץ הנקרא 'מיקפץ פומא' במסורת הבבלי מציין הניקוד הבבלי על ידי האות 'א' – כשרגלה השמאלית מתחתונה קטנה. את הפתח סגול [הנקרא 'מפתח פומא'] הוא מציין על ידי האות 'ע'.

השורוק-קובוצ [הנקרא 'ניגרא'] מסומן על ידי האות 'ו', והיינו קו מאונך מעל האות. את הש"ן הימנית מציין הניקוד הבבלי על ידי שין קטנה מעל האות, ואילו את הש"ן השמאלית הוא מציין על ידי סמך קטנה. סין, ותכן שגם נקודת החזיק המסומנת בניקוד הבבלי מעל האות, היא גלגול של י"ד קטנה. סימן הדגש מציין על ידי ג' קטנה מתחת לאות [קיצור] של המילה 'דגש', ולא יכלו להשתמש ברלית כי היא הייתה הסימן של הטעם 'דחי' בניקוד הבבלי. ואילו את סימן האות הרפה ציינו בניקוד הבבלי על ידי האות 'ק', קיצור של המילה 'קיצר'.

גם בניקוד הטברני שלנו, אב, היה סימן מיוחד לאותיות רפות, קו מאונך (כמו פתח) מעל האות (א), אבל במשך הזמן הפסיקו

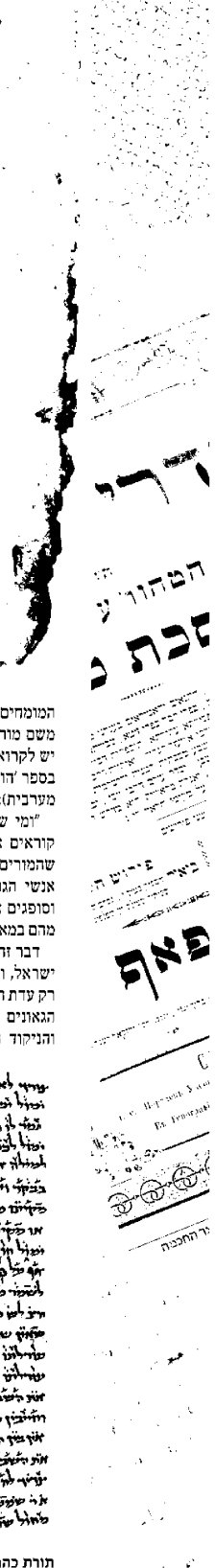

המומחים בטברית, והשתדלו להשיג משם מודים שילמדו את הילדים כיצד יש לקרוא את לשון הקודש. כך למשל מתואר בספר 'הורית הקורא' שנכתב לפני כמעט אלף שנה (מתורגם "ומי שאומר שדרך ארץ ישראל היא המקור, והיא אשר קוראים אותה 'הקראה הטברנית' – מאשר מה שסיפרת, שהמורים אשר נטעו לארצות הרחוקות הללו, הפצירו בהם אנשי הגולה שיעור את ילדיהם את קריאת ארץ ישראל, וסופנים את זה מהם, ומושיבים אותם, כדי שילמדו את זאת מהם במאמץ עליון".

דבר זה גרם להתפשטות שיטת הניקוד הזאת בכל תפוצת ישראל, וזכרן של שיטות הניקוד האחרות הלך ונשכח מלב. רק עדת התימנים קיימה את הניקוד הבבלי ברציפות מתקופת הגאונים ועד הדורות האחרונים. מסורת המקרא הבבלי והניקוד הבבלי שימשו בעדת תימן כמה מאות שנים, עד

היום. לטעמי, אין שום צורך להניח שהשיטה הזאת היא המקור, והיא אשר קוראים אותה 'הקראה הטברנית' – מאשר מה שסיפרת, שהמורים אשר נטעו לארצות הרחוקות הללו, הפצירו בהם אנשי הגולה שיעור את ילדיהם את קריאת ארץ ישראל, וסופנים את זה מהם, ומושיבים אותם, כדי שילמדו את זאת מהם במאמץ עליון".

דבר זה גרם להתפשטות שיטת הניקוד הזאת בכל תפוצת ישראל, וזכרן של שיטות הניקוד האחרות הלך ונשכח מלב. רק עדת התימנים קיימה את הניקוד הבבלי ברציפות מתקופת הגאונים ועד הדורות האחרונים. מסורת המקרא הבבלי והניקוד הבבלי שימשו בעדת תימן כמה מאות שנים, עד

מבשר תורני

ודרשת וחקרת
מחקרים ופולמוסים
בנושאי יהדות מנהג והלכה
יעקב לויפר

הדרישה הרחבה קמץ פתח

לאחר שבמאמר קודם הרחבנו על שיטות הניקוד שהיו נהוגות בקרב תפוצות ישראל כאשר שיטת הניקוד המקובלת כיום היא השיטה הנקראת 'טברנית', על שום שנוסדה מבית מדרשם של אסכולת חכמי מסורה מטבריה, במאמר שלפנינו נברר האם שיטת ניקוד זה מתאימה למבטא ה'ספרדי' וכיצד היה המבטא בארצות אשכנז לפני מאות שנים?

ולאחר שנתיימה תקופת ירח האיתנים, הגיעה העת לשוב לנושא שעסקנו בו בגיליון פרשת עקב תשע"ד, שיטות הניקוד שהילכו בדורות קדומים בקרב עם ישראל, והשאלה – כיצד היו אבותינו האשכנזים הוגים את הקמץ, נושא שהבטחתי לברר ביסודיות. לצורך זה נתבונן בשיטת הניקוד הטברנית, היא שיטת הניקוד שבסופו של דבר דחתה מפניה את שיטות הניקוד האחרות, הניקוד הבבלי והניקוד הארצישראלי, וכיום היא נהוגה בכל תפוצות ישראל.

בשיטת הניקוד הטברני קיימים שנים עשר סימני ניקוד: קמץ, פתח, צירי, סגול, חיריק, חולם, שורק, קבוץ, שוא, ושלושת החטפים: חטף קמץ, חטף פתח, חטף סגול. [וכן סימן הדגש וסימן הש"ו הימנית והשמאלית].

רבותינו הראשונים שעסקו בענייני דקדוק מכארים את פשר הסימנים האלו, וקובעים שישנם 'שבעה מלכים': קמץ, פתח, צירי, סגול, חיריק, חולם, שורק / קבוץ, וכנגדם משרת אחד שהוא השָׁאן – המכיל שתי צורות ביצוע, שוא נע ושוא נח. שלושת החטפים הם למעשה שואו נע עם מעט הארכה בתנועה, כלומר: חטף פתח הוא שוא נע עם נטייה קצת יותר גדולה לפתח, חטף סגול הוא שוא נע עם 'צבע' של סגול, לא סגול ממש מבחינת אורך התנועה, אלא משהו חטוף בגון הסגול. וכן חטף קמץ. בכתר ארם צובה, למשל, רואים בכמה מקומות 'חטף חיריק'! במילים 'השחיתו התעיבו' שמופיעות פעמיים בספר תהלים (ד, א; ג, ב) יש חטף חיריק במקום השואו שבש"ו ובת"ו. וכן במלה 'לקחי נא' (מ"א יז, יא) נקודה הקו"ף בחטף חיריק (ראה תמונה). חטף החיריק הזה הוא למעשה הוראה לקרוא את השואוים האלו כשואוים נעים – עם 'צבע' של חיריק. אפשר להבין מדוע הצורה הזאת של חטף חיריק נדירה מאוד, משום שסימן כזה המכיל שלוש נקודות יכול היה בקלות להתחלף עם סגול, שהרי לא היו אז מכוונות דפוס שיכולות לעצב צורה קבועה ומובדלת בין סגול וחטף חיריק.

שָׁאן ודגש

סימני הניקוד הטברניים נותנים אפוא הוראות מובחנות ושונות לכל תנועה ומצב, וזאת שני סימנים: סימן השָׁאן – המציין בניקוד הטברני הן שואו נע והן שואו נח [בניקוד הבבלי למשל אין בכלל ניקוד לשואו נח, וסימן השואו שלהם מורה אך ורק על השואו הנע], וסימן הדגש המשמש הן לדגש קל והן לדגש חזק. אין כמו דוגמה זאת להראות כמה הניקוד מועיל. לקורא הרגיל בן ימינו, אין בעיה לדעת אימת בא במילה מסוימת חיריק או חולם או צירי, הגם שאינו יודע כלל מה הם הכללים והסיבות הגורמות לכל הדברים האלו. ואילו האמונים על ברכי המבטא האשכנזי מבחינים בקלות גם בין קמץ ופתח, צירי וסגול. לעומת זאת קשה מאוד לדעת איזה שואו הוא נח, ואיזה שואו הוא נע, איזה דגש הוא חזק ואיזה דגש הוא קל, והידיעה הזאת היא בדרך כלל נחלתם של מבינים בתחום בלבד. תלמידות בתי ספר מתייגעות

ומתקשות ללמוד את כללי הניקוד, ולאחר שנות הלימודים בדרך כלל רוב האנשים אינם יודעים אפילו שיש שואו נע ונח או דגש חזק וקל.

מפיק

לסימן הדגש, היינו הנקודה שבתוך המילה יש אפילו שני שימושים נוספים. האחד הוא סימן השורק, היינו הנקודה בתוך הו"ו, והשני הוא סימן הנקרא 'מפיק' בה"א הנמצאת בסוף התיבה במילים מסוימות, כגון גִּבּוֹר, נֶחֱם, הַתְּמַהֲמָה, או כינוי הנקבה הנסתרת, כגון לֵת, בָּה, אִתָּה. הו"א הזאת מודגשת במבטא, ואת זה בא המפיק להדגיש.

יש כתבי יד שנהגו לסמן את המפיק הזה כחיריק מתחת הה"א, ויש כתבי יד שנהגו לציין את המפיק הזה גם ביו"ד המופיעה בסופי תיבות כגון שְׁמַאי, זְכַאי. כך למשל נוהג כתב יד קאופמן המפורסם למשנה, המציין הן את הה"א והן את היו"ד העיצוריות שבסופי מילים בנקודה מתחתיהן (ראה תמונה).

באותה שעה

מפיק ה' כת"י קאופמן למשנה ברכות ה' ג

יֵא וְאֵת מִן הַדְּמִיָּה וְיִחְזֹר וְיִתְּרִים
עַל הַדְּמִיָּה וְיִחְזֹר וְיִתְּרִים
מִן הַדְּמִיָּה וְיִחְזֹר וְיִתְּרִים
תֵּאבֵל עַד שִׁיִּצִּיא עֲלֶיהָ תְּחִימָה

דמאי, ודאי, מפיק יו"ד, כת"י קאופמן למשנה דמאי ה' א

קִרְאָה בְּתוֹרָה ח בֵּית שְׁמִי אֹמֵר
בְּעֵת יְשׁוּ וְיִקְרוּ וּבִקְרָא וְעִמְדוּ שׁוֹן
בְּשִׁכְבָּךְ וּבְקוֹמְךָ בֵּית הַלֵּל אֹמֵר בְּלֵאדָה

בית שמאי – מפיק יו"ד, כת"י קאופמן למשנה ברכות א, ח

הַאֱלֹהִים עַל אֲבֹתָי וְעַל
שְׁנֵי אֲבֹתָי אֲשֶׁר דִּבְּרָה אֵלַי

סימן הרפה, כתר ארם צובה

אֱלֹהֵינוּ הַזֶּה שֶׁמִּשְׁחָאֵרְךָ
בְּהַבֵּר אֶסְבִּיחֶם עֲשׂוֹת

סימן הרפה – כתב יד לנינגראד

סימן הרפה

בימינו אני נוהגים לציין באותיות בגדכ"ת רק את אלו הדגושות. אבל בעבר היה נהוג לציין גם אותיות בגדכ"ת שאינן דגושות בסימן הרפה. הסימן הזה היה קו מאונך, כמו פתח, מעל האות. אפשר לראות אותיות כאלו בתמונות מכ"י קאופמן שבמאמר זה, וכן דוגמאות מכתר ארם צובה וכתב יד לנינגראד.

הניקוד הטברני ומבטאי ימינו

לאיזה מבטא ממבטאי זמנינו מתאימים סימני הניקוד הטברני שלנו? ובכן: מה שברור הוא שהניקוד הטברני אינו מתאים למבטא הנפוץ הנקרא 'ספרדי' משום שהמבטא הזה דוגה את הקמץ הרחב ואת הפתח אותו הדבר, וכן את הצירי והסגול אותו הדבר. אם כך היו פני הדברים אצל נקדני טבריה, היינו מצפים שיהיה אותו ניקוד לקמץ ולפתח, לצירי ולסגול. כמו שאנו רואים בניקוד הבבלי – שאינו מבדיל בין פתח וסגול, כמנהג התימנים עד ימינו, ומציין את שניהם בסימן אחד. וכמו שרואים בחלק מכתבי היד של הניקוד הארצישראלי, המשתמשים לקמץ-פתח, ולצירי-סגול, בסימן אחד.

לאורך גיסא: במבטא הספרדי יש הבדל גדול מאוד בין קמץ רגיל, המכונה גם 'קמץ רחב' [ובימינו 'קמץ גדול'], ובין קמץ חטוף [הנקרא בימינו 'קמץ קטן'] כגון במילים "ישמרך" "ישמר צאתך" (תהלים קא, ז-ח). בעוד שהקמץ הרגיל נהגה כפתח [תנועת A], קמצים אלו נהגים כחולם [תנועת O], או במילים אחרות: כמו קמץ אשכנזי.

הבדל גדול זה בהגייה דורש גם הבדל גרפי, היינו סימון שונה לקמץ הרחב ולקמץ החטוף – שלפי המבטא הספרדי הן שתי תנועות שונות שאין ביניהן שום קשר. יתירה מזו, היה

עש"ק פרשת חיי שרה | כ"א בחשוון תשע"ה | המבשר תורני

אפשר אפילו להעניק לו את צורת החולם, שהרי לפי המבטא הספרדי תנועת הקמץ החטוף נשמעת בדיוק כמו חולם. אבל נקדני טבריה בחרו משום מה לתת לקמץ החטוף (תנועת O) את סימנו של הקמץ הרחב (תנועת A), דבר שהקשה אחר כך מאוד על מרדקדי ימי הביניים, עד כדי כך שבמילת "פי נפנפן" (בראשית לב, יח) נטושה עד היום מחלוקת בין המדקדקים אם קמץ הגימ'ל הוא רחב או קמץ חטוף, כפי שמבואר ב'מנחת שי' על אתר.

לאלו האמונים על מבטא ספרדי בימינו קשה מאוד לפעמים לדעת אם קמץ מסוים רחב או חטוף. ולכן התחילה בדור האחרון מגמה של סימון הקמץ החטוף בסימן מיוחד (קמץ עם רגל ארוכה) כמו בתיקוני הקוראים המשובללים של סדרת 'סימנים', וסידורים שונים של עדות המורה.

הרעיון הזה אינו רעיון חדש, בספר 'המבטא הקדם אשכנזי' של אילן אלדר (חלק א' עמ' 43-40) מובא שבכתבי היר של אשכנז פשט המנהג עוד בתקופת הראשונים לנקד קמץ חטוף בסימון של חטף קמץ (א) כדי להבדילו מן הקמץ הרחב. למעשה, לפי שיטת הניקוד הטברנית סימון זה הוא טעות גמורה. שכן חטף קמץ שקול כשווא נע לעניין כל כללי הדקדוק, ואילו קמץ חטוף הוא תנועה קטנה הנודרת אחריה דגש חזק. לכתוב חטף קמץ במקום קמץ חטוף זה כמו לכתוב חטף פתח במקום פתח. לקורא שאינו מתמצא בדקדוק זה אולי נשמע לא נורא, אבל לפי כללי הדקדוק זה בלגן גדול, 'עוון פלילי' ממש.

העובדה שהסופרים הסכימו 'לעבור' על החוק' ולציין את הקמץ החטוף בסימון של חטף-קמץ, מוכיחה שהצורך להבדיל בין הקמצים על ידי סימן גרפי היה כה חשוב עד שהיה עדיף לסופרים 'להפסיד' את סימן חטף קמץ כדי ליצור הבדל בין קמץ חטוף לקמץ רחב.

ואכן ר"ש אלמולי בעל 'הליכות שבא' (מהדורת מה"ק, ירושלים תש"ה, עמ' מה-מט.) מתקוף מנהג זה בזה הלשון: "זה טעות נפלה בספרי אשכנז ונחפשה בכל הספרים הנדפסים ונתקנים מהם, אבל בכל ספרי ספרד המדויקים אין... כי אם קמץ לבד".

מדוע לא נטרדו חכמי טבריה בכעיה הזאת? משום שבמבטא שלהם כנראה לא היה שום הבדל בין קמץ רחב לקמץ חטוף. לעומת זאת, בניקוד הארצישראלי העתיק יש כתבי יד המצינים סימון אחד לחולם ולקמץ החטוף, וסימון שונה לקמץ הרחב (ראה 'תולדות המבטא של הקמץ', לשוננו כרך א עמ' 33), שיטה זו מתאימה למבטא הספרדי – אבל הניקוד הטברני בפירוש אינו מתאים למסורת זו.

קמץ עם מתג

שיטת הניקוד הטברנית גרמה 'כאב ראש' לבעלי המבטא הספרדי גם בתחום נוסף השייך לקמץ, הפעם בעניין קמץ שאמור להיות קמץ חטוף, אבל הוא בא עם מתג. לדוגמה: המילה כל מילה זו באה על פי רוב מחוברת במקף למילה שאחריה, וזה גורם לה להניקד בקמץ חטוף לפי כללי הדקדוק, כמו 'כל-נפש תחייה...' פל-עוף קנף" (בראשית א, כא). לאידך גיסא – קמץ הבא עם טעם מסעמי המקרא, או שהוא מסומן במתג, הוא קמץ רחב לפי כללי הדקדוק. והנה מצאנו 'פל עצמותי תאמקנה' (תהלים לה, י) – שם יש טעם לאחר הקמץ שבמילת 'כל', וכך גם בפסוק 'פל אחי רש שנואווה' (משלי יט, ז), בשני המקרים מילת 'כל' מוטעמת בטעם ואינה מחוברת על ידי מקף למילה שאחריה, אבל עדיין יש שם קמץ, והקמץ הזה הוא רחב.

כיצד יש לקרוא את הקמץ הזה לפי המבטא הספרדי? התשובה היא – כקמץ רחב, כמו פתח! ואכן לפי המסורת הספרדית קוראים 'פל עצמותי תאמקנה', 'פל אחי רש שנואווה', ככל שזה ייראה מזור ותמוה.

זאת ועוד: כלל ידוע הוא בחספים שהם גורמים לאות שלפניהם להיות מנוקדת בתנועת החטף. דוגמת 'לשמור ולעשות'. הלמ"ד של 'לשמור' מנוקדת בחזק, כדרך

אותיות כל"ב הבאות לפני שווא, אבל הלמ"ד של 'לעשות' נקודה בפתח משום שהחטף-פתח בעי"ן גרם לה להפוך לפתח. וכנ"ל 'לא תשקה ולא תאגר' (דברים כה, לט): תשקה – הת"ו בחירק, תאגר – הת"ו בסגול בגלל החטף שבאל"ף. וכנ"ל לאכל ולשתות (ש"ב יא יא) וְהַשְׁבִּי (הרע"ב שם טו כה). האות שלפני החטף תהיה מנוקדת תמיד בתנועת החטף, פתח לפני חטף-פתח, וסגול לפני חטף-סגול.

גם חטף קמץ מביא לפניו קמץ, דוגמת אָהֳלָה, מְחֻרָה, צְהָרִים, אֶהְיָאֵב, נְעֻמִי. אך כאן קורה דבר מעניין: חטף קמץ כמוהו כקמץ חטוף – נהגה כחולם לפי המבטא הספרדי (תנועת O) והוא אינו שייך לקמץ הרחב. לפי זה היה מתבקש שחטף קמץ יגורר לפניו קמץ חטוף ולא קמץ רחב, שהרי חטף קמץ שייך למחלוקת החולם והקמץ החטוף. אך המצב הוא שבכל המקרים האלו ישנו מתג

"...אם רש"י היה מדבר במבטא 'אשכנזי' כמו שלנו, מבטא שיש בו הבדל מובהק ובוטט בין קמץ ופתח, הוא לא היה יכול להגיד כך. אבל רש"י דיבר במבטא 'ספרדי' ובמבטא זה אין הבדל בין קמץ לפתח..."

בית כנסת של רש"י בבורמיזא

אחרי הקמץ (כלומר: אָהֳלָה, מְחֻרָה, צְהָרִים, אֶהְיָאֵב, נְעֻמִי) ולפי הכללים זה קמץ רחב!

ואכן המסורת המדויקת של הספרדים מבטאת את הקמץ במילים אלו כפתח, קרי: אהולו, מחורת צהרנים, אהוליאב. וזה חסר הגיון: מדוע השתנה חטף קמץ משאר החספים והוא גורר אחריו תנועה שאינה ממינו?

הגע עצמך, המילים גדל, און, אהל, פעל – הן מאותו משקל. ובשרוצים לומר 'הגדול שלו', 'האון שלו' אומרים – לפי המבטא הספרדי – את האות הראשונה בקמץ חטוף (קרי: godlo, ozno) כפי שצריך להיות, אבל את הקמץ שבמילים אָהֳלָה ופָעֵלֹה הוגים הספרדים כקמץ רחב (קרי: אהולו פעולו) וזה דבר מוזר מאוד. מוזר עד כדי כך שההגייה הרגילה למילה 'צהרים' המקובלת כיום היא צְהָרִים – אפילו הה"א בחטף פתח, משום שהצורה 'צהרנים' נשמעת לדבורים משונה מאוד, ובצדק.

כל זה הוא תוצאה של הרכבת המבטא הספרדי על הניקוד הטברני. לחכמי טבריה עצמם לא היה שום הבדל של איכות בין קמץ רחב לקמץ חטוף (ולמעט העובדה שזו תנועה גדולה וזו תנועה קטנה, כמו חיריק מלא וחסר, או שורוק וקובוצו) ולכן מבחינתם אין הבדל בין 'גדל' ל'פעל'.

העולה מכל זה הוא ברור: לפי הניקוד הטברני לא היה שום הבדל של איכות בין הקמץ הרחב והחטוף וחטף הקמץ, כולם היו איכות אחת, ולכן גם כשבא טעם ב'כל עצמותי', או מתג במילה 'צהרנים', זה לא שינה להם את הקריאה, כמו שזה לא משנה לאשכנזים בימינו. אבל משינוי דלתאים את הניקוד הטברני למבטא הספרדי שאינו מבדיל בין קמץ לפתח, ולאידך מבדיל בין קמץ רגיל לקמץ החטוף (הקטן), זה יצר בעיות רבות.

רבי אהרן בן אשר

למעשה הדבר מוכח גם מדברי רבי אהרן בן אשר, בעל המסורה המפורסם. בספרו 'דקדוק השעמים' (מהר" בער-שטארק עמ' 35). בן אשר מדבר שם על התופעה הגורמת להופעת קמץ חטוף במקום חולם, והוא כותב כך:

שער צירוף הרום (כיניו לחולם, שהוא היתיד שנמצא מעל המילה בניקוד הטברני) ויצאנו מןשע אל קמצה (=קמץ) יהיה זה: כאשר תקצץ זאת המיוחד, תאמר ח'ש הגיון או (בהגיית O) – היא נקודת הרום. וכאשר יקובץ (=כשיבאו חורש בלשון רבים) – תאמר ח'שנים; עקר – עקרים: יום – ימים; שבלת – שְבָלִים.

בן אשר מערב כאן חטף קמץ ובמילים עקרים חדשים ושְבָלִים עם קמץ רחב (ימים) וכולל אותם בחדא מחתא. דבר המראה בעליל שהוא ראה את הקמץ הרחב וחטף הקמץ כאיכות אחת, בדיוק כשם שאנו רואים את הפתח וחטף הפתח כאיכות אחת.

לסיכום: הניקוד הטברני מכיל שבעה סימני תנועות, לשבע איכויות שונות. דבר שאינו מתאים בשום אופן למבטא הספרדי המכיל רק חמש איכויות. התאמתו של הניקוד הטברני למבטא הספרדי גררה בעיות (אמר החכם) ובמיוחד הסתבר עניין הקמץ החטוף, כפי שהארכנו לבאר.

האם זה אומר שהחכמי טבריה אכן דיברו במבטא אשכנזי? ובכן, זה אינו מוכרח: כל מה שהבאנו הוכיח רק שאצל חכמי טבריה היו שבע איכויות, כלומר: היה להם הבדל בין קמץ ופתח, צירי וסגול, ולאידך גיסא הקמץ הרחב שלהם היה שווה באיכותו לקמץ החטוף ולחטף הקמץ, ההבדל היה רק באורך התנועה. המבטא האשכנזי מוקים את כל התנאים האלו: יש לו הבדל בין קמץ ופתח, צירי וסגול, ולאידך – הקמץ הרחב והחטוף שווים אצלו. אבל זה עדיין לא אומר שהקמץ הטברני המקורי היה תנועת O כפי שהאשכנזים והתימנים מבטאים היום (וכל שכן שלא היה תנועת U, כפי שרגילים במבטא ה'חסידני'). ואף לא שהצירי שלהם היה נשמע כמו הצירי האשכנזי בימינו, דהיינו אָ, למעשה הדעה המקובלת במוחקר היא שלא כך

וּתְלַח לְקַח תּוֹכְךָ אֶלֶּה
וְאַתָּה לְקַח חֵתְּךָ לְךָ פֶּתִי

וְהָיָה כִּי תִּשְׁכַּח מִשְׁכַּל לֵבָדִּי
וְהָיָה כִּי יִבְרַח אֶתְּךָ אֶלֶּה

לְעַמִּי וְלִי
וְהָיָה כִּי יִבְרַח אֶתְּךָ אֶלֶּה

חטפי חירוק בכותר ארם צובה

שהמילה נטע היא פועל עבר [פלוגי נטע עץ] אלא מדובר כאן בשם עצם שהיה צריך להקדש נטע ומחמת סוף הפסוק נקראה הנו"ן בקמץ, נטע. [כמו 'הללוהו בצלצלי שמע' (תהלים קג, ה) שפירושו - הללוהו בצלצלי שמע ולכן המלה מוטעמת מלעיל, ורש"י עומד גם שם על כך: "שמע" - שם דבר הוא כמו שמע בסגול, ומפני האתגרתא הוא נקוד קמץ גדול. ולכן טעמו למעלה תחת הש"י"]

המילה 'נטע' נקודה בקמץ ופתח, ובכל זאת רש"י מכנה אותה 'כולו קמץ'. ואף רבי יוסף קרא, תלמידו-הברו של רש"י כותב בקרא דאיוב הל"ל "שם דבר הוא כמו נטע וסוף פסוק פותחה". כלומר, הטעם של 'סוף פסוק' גורם שיבוט קמץ במקום הסגול. וכמו כן על הפסוק 'ותשובתיכם נשאר קמץ' (שם כא לד), כותב רש"י: 'קמץ שם דבר הוא, לכך נקוד כולו קמץ וטעמו מלעיל'. אף שהעין נקודה פתח, קורא לזה רש"י קמץ.

במדרש שכל טוב לר' מנחם בר' שלמה שהתחבר בשנת ד' אלפים תתצ"ט כותב המחבר (בראשית מב, לה): "וכל שהוא מופעל ובלשון יחיד הרי הוא נקוד בשורק, והצד"י פתוחה, כגון צורר עין אפרים (הושע יג, יב)". ר' מנחם קורא לצד"י הקמוצה - פתוחה, וכן (שמות ז, כז) "ואם קאן אתה לשלח" - הרי זו התראה. קאן שהמ"ם נפתחת הוא עניין מיאון שהוא עדיין עסוק בו, כגון "ואם קאן אתה לשלח", ואם קאן ימאן אביה' (שמות כב, טז) אבל קאן שהמ"ם נסגלה, אי נמי בצירי - הוא מיאון שכבר היה, כגון 'קאן בלעם' (במדבר כב, יד), 'קאן יבמי' (דברים כה, ז), ויגיד עליו רעו: 'לא אבה קמל' (שם).

שני דברים מוכיחים מקטע זה: ר' מנחם קורא למ"ם של קאן מ"ם נפתחת, ועל קאן הוא כותב 'שהמ"ם נסגלה, אי נמי בצירי' אף שלא שייך בשום אופן שהמ"ם של קאן תהיה בסגול, אלא שסגול וצירי היו דבר אחד בעיניו ועל כן לא היה זר בעיניו לכתוב 'סגול' תחת צירי, או שעמדו לפניו ככתב יד שגויים שניקדו סגול, והם עצמם מוכיחים על החלפות סגול וצירי שנבעו מחמת המבטא.

גם אצל רש"י אנו מוצאים החלפות סגול וצירי, וכן אצל בעלי התוספות, נעסוק בכך ובעניינים נוספים בפרק הבא בע"ה.

זאת? 'שלא יקראנה בחטף בלא פתח' אף שהוא מתכוון כמובן לקמץ שתחת הח"ת.

[אגב, בהגהות הגר"א שם הגיה את דברי רש"י: "ובלכבר שלא יקראנה בחטף פתח". לפי גרסה זו מוכח מדברי רש"י עוד יותר

שהמבטא בדורו היה 'ספרדי'. שכן מי שאומר אָקוד בהברה אשכנזית, גם אם יאמר את המלה מהר ככל הניתן - לא יבוא לידי אמירת הח"ת בחטף פתח. לכל היותר יאמרנה בחטף קמץ. רק מי שמדבר בהברה ספרדית וחוטף את הדל"ת, יכול לבוא לידי חטף פתח כיון שהקמץ שלו שווה לפתח].

ובאמת היעב"ץ בספרו 'מור וקציעה' סימן ס"א תמה על דברי רש"י מאי 'פתח' דקאמר. תמיהתו מובנת לאור מבטאו האשכנזי, אבל לא כן בדורו של רש"י. ואכן, הב"ח שברורו כבר היה קיים ההבדל בין קמץ לפתח - כותב (אור"ח סי' קכד, ו) "ורצונו לומר שקורין את האל"ף בשב"א נוטה לצירי" - אמן, והוא צריך לומר אמן בפתח. ולאו דוקא פתח"ה אלא הוא הדין קמץ"ו וכמו שאנו קורין אָמן. דקמץ"ו נקרא גם כן פתח"ה, כמו שפירש ה"ר אברהם אבן עזרא בפסוק ה' ימלוד לעולם ועד (שמות טו, יח)". ראב"ע מדבר שם על הניקוד של מילת נַעַד, שהוא כותב שהו"ו שלה 'פתוחה' אף שברואי כוונתו לקמץ, כפי שמוכת מהראיה שהוא מביא שם.

וכן להיפך

וכמו כן להיפך, יש שרש"י קורא לפתח - קמץ. כמו באיוב יד, ט) על "עֲשֵׂהָ קְצִירָה כְּמוֹ נָטַע", כותב רש"י: "נטע - שם דבר הוא וטעם הברתו למעלה ברו"ן (מוטעם מלעיל), ונקוד כולו קמץ מפני שהוא סוף פסוק אך מגזרת נטע הוא". וכוונתו להדגיש שלא יחשוב הלומד

הדבר. החולס הטברני היה כמו במבטא הספרדי, והקמץ הטברני היה מעין ממוצע בין תנועת O ותנועת A

אף לענייננו זה לא חשוב כרגע. מה שרצינו להבהיר הוא שהניקוד הטברני לא התאים למבטא הספרדי. זה חשוב לנו כשאנו רואה כעת שאצל אבותינו באשכנז וצרפת בלטו שוב ושוב אותן 'אי התאמות' עם הניקוד הטברני, כמו שיש למבטא הספרדי. מה שאומר בעצם שהמבטא באשכנז וצרפת בימי קדם היה 'ספרדי', ועדיין היה כזה לפני כשבע מאות שנה בערך, ואפילו קצת פחות.

הבה נתחיל:

קמץ המכונה פתח אצל ראשונים מצרפת ואשכנז

אצל רבותינו הראשונים מצרפת ואשכנז אנו מוצאים שהם קוראים לקמץ 'פתח'. לדוגמא: בפרשת ויצא (כט כז) על מלא שָׁבַע אית כותב רש"י: "ואי אפשר לומר שבוע ממש, שאם כן היה צריך לניקוד בפתח השין", אף שכוונתו לקמץ כמובן.

ובפירושו למסכת ברכות (מז). מפרש רש"י את המושג 'אמן חטופה' בכך שקורין את האלף של אָמן בחטף פתח ולא בקמץ. זה לשונו שם: "חטופה - שקורין את האלף בחטף ולא בפתח, ואומר אמן והוא צריך לומר אָמן". מדוע כותב רש"י 'שקורין את האלף בחטף ולא בפתח' בעוד שהוא היה צריך לומר 'ולא בקמץ'? אם רש"י היה מדבר במבטא 'אשכנזי' כמו שלנו, מבטא שיש בו הבדל מובהק ובוטל בין קמץ ופתח, הוא לא היה יכול להגיד כך. אבל רש"י דיבר במבטא 'ספרדי' ובמבטא זה אין הבדל בין קמץ לפתח. ועל כן הראשונים שדיברו במבטא זה כינו לפעמים את הקמץ - פתח. [אפשר למצוא זאת לעתים קרובות אצל ראשונים ספרדיים כמו ראב"ע וכדומה, ראה להלן. אבל החידוש הוא שגם רש"י הצרפתי שלמד באשכנז - כותב כך].

על זו הדרך לשון רש"י לעיל במסכת ברכות שם (יג): "ובלכבר שלא יחטוף בח"ת - בשביל אריכות הדל"ת לא ימהר בקריאתה, שלא יקראנה בחטף בלא פתח, ואין זה כלום". כלומר, כשאמרם את מילת 'אָנֹכִי בקריאת שמע צריך להזהר שלא לקרוא את הח"ת בחטף אלא לאומרה בקמץ כהלכתו. אבל איך רש"י מתאר

אצל רבותינו הראשונים מצרפת ואשכנז אנו מוצאים שהם קוראים לקמץ 'פתח'. מסמט היהודים בפרנקפורט

עש"ק פרשת חיי שרה | כ"א בחשוון תשע"ה | המבשר תורני

החלטה אחרת
במקרה קצתו של שני
באגל קדש עוסקת קדו
שמי יסודו וסודו קדש
ומעלה קדו
חול
ברוך מרדכי
שמואל
היה קדש
היה קדש

לארץ חסידה אשר משיח
במקרה קצתו של שני
באגל קדש עוסקת קדו
שמי יסודו וסודו קדש
ומעלה קדו
חול
ברוך מרדכי
שמואל
היה קדש
היה קדש

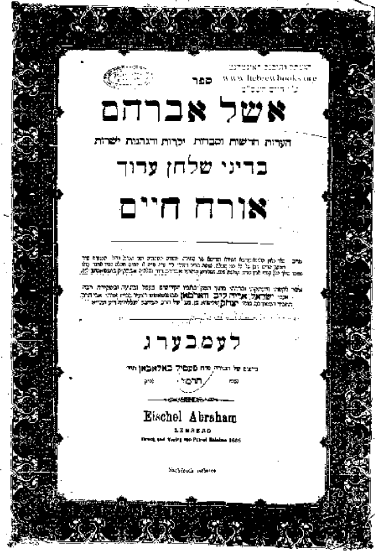
אנשי חסידה אשר משיח
במקרה קצתו של שני
באגל קדש עוסקת קדו
שמי יסודו וסודו קדש
ומעלה קדו
חול
ברוך מרדכי
שמואל
היה קדש
היה קדש

ודרשת וחקרת
מחקרים ופולמוסים
בנושאי יהדות מנהג והלכה
יעקב לויפר

קמץ פתח המשך

אותה הוכחה ישנה מה'אורות' של ר' יקותיאל ב"ר יהודה הנקדן מפרא, המכונה 'הב"י' הנקדן, שחי לפני כשבע מאות וחמישים שנה. ה'אורות' שלו מודפסות בחיבורו 'עין הקורא' שהודפס בחנוכה מאור עיניים שהוציא רבי וואלף היידנהיים בשנת תקצ"ו (בראשית, הקדמה, עמ' 70, סעיף ה), שם כותב 'הב"י': "זהו הקורא לתת רוח בין הדברים: פדנה אדם, בנה הקטן, ועוד. 'דברים' אלו יכולים להיות רק בפי מי שמבטא הקמץ שלו שווה לפתח. אבל במבטא האשכנזי דהיום לא שייך שידבקו אלו."

בדומה לזה ניתן להוכיח מהלכה שנמצאת בירושלמי ברכות (פרק ב ה"ד) שמלת נשבע שבקריאת שמע, צריכה דקדוק. והראב"ד בהשגות (הלכות קריאת שמע פ"ה, ה"ט) פירש את דבריו שצריך להזהר שלא תיבל העי"ן של נשבע באל"ף של שם אדוני שבא אחריו. אבל הטור (אורח חיים סימן סא, וכן בשו"ע שם סעיף טז) כותב: "צריך להפסיק בין נשבע לה' כדי להטעים יפה העי"ן שלא יאה נראה כה'". והיינו כדי שלא ישמע כאומר נשבע, וכמו שביאר בקיצור שלחן ערוך (סימן זו סעיף ה), שוב, בעיה זו קיימת רק למי שמדבר במבטא ספרדי והקמץ שווה אצלו לפתח, אבל אשכנזי בימינו, גם אם לא ישמע את העי"ן - עדיין יש אצלו הבדל ברור בין נשבע לנשבע.

בהברה אשכנזית של ימינו לא שייך לטעות בין קמץ לפתח, אשל אברהם להגה"ק מבוססאש ז"ע

כגון 'נזק' (פרעה) (שמות ז, כג), וכשהוא מדבר על אחרים נקוד קמץ [הכוונה לקמץ קטן]: 'נזק' וזב אב' (שופטים טו, ד); 'נזק' יהודה מעל אדמתו' (מ"ב כה, כא) - 'נזק' מלך בבל את ישראל אשורה' (מ"ב יח, יא).
שוב, רש"י כותב כאן פעמיים 'קמץ קטן' או 'קמץ בקיצור', דהיינו צירי - אבל בפסוקים שהוא מביא יש סגול.

בבגדו בה

בתוספות למסכת קידושין יח: (ד"ה רבי אליעזר) מובא בשם רבנו תם: "ורבי עקיבא סבר דש"אם למקרא", היינו לשון בגידה: דאי לשון בגד הוה ליה למימר 'בגדו', דמ'בגד' יאמר בגדו, כמו 'מגד' - בגדו, ומ'הלב' - קלב', תירוצו זה מופיע גם בתוספות למסכת בכורות (לה). ד"ה ורמינהו) ושם כתוב: "והשתא הוי לשון בגידה דאי לשון בגד וטלית הוי לן למקרי בגדו בצירי". כמוכזב שתוספות מתכוון לסגול, אך הוא קורא לו צירי!

לסיכום, רש"י ושאר ראשונים שדיברו במבטא הספרדי שאינו מבדיל בין קמץ לפתח ובין צירי לסגול - לא חששו לקרוא ולהחליף את שמות הקמץ והפתח או הצירי והסגול כשהוא לא נגע לעיקר העניין, היות וזה נחשב אצלם לתנועה אחת. (כבר הבאנו שראשונים ספרדיים נוהגים כך, כמו ראב"ע, וכן הרמב"ן בפירושו לתורה (בראשית כה, לא) מצטט שני פסוקים מספר דניאל בהם כתיבה המלה 'קמץ', והוא כותב שמונך בפתחתו הלמ"ד. אבל כאן אנו רוצים להראות שגם רש"י ותוספות הצרפתיים-אשכנזיים, נוהגים כך לעניין קמץ-פתח, וצירי-סגול.

וענין בספר 'תשובה שלמה' לר' חיים פישל אפשטיין נכדו של ה'נודע ביהודה' (אח"ע סי' כו) שעמד כבר על העובדה שהראשונים כינו את הקמץ - פתח.

ליתן רוח בין הדברים

בברכות (טו:) מביאה הגמרא מקומות שצריכים לזהר בהם לתת רוח בין סוף המלה לתחילת המלה שלאחריה, כדי שלא 'יבלעו זה בזה'. כגון 'על לבנך', 'על לבבכם' וכו'. ובתוספות שם (ד"ה בין הדברים) כתבו: רב אלפס מוסיף כגון 'וְהָרְחַק אֶף דָּאם לא יתן ריווח או נראה כמו וְהָרְחַק'. בעיה זו לכאורה לא שייכת אלא אצל מי שהוזהר את הקמץ כפתח, אז, אם יאמר את המלים במהירות - הן יכולות להתאחד למלה אחת. אבל במבטא האשכנזי המבדיל היטב בין הקמץ לפתח - גם אם יאמר האומר במהירות ויוציא אותן כמלה אחת - לא יתהפכו המלים ל'וְהָרְחַק' אלא לכל היותר ל'וְהָרְחַק', דבר שלא מהווה בעיה. שכן אם כך היה ה'ר"ף צריך להביא גם את 'וְהָיָה אִם שמוע' שאם גם ברוח ישמע כמו 'וְהָיָה' או 'לאהבה את' שישמע כמו 'לאהבה'. וודאי שלא הקפיד ה'ר"ף אלא ב'וְהָיָה' ששם משתנה המשמעות בעקבות הצמדות המלים. וזה לא שייך אלא במבטא המשווה בין קמץ לפתח.

ה'ר"ף דיבר מן הסתם במבטא ספרדי, זה לא חידוש גדול. אבל בעלי התוספות מביאים את פסקו ולא אומרים 'ולדין ליכא למיחש'. והרי שגם במבטאם הם, הבינו בעלי התוספות שיטתו בעיה.

ווייטב

בפרשת שמות (א, כ): על וַיִּשָּׁב אֱלֹקִים לְמִלְחָה. כתב רש"י: "וַיִּשָּׁב - הטיב להם. וזה חלוק בחיבה שיסודה שתי אותיות ונתן לה וי"ו וי"ד בראשה, כשהיא באה לדבר בלשון 'וַיִּפְעַל' - הוא נקוד הוי"ו בצירי שהוא קמץ קטן. כגון וַיִּשָּׁב אֱלֹקִים לְמִלְחָה, וַיִּבָּב בְּתַלְתֵּי הַיּוֹדָה (איכה ב, ה) - הרבה תאניה, וכן וַיִּגָּל הַשְּׁאֵרִית דְּבַחְרָאָן (ד"ב לו כ) - הגלה את השארית, וַיִּפֹּן וַיָּב אֶל וַיָּב (שופטים טו ד), הפנה הזנבות זו לזו, כל אלו לשון הפעיל את אחרים".

הביטוי 'קמץ קטן' שימש אצל רש"י ובני תקופתו ככינוי לצירי, כפי שכתבנו כבר במאמר הראשון בסדרה [ומסתבר שהמילים 'צירי שהוא' הן תוספת ביאור שנכנסה לרש"י בשלב מאוחר יותר, ייעוין במהדורת 'ש' למרא - כתר תורה]. וכעת יושם לב: רש"י פותח את דבריו שכל 'לשון וַיִּפְעַל' נקוד ב'צירי שהוא קמץ קטן', וכל הדוגמאות שהוא מביא נקודות בסגול, והוא אינו טורח לציין זאת אפילו.

אותו דבר חוזר על עצמו בפירושו רש"י לאיכה (ב, ה): 'וַיִּבָּב - יו"ד נקוד קמץ קטן, שהוא לשון 'וַיִּבָּב' את אחרים; 'וַיִּבָּב' הָעָם וַיַּעֲצֻמוּ - נקוד חריק, שהוא לשון 'וַיִּבָּב' הוא עצמו'. וכן כל תיבה שפעל שלה ב'ה', כגון 'פנה', 'בנה', 'זנה', כן דרכה לשמש כשהוא מחסר ממנה ה'י' כשהוא מדבר על עצמו נקוד חריק,

הוכחה למבטא ה'ספרדי' שהיה שגור על לשונם של גאונים אשכנזי מ'ספר השם' של בעל ה'רוקח'

במאמר שהתפרסם לפני שבועיים הבאנו ראיות מדבריות על כך שהוא קורא לקמץ פתח, ולפתח קמץ. השבוע נמשיך ונביא ראיות נוספות מדבריו ומדבריו ראשונים אשכנזיים נוספים, ראיות שעולה מהן כי קמץ ופתח היו אצלם אחד, וכן צירי וסגול, בדיוק כמו המבטא 'הספרדי' בימינו

זכרנו לחיים

בסדר (אורח סימן תקפ"ב) כתב על תפילת **לחיים** הנאמרת בימים נוראים ובעשירות: "זהר"ם מרוטנבורג היה אומר לחיים בשנא ולא לחיים בפתח כי לחיים משמע לא חיים כדאיתא בנדרים (ו) לחולין כמו לא חולין".

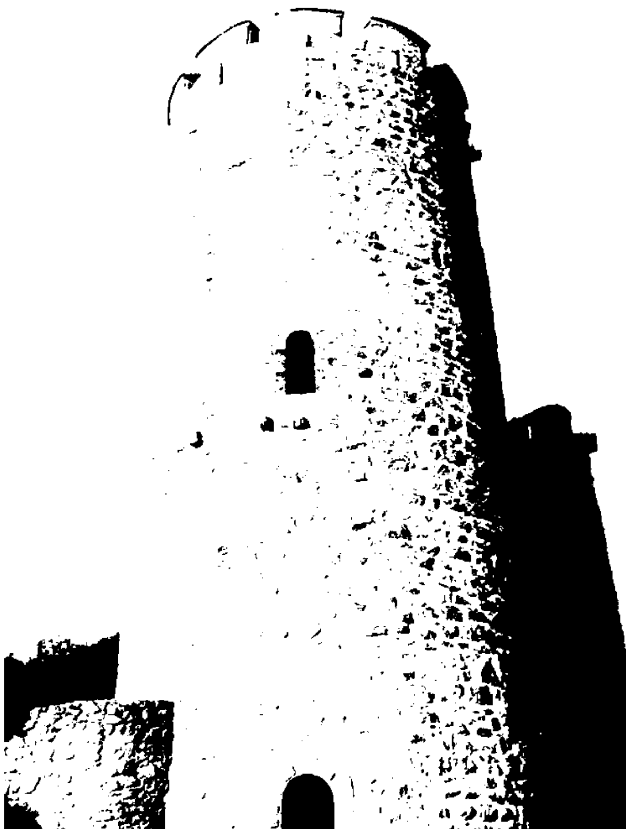
כונת הטור למשנה במסכת נדרים (שם) "האומר לחולין שאוכל לך, לא כשר, ולא דב... אסור". כלומר, מי שאומר לחולין - יכולים דבריו להתפרש 'לא חולין'.

הב"ח שם מגיה: לא חולין שאוכל לך, וכן היא גרסת המפרש שם, וכן היא הגרסא במשנה שבמשניות. אבל מהרבה ראשונים שם רואים שגרסתם הייתה לחולין. כמו הטור דגן, וכן הרא"ש בפירושו שם: "לחולין שאוכל לך - הלמד נקוד בפתח, והוי כמו לא חולין, וכן בתוס' שם: "לא גרסין לא חולין" וכן **אוצר החכמה** בר"ן שם: "לחולין שאוכל לך, לכשר, לזכר, כלומר בפתחות הלמד גרסין לחי' וכן כתוב ברש"א וריטב"א ותוספות רבנו ישעיה דיר-טראני ומאירי שם.

מדוע לחולין נשמע 'לא חולין' בעוד שזה חולם וזה פתח. התשובה היא, שאין הכוונה ללא' בלשון הקודש אלא לארמית שבה אומרים לא בקמץ [וכן בשפה הערבית]. המדבר בחברה ספרדית שאינה מבדילה בין קמץ לפתח - אין הבדל בלשון בין לא חולין ובין לחולין, [וכן מבואר בשיטה מקובצת שם דף יא: ד"ה כתב הר"ן נתן בר יוסף] שהאומר לא חולין בחולם האל"ף - אי אפשר לפרש את לשונו אחרת.

וכן מוכח מדברי התוספות ר"ד בהמשך (טו: אות ח): "קמץן שאוכל לך - אוקימנא בשלהי פירקא קמא כגון דאמר קא קרבן, שמעך בחברת הה"א ומשמע דבחי קרבן קמץ", מבואר בדברי התור"ד שהמשיכה בחברת הה"א היא גורמת להפוך את ה' הידיעה למילה בפני עצמה 'קא', אבל בהברה אשכנזית אין די בזה אלא צריך גם לשנות את הניקוד מֶ לֶ, אך התור"ד אינו מעיר זאת אפילו, כי במבטאו לא היה ההבדל קיים.

נחזור עתה לדברי מהר"ם מרוטנבורג: מהר"ם הקיש מהגמרא הזו לאמירת 'זכרנו לחיים' שאם נאמר לחיים - יהא במשמע 'לא חיים' ונמצינו למדים אף אנו, שמהר"ם האשכנזי - כמו כל הראשונים שגרסו במסכת נדרים 'לחולין בתיבה אחת [כלא כגרסת הב"ח] דיברו במבטא שהקמץ והפתח נשמעים בו אותו דבר, ולכן אין הבדל בין לא חולין ובין לחולין, וכן בין לא חיים ולחיים'. ואכן בספר 'אשל אברהם' לרבי אברהם דוד וואהרמאן מבוטשטאט (שם) כתב על דברי הטור: "ניראה שאין זה רק לפי סגנון שיחה של עם בני ישראל יצ"ו שבספרד, ששם היה הטור ז"ל, שהם קוראים קמץ בסגנון קריאתנו פתח. גם נקודות קמץ הם קורים למה שאנו קוראים פתח, ופתח למה שאנו קורים קמץ, כמו שמשמע מפיוש"י ז"ל על התורה"ק, וגם שהטור ז"ל כתב כך בשם מהר"ם ז"ל - מ"מ

המהר"ם דיבר במבטא שהקמץ והפתח נשמעים בו אותו דבר. מבצר באוניסחיים בו נכלא המהר"ם מרוטנבורג

הכוחה מדבריו רש"י מספר פעמים בש"ס שהוא לא הבדיל בין קמץ לפתח. בית מדרשו של רש"י

לחיותו קרוב לספרד היו קורין בו. מה שאין כן לפי סגנון קריאתנו חברת פתח, כשקוראים בו לחיים - אין שום חשש טעות לסבור על זה כחינה לא, ולא מצינו כן בדבריו חז"ל" [אגב דבריו מלמדנו הגאון מבוטשטאט את העובדה שעמדנו עליה בפרק הקודם: שרש"י קרא לפעמים לפתח קמץ ולקמץ פתח].

כמו כן כותב רבי שבתי סופר בסידורו המפורסם (הקדמה פרטית סי' כט סעיף ג) "וידוע שבימיהם לא היו מבדילים במבטא בין פתח לקמץ" ודברים אלו הוא כותב על מהר"ם מרוטנבורג שהיה אשכנזי שבאשכנזים. בולטת העובדה שהגאון מבוטשטאט ורבי שבתי סופר שכבר דיברו בהברה אשכנזית של ימינו, הבינו שלא שייך לסעות בין לחיים ובין לא חיים. 'האשל אברהם' תולה את פסקו של הטור בעובדה שהתגורר בספרד [לשם ברת יחד עם אביו הרא"ש מחמת המצוק]. ואמנם יש להתבונן טובא בדברי האשל אברהם, שכן גם נניח שהטור הגיע בילדותו לספרד ונתחנך על ברכי המבטא שם, ונניח שהרא"ש אביו שבדורא גם הוא ידע מפסקו של מהר"ם מרוטנבורג - לא מצא אפילו לנכון להעיר שלפי המבטא האשכנזי שדורא היה ידוע לו - אין מקום לפסק זה. אבל מהר"ם מרוטנבורג הלא התגורר בגרמניה כפי שמעיד שמו, והוא הלא מחדשו של הפסק הזה.

וכן יש להבין היטב את כותב שלא מצינו כן בדבריו חז"ל בעוד שלפי כל רשימת הראשונים שהבאנו - זו משה וגמרא מפורשות. כמה גוונא כותב רבי יעקב עמדין בספרו 'לחם שמים' (פירוש למשניות) על המשנה בנדרים דלעיל:

"הלמד נקודה פתח לרע"ב. ואי לא דמסתפינא, אמינא שיה בא משיבוש קריאת הספרדים שאינם מבדילים בין חברת קמץ לחברת פתח. אכן לפי דרך הדקדוק, אין עניין לקמדות פתח הלמד" לחיות על מלת לא אלא באומר 'לחולין' בקמץ הלמד" המשמשה, איירי תנא דידן, כי אז ודאי יש בכוונה מלת 'לא' קמוצה, שהוראתה בארמית (שהיא שפת יושבי א"י בזמן התנאים, כמו שיש עדים נאמנים על זה במשנתנו בייחוד, ובמנה מקומות), בהיותם קרובים בחברה. אבל האומר הלמד" בפתח, ודאי אינו נאסר לביאוי הלשון, אלא לנלעג המדבר בלעני שפה".

כלומר, היעב"ץ מצינו לגרוס 'לחולין' בקמץ, שאז יהא משמעה אכן 'לא חולין'. אבל לחולין בפת"ח - לא משמע לו שיהא משמע 'לא חולין' אלא למדברים 'בלעני שפה'. אמנם כמעט כל הראשונים פה אחד כתבו שהגרסא היא לחולין בפתחות הלמד" (והיעב"ץ בהתנחלותו לש"ס בנדרים שם אכן תמה עליהם מדוע גרסו כולם לחולין בפתח). הגדיל לעשות רד"ה ור' זלמן הענא בספרו 'שערי תפלה' (אות פו) שטען שאכן הגרסא היא 'לחולין' בקמץ אלא שהראשונים קראו לקמץ פתח לפעמים. ובאומרו 'פתחות הלמד" כוונתם בעצם לקמץ. כפי שכתב גם הגאון מבוטשטאט. אמנם על כל פנים בדבריו מהר"ם מרוטנבורג והטור ודאי

אין דברי נכונים, שהרי הם דיברו במפורש על "זכרנו לחיים" שנשמע כמו לא חיים" והשוו זאת לסוגיה במסכת נדרים. וגם מעור ראשונים יש לסתור דבריו ואין כאן המקום להאריך. ושוב אנו רואים שמי שדיבר בהחברה אשכנזית הבין שלא ייתכן להתחיל בין לחולין לבין לא חולין.

עֶשֶׂן - עֶשֶׂן, אֶשֶׁם - אֶשֶׁם

דבר ידוע הוא, שהמבטא האשכנזי המבדיל בין קמץ לפתח ובין צירי לסגול, מטיע מאוד לדוברים בו לזכור את ניקודו של מלים. אין בנמצא משהו שגדל על המבטא האשכנזי שיטעה וינקד אכל במקום אכל, וכדומה. אבל מי שגדל על מבטא ספרדי ואינו בכלי הניקוד טועה ביניהם פעמים רבות. למעשה אפשר לראות מיד על סיפור מנוקד מי הנקדן שלו. אם הוא דובר במבטא ספרדי - כמעט לא ימלט שתקרה איוו ההלפה בין קמץ לפתח ובין צירי לסגול. [עוד נחזור א"ה לניקודה זו]

הסיבה לכך ברורה, האדם זוכר את הצליל הרבה יותר מאשר את הצורה. וממילא, ההבדל בין קמץ ופתח לא "נתפס" בויכוח אצל מי שאינו מבדיל ביניהם במבטא. כמו שבדור כלל אף אחד לא יוכל לזכור אם מלה מסוימת כתובה בחולם מלא או חסר [עם ו' או בלי ו'] משום ששם אין הבדל במבטא כלולי עלמא. ספק גדול בעיניי אם משהו יוכל לזכור ולו במקום אחד היכן כתוב בתורה אותו עם ו' והיכן כתוב אותו בלי ו' [למעשה, בתורה אין אפילו פעם אחת שכתוב אותו בחולם מלא].

ומענה יתבאר לנו היטב דברי רש"י בפרשת יתרו (וי, יח) על "והר סיני עשן כלה" ובה לשונו: "אין עשן זה שם דבר, שהרי יקור הש"ן פתח, אלא לשון פֶּעַל כמו אָפַר, שָׁפַר, שָׁמַע, לכן תרגמוהו תנו כוליה, ולא תרגם תנא. וכל עשן שבמקרא נקודים קמץ" מפני שהם שם דבר.

רש"י מסביר באריכות ובפירוט של תסעה לחשוב כאילו כתוב כאן וְהָרַם סִינִי עֶשֶׂן כלה, והוא מוכיח זאת מניקוד הש"ן ומתרגום אונקלוס. ובן דורו המעיין ברש"י יכול לתמוה: מה צריך אריכות גדולה לבאר דבר שאפילו תנוקות אינן טועות בו? ודאי הוא שאם כתוב וְהָרַם סִינִי עֶשֶׂן כלה - פירושו הוא שרר סיני התעשש, ולא 'כולו עשן'! אך אם רש"י ובני דורו דברו במבטא ספרדי תתבאר התמונה היטב. בזמן דורו של רש"י לא היו כמובן חומשים מנוקדים יפה כמו היום. ובדרך כלל גם לא מנוקדים לא היו לכל אחד. היחיד שמע את הקריאה בבית הכנסת, ולמד את התורה בעל פה! וספק גדול אם האדם הפשוט זכה לראות בחייו חומש מנוקד, כתבי יד מנוקדים של המקרא עלו הן רב והיו בודדים בכל ארץ.

כך שמי ששמע את קריאת התורה או למד מהמלמד שלו את הפסוק, יכול היה להיות בטוח שכתוב כאן וְהָרַם סִינִי עֶשֶׂן כלה, שהרי הצורה עֶשֶׂן מופיעה פעם אחת ויחידה בכל התנ"ך ואילו הצורה הרגילה, עֶשֶׂן - מופיעה בתנ"ך עשרות פעמים. ולכן הוצרך רש"י לבאר ולהדגיש זאת באר היטב. אך כמובן שאם בני דורו של רש"י היו מדברים במבטא אשכנזי, לא הייתה יכולה להיות שום טעות גם לפי השמיעה בלבד. כמו ששום אשכנזי בן דורנו אינו יכול לטעות למעשה הפסוק הזה.

אולי דבר בפסוק 'אֶשֶׁם הוּא אֶשֶׁם אֶשֶׁם לה' וייקרא ה, י. רש"י מרגיש ומבאר: "הראשון כולו קמץ שהוא שם דבר, והאחרון חציו קמץ וחציו פתח שהוא לשון פֶּעַל". אם נשווה לגר עינינו את המבטא הספרדי שגם האשם הראשון וגם האחרון נשמעים בדיוק אותו דבר. ובין היטב מדוע הוצרך

רש"י להדגיש זאת.

הסבר זה מאיר לנו גם את דברי רש"י בספר איוב (טו, יא) על המלים "וְדָבַר לְאֵשׁ עֶקֶר", "לֹאֵשׁ - הגענים. ולשון פֶּעַל הוא ולא שם דבר, ולכן הוא נקוד חציו קמץ וחציו פתח". רש"י בא להדגיש כאן שלא תקרא 'לֹאֵשׁ' ותפרש זאת כשם עצם, כמו פֶּשֶׁר, דָּבָר. ואכן גם רבנו תם נכדו של רש"י כותב בפירושו לאיוב שם (מהדרות אופק): 'לֹאֵשׁ - פֶּעַל והן הן הדברים.

כי רבה

על הפסוק "וַעֲקַת סֶדֶם וַעֲמָרָה כִּי רַבָּה" (בראשית יח, כ) כותב רש"י: כל 'רַבָּה' שבמקרא הטעם למטה בבית, לפי שהן מתורגמין 'גדולה, או 'גדלה והולכת', אבל זה - טעמו למעלה בריש, לפי שמתורגם 'גְּדֻלָּה', כמו שפירשתי: 'יהי השמש

פרשת וזאת הברכה מתוך כתב ארם צובה

באה" (בראשית טו, יח): "הנה שבה יבמתך" (רות א, טו). רש"י מתכוון להדגיש ללומד את ההבדל בין רַבָּה מלרע שהוא לשון הווה [מתרבה והולכת], ובין רַבָּה - מלעיל שהוא לשון עבר, התרבתה. אבל כל ההבדל רש"י מציין הוא שזאת מלעיל וזאת מלרע, ואינו מתייחס כלל לעובדה שבפסוקנו יש קמץ בריש ואילו בשרבה" מלרע יהיה תמיד פתח בריש, לא חשוב לו לציין כל נקודה זו, היות ובמבטאם של אלו שדברי רש"י מופנים אליהם לא היה שום הבדל בין שתי התנועות, והבדל זה לא היה מועיל להם להבנת העניין.

העֶלֶל - העֶלֶל

בספר בחקוק (ב, טו) כותב רש"י על המלים "שְׁתָּה גַם אֶתָּה וְהָעֶלֶל" - ה"א משמשת בתיבה זו בלשון התפעל, כמו הָאֶסַף

אל עמק. אף כאן: הָעֶלֶל - הָאֶסַף בשממון ובתמחון לב. ויש להבין. צורה זו של ציווי מבניין נפעל [דהיינו הפעיל], נמצאת במקרא פעמים רבות, כמו "הָמַלְטָה עַל נַפְשִׁיךָ" (בראשית, יט יז), "הַשְׁמַר לָךְ" (שם כד ו) ועוד הרבה, וכן באותה צורה של העֶלֶל כמו הדוגמא שמביא רש"י מוֹתָאסַף אֶל עֶשְׂרִי, וכן "לָךְ הָרָאָה אֶל אֶחָאָב" (מ"א יח, א), "הָאֵנָּה דָם" (יחזקאל כד, יז). בשום מקום לא טורח רש"י לבאר שהה"א משמשת בתיבה זו בלשון התפעל, ומדוע הוא צורך להדגיש זאת דווקא כאן?

אך כאמור, מי שדובר במבטא ספרדי ואינו מבדיל בין צירי לסגול. יכול לפי שמיעה לפרש את הה"א הזו כה"א הידיעה! כאילו כתוב שְׁתָּה גַם אֶתָּה וְהָעֶלֶל [אתה והערל תשתו בידך], ולכן מרגיש רש"י: ה"א משמשת בתיבה זו בלשון התפעל! - האות ה"א בתחילת התיבה אינה ה"א הידיעה אלא ה"א של ציווי, הָאֶסַף. בשממון ובתמחון לב" כמו הָאֶסַף אל עמק. ושוב, מי שקורא במבטא אשכנזי המבדיל בין צירי לסגול - אינו יכול בשום אופן לטעות טעות כזו. אם רש"י הוצרך לכך, ראייה היא שבמנון לא הבדילו בין צירי לסגול.

לסיכום: ראינו שרש"י מצד אחד לא חושש להחליף בין שמות הקמץ והפתח, היכן שאין זה חשוב לו לעצם ביאור העניין והוא רוצה רק להדגיש שיש כאן תנועה פתוחה ולא שאר התנועות. ולא ידע גיסא, במקומות שההלפה בין קמץ/פתח וצירי/סגול תגרום לטעות בהבנה - אז טורח רש"י להדגיש ולבאר היטב "שלא תטעה".

אֶחָד - אחד

ב"חזקוני" בפרשת ויחי (מח, כב) על הפסוק "וְאֵין נִתְחַי לָךְ שֶׁכֶּם אֶחָד עַל אֶחָד" - כותב: האל"ף בפתח, וכונתו להורות על העובדה שהמלה אֶחָד הייתה ראויה לניקוד אֶחָד כיון שאיננה סמוכה למלה שאחריה, והניקוד כאן הוא על דרך הורות. אבל יושם לב: החזקוני אינו מציין אלא את זה שהאל"ף נקודה בפתח במקום בסגול, אבל את זה שחתי"ת נקודה בקמץ הוא לא טרח להזכיר כלל. והסיבה אותה סיבה: מבחינתו הקמץ והפתח נקראו אותו הדבר, וכשמדובר בהדגשה לקורא - אין צורך להדגיש הבדלים שאינם נוגעים לקריאה.

ששה קולות

נסיים עם מובאה מ'ספר השם' של רבי אלעזר מגרמיזא שבגרמניה בעל 'הרוקח' (מהדורת ר"א אייזנברג עמ' קפג), הכותב "ששת ימים וישה קולות כנגדם, א א א, סימן חטף הקמץ באות החמישית הוא כדי לציין את מה שמכונה היום 'קמץ קטן', כגון במילה 'פֶּלֶא'. אבל את הקמץ והסגול אין הרוקח כולל ב'שש התנועות' שלו משום שהם מצוינים על ידי הפתח והצירי. למעשה עצם העובדה שהוא מציין חמש תנועות זולת השווא - כבר מראה על המבטא ה'ספרדי' בן חמש התנועות.

גם בספר סודי רו"י (ח"א אות ו) כתוב "כי בששה קולות מזוררים לפניו". הבאנו דוגמאות רבות בפרק זה, המראות שראשונים אשכנזיים וצרפתים, החל ברש"י וכלה בדורות מאוחרים יותר, אינם מבדילים בין קמץ לפתח. מכנים את זה בשמו של זה, ואף חשים צורך להדגיש בהסברים ארוכים את ההבדל בין 'עֶשֶׂן' לבין 'עֶשֶׂן' וכדומה, דבר שלאשכנזי בן ימינו אין שום צורך להסביר, הוא מרגיש שדובר בשתי מילים.

ודרשת וחקרת
מחקרים ופולמוסים
בנושאי יהדות מנהג והלכה
יעקב לויפר

כיצד קוראים בברודי העיר - גולדה או גאלדא

תעתיקים

במאמר זה - החוזר לנושא מבטא הקמץ של אבותינו שבאשכנז וצרפת, שעסקנו בו בחודש כסלו הא שתא, נעמוד בעיקר על תופעה שנקראת 'תעתיק' ובלעז - טרנסקריפציה, שהיא כתיבת מלה השייכת לשפה אחת באותיות השייכות לשפה אחרת. דרך תופעה זו אפשר ללמוד הרבה מאוד כיצד נהגתה המילה בפי הכותב, כפי שניווכח. ולא זו בלבד, אלא שלמעשה גם צורת הכתיב המלא של מילים שיש בהם 'חטף קמץ', מלמדת אותנו על המבטא ששרר אז

כשאנו כותבים למשל את המלה 'לונדון' אנו עושים תעתיק. כי מלה זו היא לועזית ונכתבת באותיות לטיניות, ואנו מעתיקים אותה לאותיות עבריות. וכאן באה נקודה חשובה: בשפות לעז כידוע אין סימני ניקוד (הנקודות קיימות רק בעברית, וגם בערבית - אם כי בצורה פחות מורכבת), התנועות נכתבות בשפות אלו על ידי אותיות ניקוד. המלה 'לונדון' מנוקדת על ידי ההברה שהיא חולם במבטא ספרדי וקמץ במבטא אשכנזי. ובלועזית סימנה הוא O (London). וגם כשאנו כותבים אותה באותיות עבריות אנו משתמשים באותיות ניקוד עבריות שישמשו כתחליף לאותיות הניקוד הלועזיות. ובאילו אותיות ניקוד מנקדים את 'לונדון' היום מנקדים אותה ב'ו' ללא ספק. אבל אם נעיין בשות"ם של רבותינו האחרונים מאירופה, נראה שהם כתבו תמיד 'לאנדא', וברור גם מדוע, מכיון שהם ביטאו את הקמץ כמו הברת O בלועזית, הרי שהם השתמשו באות הניקוד של הקמץ שהיא אל"ף. אבל אם היו כותבים 'לונדון' אזי היה זה נשמע במבטאם כמו חולם, היו אמר: 'לונדון', או 'לאונדאן' או 'ליננדיין'. ולכן הם כתבו 'לונדון'. לעומת זאת בתשובות של רבנים מארצות המזרח אתה קורא כמובן 'לונדון'.

כנ"ל בשמות כגון דוקטור, קומפוט, גורדון, סוכטשוב, ועוד הרבה. כבולן אתה מוצא בשות"ם לרבנים אשכנזים [ואף לפעמים בשות"ם של רבנים ספרדיים שהתכתבו עם רבנים אשכנזים וכתבו את המלים הלועזיות האלו כפי שראו במכתבים שנכתבו אליהם] שהם כותבים באלפ"ף במקום וו"ו. דוגמת 'קאקטאר' 'קאמפאט' 'קארקאן' 'פאללאק' 'מילקאן' וכו'. ואף היום שכיחה צורת כתיבה זו אצל בני חו"ל שמדברים בעיקר איריש. וכן בלוחות המודעות וקירותיה של ירושלים המלאים במודעות שכותביהם מקפידים שלא לכתוב בשפת המעדינה.

דוגמה מצוינת לכך הוא הדיון לגבי כתיבת השם 'גולדה' בגט. מעשה היה באלכסנדריה של מצרים בשנת תר"ן שיהודי תושב ברודי (הנכתבת כמובן 'בראד' בספרי האחרונים) עבר להתגורר באלכסנדריה ושלה משם גט לאשתו שנשארה בברוד. את הגט סידר רבי אליהו חזן רבה של אלכסנדריה, ובאשר ששם האשה היה גולדה, כתב רא"ח 'גולדה' ב'ו' אחר הגימ"ל. נצטט קטעים מתוך דבריו:

פסקו של הגאון רבי שמואל סלנט זי"ע שבמקום עיגון יש להקל בכתיבת שם

וראינו בכתב אחד מקרובי שכתבו בה שם גולדה ב'ו' אחר הגימ"ל. וכן ראינו בספר הלק"ט (הלכות קטנות) בשמות הנשים שהוכא ב'ו' אחר הגימ"ל, וגם הרב עזרת נשים הביאו ב'ו' אחר הגימ"ל, וכן כתב בס' נחלת שבעה סי' מ"ו בשמות נשים: גולדה וי"ו אחר הגימ"ל, מהרמז"מ ורש"ל. ע"כ. וגם ראינו בספר בית שמואל בשמות הנשים באות ג' שכתב שבפולין יש לכתוב גאלדא באל"ף אחר הגימ"ל מפני שקורין הגימ"ל בקמץ. ובמקומות

שקורין הגימ"ל בחולם יש לכתוב ב'ו'. ואמרנו שאולי בגאליציה קורין בחול"ם וע"כ כותבים ב'ו'... וגם כי לדיון בני ספרד שאין מנהגנו להניח אל"ף תמורת הקמץ (כוונתו כאן לקמץ אשכנזי) - אם נכתוב גאלדא באל"ף הקורא יקרא הגימ"ל בפתח ואז הוי ודאי שינוי השם.

קיצורו של דברים, הרב חזן סבר שצריך לכתוב גולדה ב'ו' משום שהיה מסופק שגם גם בברודי כותבים ב'ו' כפי שראה בכמה ספרים. וכשהגיע הגט להרב בברודי - חתך הלה לפסול הגט משום שאכן בברודי כתבו גאלדא באל"ף ולא ב'ו'. רבי אליהו חזן שלח את השאלה לרבי שמואל סלנט רבה של ירושלים (שאגב, מכנה את רבי אליהו חזן 'מחנות') והוא פסק שבמקום עיגון יש להקל.

מתוך העניין אנו למדים שבפולין וגליציה היו כותבים גאלדא באל"ף. אלא שהיו מקומות שהיו אומרים גולדה בחולם כפי שמעיד ה'בית שמואל' (כלומר, היו אומרים כנראה גולדא) ושם כתבו גולדה ב'ו'.

הספר 'הלכות קטנות' הוא של ר' ישראל יעקב חאגיז, חי בירושלים לפני כשלוש מאות שנה, אז ראינו דיברו שם במבטא ספרדי. הוא הדין בספר 'עזרת נשים' לר' משה נ' חביב שהי באותה תקופה וכתב (שמות נשים אות ג') 'גולדה' - שם זה מצוי פה ירושלים ת"ו בין האשכנזיות וקרן גולדה הגימל בחולם. כמובן שלפי מבטא הספרדי היה זה חולם, בעוד שבשביל אשכנזי היה זה קמץ. החידוש הוא בספר 'נחלת שבעה' שמחברו - ר' שמואל ב"ר דוד משה הלוי - היה אשכנזי והוא כותב בשם מהרש"ל שצריך לכתוב גולדה ב'ו'. דבר זה אומר שייתכן שגם בויזנו של מהרש"ל עדיין דיברו בהברה ספרדית. או שייתכן שהכתיב נשתנה יותר מאוחר מהקרי (דבר ידוע הוא בכל השפות שהכתיב משתנה מעט מאוד ומאוחר מאוד ביחס להגייה המדוברת) ואם כי כבר דיברו בהברה אשכנזית - עדיין כתבו לפי ההברה הספרדית. דבר הסתה"ע מכך שבספרי החת"ס כתוב לפעמים גאלד (וזהב) ולפעמים גולד.

ועיין בשו"ת 'אבני חפץ' לר' אהרן ליון (ס' פט - ט) שתמה על בעל 'דברי חיים' ו'שערי דעה' שכתבו 'זיגמונד' בעוד שצריך לכתוב לפי דעתו 'זיגמאנד' כי אין תורת לשון עברית סובלת

עש"ק פרשת ויקהל פקודי (פרה) | כ"ב באדר תשע"ה | המבשר תורני

ו'י להוראת הקמץ. וכמובן מדובר על קמץ אשכנזי ליטאי שהוא חולם ספרדי. לסיכום: רבנים אשכנזיים שכותבים שם לועזי המכיל את התנועה O, משתמשים באל"ף, משום שהיא האות הרגילה בתודעתם עבור תנועה זו. אבל רבנים מארצות המזרח משתמשים כמובן ברו"ף, כמו שראינו ביחס לשם גולדא, ושאר הדוגמאות שהבאנו. כעת נשאלת השאלה כיצד נהגו הראשונים לכתוב את השמות הלועזיים שיש בהם תנועת O, באל"ף או ברו"ף. הממצא ישלך לנו על מבטא לשון הקודש שהיה שגור בפייהם.

הכתיב בספרי הראשונים

ובכן, לפי מיטב ידיעתי, צורת הכתיב הזאת לא קיימת בספרי הראשונים כלל. אלא הרו"ף נכתבת לציון החולם. כמו לונגון שכבר עסקנו בה והיא מוזכרת בשו"ת הרשב"א ח"ג סי' ג' עם ווי"ן ולא עם אלפי"ן. וכן הרבה ערים צרפתיות המוזכרות אצל בעלי התוספות, שכתובן הלועזי הוא עם האות O שהיא כאמור הברת הקמץ האשכנזי. נביא רשימה קצרה של הערים בכתבים אצל בעלי התוספות ובכתבים הלועזי (מועתק מתוך הספר 'אישים וספרים בתוספות' מאת פרץ תרשיש: אורלייניש (ORLEANS), אניוב (ANION), בונא (BONN), גורניש (GORNISH), לונדריש (LONDON), נרבונא (NARBONNE), פונטייזא (PONTOISE), קורבייל (CORBIEL), רוטנבורג (ROTHENBURG), רומי (ROME).

יש לציון עוד נקודה חשובה, שהעיר טרויש (TROYES) - עירו של רש"י הקדוש, נכתבת אצל הראשונים כפי שכתבנוה - טרויש עם יו"ד לאחר הרו"ף, מה שמהווה ראיה שהחולם שלהם לא היה כפי שרוב האשכנזים הוגים היום. שכן אם כך מדוע הוצרכו לכתוב את היר"ד? והלא גם אם היו כותבים טרויש - היה הקורא אומר טרויש. כפי שהוגים היום כל חולם בהברה האשכנזית הנפוצה. כ"ל עם העיר דרויש (DREUX).

דוגמה נוספת: בשו"ת מהר"ל החדשות (לח) [שמחברו, רבי יעקב מולין - חי באשכנז לפני כשש מאות שנה] מציין מהר"ל את העובדה שהאות קו"ף נהגית אצל הגויים בפיין (בונאריה) כמו צד". והוא מביא דוגמה לכך מהביתוי 'ראש עגל' שהיה נקרא באשכנזית 'קלוקס קופ' והגויים האלו אומרים אותו 'קלוקס צופ'. כמובן אם היה הביטוי הזה נכתב בספרי אחרונים הוא היה נכתב 'קלאקס קאפ' [את שם המשפחה קאפ בכתוב הזה אנו יכולים לראות עד היום], אבל מהר"ל כתב 'קופ' ובר המאיים למבטא ספרדי.

מלים עבריות בכתב לועזי

באותו אופן אנו יכולים לעמוד על המבטא גם דרך מלים עבריות

אי"ן א' אתרוגים גאָרשען.

כתובים באל"ף במקום וי"ו. מודעה ישנה על מכירה של אתרוגים

שנכתבו בצורה לועזית. שכן שוב, הצורה בה תיכתב המלה הלועזית יכולה ללמד אותנו איך הכותב הגה אותה. כך למשל אנו יודעים שהתרגום היווני של התורה המכונה 'תרגום השבעים' - נכתב על ידי מי שדיבר במבטא ספרדי, או לפחות עבור מישהו שדיבר במבטא זה. תרגום זה הינו קדום מאוד [מתקופת הבית השני] ואם הינו תרגום השבעים האמיתי, הרי זה מוכיח לכאורה שזו הייתה ההברה אצל אותם שבעים זקנים. אלא שניתן אולי לדחות שתלמי המלך שעבורו נכתב התרגום היה הוגה את המלים העבריות בהברה ספרדית כפי שעושים כל הגויים עד היום. וגם

אם אין זה תרגום השבעים האמיתי, הרי שזה נכתב על ידי - או בשביל - יהודים דוברי יוונית שזו הייתה שפתם ולא הבינו עברית [כמו יהודי אלכסנדריה של מצרים], והברתם במלים העבריות הייתה במבטא ספרדי.

איך ניתן להוכיח זאת? פשוט, מכיון ששמות של מקומות ואנשים בדרך כלל אינם מתורגמים ליוונית אלא נכתבו בעברית (כמו בתרגום אונקלוס) ובאותיות יווניות, הרי שאם הכותב דיבר במבטא אשכנזי, הוא היה צריך לכתוב את אברהם - AVROHOM, ולהשתמש באות הלועזית O כדי לנקוד את הקמץ. אבל בפועל מנוקד הקמץ עם A קדש - CADES, תרצה - THERSA, קשן - BASAN ועוד. [כלומר, הכתיב שם הוא כמו אלעזר, קש, תרסה, בשן]. וראה על כך במכתבו של הרב ר' שבתי בוחבוט רב העיר ביירות במכתבו לרבי עובדיה הדאיה בשו"ת 'ישכיל עבדי' (א"ח ח"ב סי' ג).

אבל אם נסתכל היום איך כותבים האשכנזים באנגלית מלים עבריות במבטא אשכנזי, הרי הם כותבים 'שיקה' - YESHIVO (ישיבה), ספורים - SEFORIM (ספרים) וכדומה. הווי אומר, הם משתמשים באות הלועזית O כדי לנקוד את הקמץ ולא A שהיא עבורם ניקוד של פתח. עכשיו נחזור לתקופת רבותינו הצרפתים, וניזכר בוויכוח המפורסם שנערך לפני קרוב לשמונה מאות שנה בין רבי יחיאל מפריס שהיה בסוף דור הראשונים, לבין המומר דונין הידוע לשמצה. ובכן דונין זה כתב עבור השלטונות סקירה על התלמוד שהייתה כתובה כמובן בלועזית. תזכיר זה נשתמר עד ימינו, והמלים העבריות שצוטטו בו נכתבו בהברה ספרדית. הוא כותב שם למשל את שמו של סדרי משנה, היינו זרעים מועד נשים ישועות (הוא סדר נזיקין) קדשים טהרות. והוא מאיית אותם כך: ZRAYM (נזאים), MOHED (מוקד), NASSYM (נשים), JESSUHOZ (ישועות), KAZASSIM (קדשים), TEAROD (טהרות). וכמו כן ישנו שם עוד הרבה מלים שהוא מנקד אותן בהברה ספרדית, דוגמת פרשה, בצנ, צבונבה, סדרים, פרקים, קלפה, מלאכמת.

יש הרבה דברים מעניינים שאפשר ללמוד מתעתיקים כאלו חוץ מעניין הניקוד. האות הלועזית Z שהוא כותב במקום תי"ו ודל"ת רפות מלמדת אותנו שבאותם זמנים עדיין ביטאו במלים מסוימות את הדל"ת הרפה שנשמעת דומה מאוד לזי"ן, ולכן הוא כותב קושים, צבונבה, סדרים, [אבל לא בכל המלים, הדל"ת של מועד דגושה אצלו וכן טהרוד שהוא מסיים אותה בדל"ת דגושה במקום בתי"ו. תופעה זו של דל"ת במקום תי"ו הייתה קיימת בלשונם של יהודי אירופה עד טרם השואה, ואפילו היום אנו אומרים דלך במקום דל"ת]. כמו כן המלה 'הלכה' שהוא הגה אותה בכ"ף דגושה שלא כמו היום. אבל לענייננו, העובדה

לסיכום הדברים עד כה, כדי שנוכל להתחיל בבנייה בצורה מוצקה ויסודית בס"ד.

היסודות אשר יצקנו עד כה בס"ד הינם: הידיעה הברורה שהחניך אשר נמצא תחת ידינו אינו אמור להיות מושלם, ואין לנו שום סיבה לכעוס על חוסר מושלמותו כי הוא בתהליך צמיחתו, כענב בוסר שלא נגמרה תקופת גידולו. ותפקידו הוא לתת את חלקו בשיפור וקידום החניך להעבירו לשלב הבא כשהשקיע את מרב כוחותיו לקידומו בתהליך הגדילה.

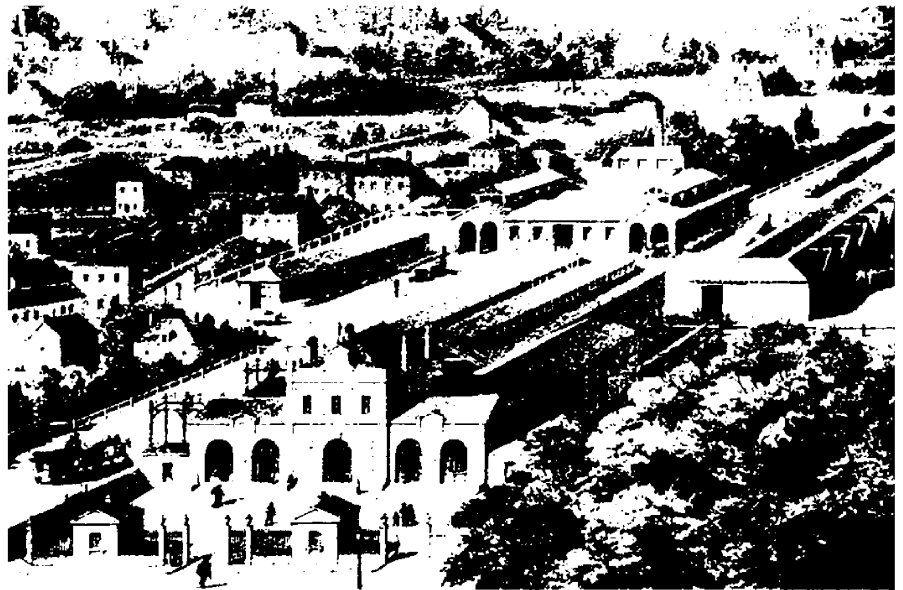
חינוך אינו ציווי ותרגול, אלא העמדת החניך בתחילת גידולו על המסלול אותו הוא אמור לעבור, כשהציווי והתרגול הינם בהחלט כלי עבודה נאותים וחשובים אך לא התכלית.

תפקיד המחנך לגרום לכך שהחניך ירצה לקבל ממנו את אשר הוא מבקש להעניק לו, כשכבד בכך עם הטלת המרות והמשמעת הוא צריך להיות חביב ונעים שיחה בכדי שהתלמידים 'יבקשו' תורה מפיהו.

ומכאן והלאה נצעד בס"ד לעבר ההדרכה המפורטת כיצד נצעד במסלול שהעמידו את החניך על פיו בס"ד.

המבשר תורני | כ"ב באדר תשע"ה | עש"ק פרשת ויקהל פקודי (פרה)

העיר טרויש עירול שר"י הק' נקראית עם י"ד לאחר הו"ו, מה שמהווה ראיה שהחולם שלהם לא היה כפי שרוב האשכנזים הגוים היום. קו תחנת הרכבת הראשונה בטריויש והאיזור

היא שהוא מנקד קבוע את הקמץ באות A והיינו שברורו היו הגוים אותה כפת"ח.

הקמץ החטוף, וחטף הקמץ

העניין דלהלן, שכבר זכרנוהו בקצה בפרק השני של הסדרה (קמץ פתח, ב) - כמדומה שהוא ההוכחה כבדת המשקל ביותר לכך שבזמן רבותינו הראשונים שבאשכנז וצרפת לא הברילו בין קמץ ופתח. עניין זה הוא התנועה שמכונה היום 'קמץ קטן' ובפי הראשונים 'קמץ חטוף' או אפילו 'חטף קמץ'.

ב'ספר חסידים' סימן תתפ"ב ישנם הוראות שונות למי שבא לכתוב סידור תפילות, בין השאר כתוב שם: "ויכתוב אותיות מלאים, כי כתובים מלאים למי שאינו בקי, כגון כשרוצה לכתוב וטהר לבנו לעבודך באמת - יכתוב וטהר ליבנו לעבודך באמת. ליבנו מלא, לעובדך מלא, ושבח קודשך, אוהבי שמך, וכיוצא בזה".

'אותיות מלאים' הוא מה שנקרא בימינו 'כתיב מלא' כלומר אותיות ניקוד במקום סימני ניקוד. לפני המצאת הדפוס, בזמן שהמחזורים והסידורים נכתבו ביד, לא היו כותבים בדרך כלל את הטקסט ממוקד אלא במחזורים מפוראים שפשוטו: צריך עבודה זו דרשה זמן כפול או יותר מכך, לכן מורה 'הספר חסידים' לכתוב את המלים בכתיב מלא. אמנם יש להבין: בשלמה ליבנו - נוח. וי"ד היא אות ניקוד של חיריק. אבל בלעבך באמת, או שבת קדשך יש קמץ, אות הניקוד של קמץ היא אל"ף או ה"א (לרוב רק בסוף המלה) אבל מה תפאוס וי"ו? הרי וי"ו היא אות הניקוד של חולם או שורוק, לא של קמץ.

לצורך זה נקדים הקדמה קצרה.

הקמץ של לעבך, ושבח קדשך אינו הקמץ הרגיל הנקרא 'קמץ גדול' או 'קמץ רחב', אלא קמץ המכונה היום 'קמץ קטן' ובפי רש"י ורשב"ם הוא נקרא 'חטף קמץ' (שכן 'קמץ קטן' היה כינויו של הצירי כפי הראשונים). קמץ זה הגייתו בתנועת O אף בפי הספרדים. כלומר, בקמץ הקטן אין הברל בין אשכנזים לספרדים. לכן מלה כמו קל או חגנו אינה נשמעת כמו קל או חגנו אף במבטא ספרדי, אלא כמו שאומרים אותה האשכנזים, או כמו החולם במבטא הספרדי (הקמץ הקטן הוא תולדת החולם).

אין מי שדובר במבטא ספרדי ואינו יודע מכן, ובסידורים לעדות המזרח שמשקיעים בנושא הדקדוק כגון סידור 'איש מצליח' - יש אף צורה מיוחדת לקמץ הקטן כדי שהקורא לא יחליף בינו לבין קמץ גדול במלים שאינן שכיחות כל כך. אף בסדרת הספרים 'סימנים' שכוללת תנ"ך, תיקון סופרים ותהלים

שהושקע בהם רבות מהבחניה הדקדוקית - יש סימון מיוחד לקמץ הקטן. אבל בסידורים של הוצאות 'אשכנזיות' אף כאלו המשקיעים בנושא הדקדוק - אין זכר לקמץ הקטן. בסידורים כגון 'מקור הברכה' של הוצאת אשכול, יש סימון מיוחד לשווא נע ולמילה מלעיל, אך לא לקמץ הקטן. מדוע?

הסיבה לכך פשוטה (והיא חשובה מאוד לנושא שלנו). לאשכנזים אין הברל של הגייה בין קמץ קטן לגדול. שניהם נהגים אותו דבר, ועל כן זה לא משנה להם. [אמנם יש הברל בין שני הקמצים לעניין דגש חזק ולעניין שווא נע, אבל כידוע גם הדגש החזק וגם השווא הנע - אבד זכרם מפי האשכנזים, וזאת מעטים שהנושא מעניין אותם. ולכן למעשה אין הברל ביניהם]. מי שמדבר בהברה ספרדית מוכרח לדעת שיש הברל בין קמץ גדול לקטן שכן הגיית הקמץ הקטן אף בפי הספרדים - היא כמו החולם שלהם, דהיינו קמץ אשכנזי. אך מי שמדבר בהברה אשכנזית, אינו זקוק לדעת כלל מהחילוק הזה כדי שיוכל לקרוא.

דוגמה מדהימה להברל היסודי הזה בין הגייה אשכנזית להגייה 'ספרדית' היא השגת רבי יחיאל מיכל אפשטיין, בעל 'ערך השלח' (או"ח תקפ"ז) המוסכים על דברי 'המגן אברהם' (שם סק"ד) 'זכרנו כתבתו בחטף קמץ'. כוונת המג"א היא פשוטה: צריך לומר 'זכרנו' בקמץ חטוף ולא בקמץ רחב. כלומר: zoehrenu ולא zachrenu. אך רי"מ אפשטיין כותב עליו 'זמה שכתב זכרנו כתבתו בחטף קמץ - לא ידעתי כוונתו'.

ההברל בין שני סוגי ההגייה ממש זועק כאן, ואף מדהים! 'המגן אברהם' שעדיין הגה כנראה קמץ A, או משהו קרוב לזה, היה צריך להדגיש שקמץ הו"ו של 'זכרנו' הוא 'חטף קמץ', כלומר קמץ O ולא הקמץ הרגיל. ושימו לב במי מדובר! 'המגן אברהם', רבי אברהם אבלי הלוי גומבינר, נולד בערך בשנת שצ"ז (1637) בגומביני שבפולניה, ונפטר בעיר קאליש בשנת תמ"א (1683). אבל ה'ערך השלח' שחי בשלוש מאות שנה אחר כך, בין השנים תקפ"ס-תרס"ח (1829-1908), כבר מתקשה בדבריו וכותב 'לא ידעתי כוונתו' כי מבחינתו אין שני סוגי קמצים, הכול נשמע אותו דבר וממילא לא מובן לשיטתו מה רוצה 'המגן אברהם'.

כעת נחזור לספר חסידים. שמהיר שכדי שלא יבוא מי שאינו בקי ויקרא את הקמץ של קדשך כפי שהוא קורא את הקמץ הרגיל, דהיינו פתח [קדשך]. צריך לכתוב לו קדשך - כדי שיקרא קודשך, וכל עם לעובדך.

למי שמדבר במבטא אשכנזי אין צורך להדגיש את הקמץ של 'שבת קדשך' או של 'לעבך' - יותר משצריך להדגיש לו כל קמץ רגיל. יצירה מזה, לפי כל סוגי המבטאים האשכנזיים של היום,

זָכָר - זָכָר

לפני שבועיים בלבד קראנו כולנו בתורה את פרשת זכור. כידוע מקפידים היום בהרבה מקומות לקרוא בפרשת זכור את המלה 'זָכָר עֲקֵלָק' פעמיים, פעם בצירי" הו"ו ופעם בסגול [זכור אמרו כי המהדרין מן המהדרין אף אוכלין בליל הסדר שני כויתים של 'כור' - אחד 'זָכָר למקדש כהלל' ואחד 'זָכָר...]. וכבר נפסק כן ב'משנה ברורה' (תרפ"ה סק"ח): 'דע דיש אומרים שצריך לקרות זָכָר עמלק בצירי" ויש אומרים שצריך לקרות זָכָר עמלק בסגול' וע"כ מהנכון שהקורא יקרא שניהם לצאת ידי שניהם'.

המקור לשתי הדעות הוא כנראה הספר 'מעשה רב' (אות קלד) שהביא שם שמעון מהר"א שהיה קורא 'זָכָר' בסגול. ורבי חיים מוואלוז'ין בהסכמתו לספר מעיר על כך שהוא שמע את הגר"א לומר 'זָכָר' בצירי ולא בסגול. אבל שתי הנוסחאות עתיקות הן, ומוזכרות כבר בספר השרשים לרד"ק ערך זכר.

מעתה, אם נמצא שרבותינו הראשונים עסקו כבר בשאלה הזו, הרי שראיה ברורה היא שהברילו בקריאה בין צירי לסגול. שכן לפי המבטא הספרדי אין במקרה דנו שום הברל - ואפילו זעיר - בין שתי הצורות.

המציאות היא שאין שום זכר לנושא הזה אצל הראשונים, הגם שכאמור שתי הגרסאות היו ידועות כבר בימי הרד"ק שחי לפני כשמונה מאות שנה. האזכור הראשון לשאלה איך לקרוא בתורה הוא כמדומה בספר 'מעשה רב' ה"ל. והרי שוב סיעתא יפה לאותה מסקנה - בימי הראשונים לא יכלה להיות שאלה כזו כיון שהיא נגעה רק לכתיב ולא לקרי שאלה הבריל כלל בין צירי לסגול. רק לאחר שנולד ההברל בין קריאת צירי לסגול, יכלה שאלה זו לצוץ.

אמנם בכל מקרה השאלה הזאת התעוררה מאוחר מאוד, זמן רב לאחר שכבר הברילו כל האשכנזים בין צירי לסגול, קמץ ופתח. כבר רבי ישראל איסרליין בעל 'תרומת הדשן' כותב (פסקים וכתבים סי' קפא): 'וכן ראיתי כמה פעמים לפני רבותי ושאר גדולים שטענו הקוראים בדקדוקי טעמים, וגם בפתח וקמץ סגול וצירי', אע"פ שגערו בו קצת, מ"מ לא החזיר מכן.

רבי ישראל איסרליין שהיה מגדולי אשכנז חי בין השנים ק"ג - ר"ב. כלומר, הוא נפטר לפני 555 שנה. והוא כבר מדבר על טעויות בין קמץ ופתח, צירי לסגול, מה שאומר שבזמן ובמקומו כבר הברילו בין הצירי והסגול, וזה כבר היה נחשב לטעות בקריאת התורה, ועם כל זאת לא התפתח עסק משאלת הקריאה 'זָכָר' בסגול או בצירי, כך שזה לא בהכרח מוכיח את הטענות שלנו.

החולם שונה מהקמץ הקטן שינוי רב. כך שאם נכתוב קודשך, או לעובדך - אזי 'מי שאינו בקי' יקרא קודשך לפי המבטא הנפוץ, קיידשך לפי המבטא הרוסי-ליטאי, או קואודשך / קאודשך לפי המבטאים הדרום והצפון גרמני. ההוראה הזו של 'ספר חסידים' מתאימה רק למי שמדבר במבטא ספרדי והקמץ הקטן שלו הוא שווה לחולם, ושונה מהקמץ הגדול.

נמצאנו למדים מדברי הספר חסידים שני דברים. האחד, שהיה צורך לתת סימן מיוחד לקמץ הקטן בשונה מהקמץ הגדול - דבר שקיים רק במבטא הספרדי. ושנית, הסימן הזה היה האות וי"ו - שהיא ניקוד של חולם. ולא היה חשש שזה שאינו בקי יבוא לקרוא זאת כחולם גמור. לפי שגם הקמץ הקטן היה מתבטא בדיוק כחולם. שוב, דבר שקיים רק לפי המבטא הספרדי.

הכול טוב ויפה, אלא ש'ספר חסידים' נועד לאנשים שגרו בגרמניה [ו' יהודה החסיד היה מרגנשבורג] והיו אמורים לדבר במבטא האשכנזי.

המשך - במאמר הבא א"ה

עש"ק פרשת ויקהל פקודי (פרה) | כ"ב באדר תשע"ה | המגזין תורני

ודרשת וחקרת

מחקרים ופולמוסים
בנושאי יהדות מנהג והלכה
יעקב לויפר

מח עכרתינו בנוסח הירושלמי חטף קמץ

במאמר זה נעסוק בסוגיית הקמץ החטוף, או כפי שהוא נקרא בימינו 'קמץ קטן', ונראה כי עולות ממנה הוכחות חזקות לצורת המבטא של האשכנזים בימי קדם

למלאכה זו הוא שם העיר בצורה הנמצאת בארז. הבית שלה היא בקמץ חטוף, ורגילים לכתובת כיום בלא ו' אחרי ה', עד שדוברי עברית במבטא ספרדי טועים ואומרים 'בצרה'. למעשה זה קמץ חטוף והם צריכים לומר 'בוצרה'.

והנה בדפוס ונציה (מכות יב) מצוטט הפסוק 'מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבוצרה' כך, בכתב מלא, וכן בהמשך 'והוא גילה לבוצרה'. אבל בדפוס וילנא נדפס 'בצרה', כפי הכתיב המקראי. את הכתיב המלא 'בוצרה' אפשר למצוא בעוד ספרים שסבול פחות מקולמוסים של מגיחי ספרים, כמו בירושלמי (ברכות ג, ו; שביעית ו, א; חלה ד, ד), או במדרש רבה בכמה מקומות, וכדומה. גם המילה 'קרבן' מופיעה בשכיחות גבוהה מאוד בכתבי יד של המשנה ושל הגמרא – עם ו', קורבן.

מכל מקום, גם לאחר כל העבודה של מדפיסים אשכנזיים, עדיין הגמרא ורש"י ותוספות שלפנינו מלאים לאלפים בווי"ו שבאות להגיש קמץ קטן ולא חולם, כמו 'טובה צפורין של ראשונים מכרשן של אחרונים' המלה צפורין אינה נקודה בחולם כפי שניתן לחשוב, אלא צפורין בקמץ קטן, והו"ו נכתבה כדי שיקרא הלומד המדבר בהברה ספרדית 'צפורין' – ולא 'צפורין'.

ועל זו הדרך עוד אלפי דוגמאות, כמו פותלו של חבירו (ב"ב ריש פ"ב), עוביו של רקיע (פסחים צד), בין לאורכו בין לרוחבו (שבת לח), ואינו יכול להפוצץ יפה (רש"י שבת עג, ד"ה על גנת לתפוח, וכשכשה באונתה (תוס' חולין לח, ד"ה גועה), הוא ואחר מצטרפין להורגו אבל לא להורגה (סנהדרין י), לשומרו מן העכברים (שבת קנא: רש"י בראשית טו, ב), מותניים במקום קתנים (פירוש סידור התפילה לרוקח, עמ' ש"ב במהדורת מכון סודי רויז"ל) וכן הלאה...

התופעה הזאת מקיפה את כל ספרי חז"ל, מכילתא ספרא ספרי ומדרשים, אין ספר שאי אפשר למצוא בו מילים מן הסוג הזה – על אף שנעשתה כבר עבודת מחיקה רבתי כפי שכתבנו. וכל הווי"ו האלו מוכיחות על מבטא ספרדי. שכן לדוברי מבטא אשכנזי לא זו בלבד שאין הו"ו מועילה, אלא אף גורעת שכן הלומד היה קורא כאן חולם במקום קמץ.

ואכן למרבה האירוניה, היום רגילים הלומדים האשכנזים לקרוא את המלים האלו בחולם גמור. ולומר: צפורין, עיניו, אויביו, להורגו, כך שהניקוד הזה גורם אצלם לשיבוש במקום לתקון. ובספרים מנוקדים כמו סידורים – היא גורמת לצרות. כמו למשל בסליחה 'אמרנו נגזרו לנו' (סליחה נ"ו לשני של עשי"ת), כתוב שם: 'נִגְזְרוּ עָבְדְּךָ רַב פֶּשַׁע וְטוֹחָן, כִּבְּה לְהִיטִיב רַב חֶסֶד וְטוֹחָן', מתפלל אשכנזי יאמר טוֹחָן וְטוֹחָן או

מיון מאוד, משום שמבחינתם אין הבדל בין קמץ חטוף לחולם. יתירה מזו, אף אנו, דוברי המבטא האשכנזי בתפילתנו ולימודנו, רגילים לכתוב את הקמץ הזה בכתב מלא, במילים שאינן נמצאות (או כמעט שאינן נמצאות) בתפילה ובלימוד, אך שכיחות בשפה המדוברת, כמו ציפורים, תוכנה, עוצמה, אובדן. הכתיב המנוקד של מילים אלו הוא צִפּוּרִים, תִּכְנָה, עֲצָמָה, אֲבִדָן, אבל כשאנו כותבים אותם בכתב חסר אנו מוסיפים אוטומטית ו' כדי לציין את הקמץ החטוף, משום שבדבור היומיומי שלנו גם אנו מדברים במבטא ספרדי, ואין לנו הבדל בין החולם לקמץ החטוף. שימו לב לדבר המעניין: בעוד שאובדן נכתבת עם ו' גם על ידי אשכנזים, הרי את המילה קִרְבָן שדומה לאובדן, רבים מדוברי המבטא האשכנזי כותבים בדרך כלל בלי ו' אחר הקו"ף, משום שהמילה קרבן מוכרת להם היטב מן המקרא והתפילה, שם היא מופיעה בכתב חסר. כך גם עם המילים חֶקֶמָה וְעֶקְלָה שמוכרות מן המקורות, לעומת זאת צִבּוּר הכללי – שמבטאו ספרדי גם בתפילה [וכ"ש אלו שרחוקים ר"ל מתורה ומצוות] רווח הכתיב המלא: קורבן, חוכמה, עוילה.

לאור 'אבן הבוחן' הזאת, נתבונן שוב אחורה, ונראה מה עולה מכתבי יד עתיקים ומלשונותיהם של חכמי התורה באשכנז: האם הם מבדילים בין קמץ חטוף לחולם, כמונו האשכנזים היום (ראו במסגרת על 'זכרנו לחיים'), או שמבחינתם החולם והקמץ החטוף הם שווים, ואם כן אז ראייה שמבטא – 'ספרדי' היה.

את דבריו בעל 'ספר חסידים' מפשרי שבגרמניה כבר הבאנו. ניקח עתה למשל את נוסח כתב יד ברסלוי של רש"י על התורה, בהקדמתו של דוד ראזין, שהוציא לאור את הפירוש מכתב יד זה (עמוד XXXV) הוא מתאר את הכתיב המלא שבכתב היד, ואלו הן הדוגמאות שהוא מביא שם ל"ו הנכתבת להוראת קמץ חטוף: בוקרו (בראשית א, ה), לשומרו (שם כה, טו), לצורכך (ל, לב), צלופחד (ל, לח), לשומרו (לב, ב), גופרית (שמות ט, יד), גודלך, קודשך (שם טו, טז), באוספך (ויקרא כג, מג).

ראזין עצמו – במהדורה המודפסת השמיטה את כל הווי"ו האלו, משום שהוא סבר בצדק שלקורא (האשכנזי) תהייה הווי"ו האלו תמוהות מאוד ודוקרות את העיניים. אבל סופרו של כתב היד, שכן השתמש בווי"ו אלו, ללא ספק מבטאו היה ספרדי, ולכן הווי"ו האלו לא הפריעו לו כלל.

העיובר של ראזין הוא דוגמה למאמץ רב שנים של מדפיסים אשכנזיים שניפו בעבודת גמלים את כל הווי"ו האלו, שנראו להם מוזרות ביותר, ולכן נוסח הספרים שלנו כבר הרבה יותר 'אשכנזי' ממה שהיה בעבר, כפי שאפשר לראות מכתבי היד. דוגמה יפה

בחלקו השני של המאמר הקודם שהודפס בעש"ק פרשת 'ויקהל-פקודי' (כד אדר) עמדנו על הנקודה של קמץ חטוף, או 'קמץ קטן' כפי שהוא מכונה בימינו, נקודה שהיא לדעתי ההוכחה החזקה ביותר לכך שאבותינו באשכנז (וכל שכן בצרפת) דיברו במבטא 'ספרדי', היינו מבטא שאינו מבדיל בין קמץ לפתח, ואילו החולם שלו הוא הברת O לעווית, כמו הקמץ האשכנזי בימינו. לצורך זה נחזור בתמצית על הקדמה קצרה שכתבנו במאמר הנ"ל:

הקמץ של המילה 'כל' אינו הקמץ הרגיל הנקרא 'קמץ גדול' או 'קמץ רחב', אלא קמץ המכונה היום 'קמץ קטן' ובפי הקדמונים הוא נקרא קמץ חטוף או 'חטף קמץ' [שכן 'קמץ קטן' היה כינוי של הצירי כפי הראשונים]. קמץ זה הגייתו בתנועת O אף בפי הספרדים, כלומר, בקמץ הקטן אין הבדל בין אשכנזים לספרדים. לכן מלה כמו כל או חָנָנו אינה נשמעת כמו כל או חָנָנו אף במבטא ספרדי, אלא כמו שאומרים אותה האשכנזים. והיא נשמעת בדיוק כמו החולם במבטא הספרדי.

אין מי שדובר במבטא ספרדי ואינו יודע מכן, ובסידורים לעדות המזרח שמשיקעים בנושא הדקדוק יש אף צורה מיוחדת לקמץ הקטן כדי שהקורא לא יחליף בינו לבין קמץ גדול במלים שאינן שכיחות כל כך. אף בסדרת הספרים 'סימנים' שכוללת תנ"ך, תיקון סופרים ותהלים שהושקע בהם רבות מהבחינה הדקדוקית, יש סימון מיוחד לקמץ הקטן, אבל בסידורים של הוצאות 'אשכנזיות' אף כאלו המשקיעים בנושא הדקדוק – אין זכר לקמץ הקטן, מדוע?

הסיבה לכך פשוטה, והיא חשובה מאוד לענייננו: לאשכנזים אין הבדל של הגייה בין קמץ קטן לגדול. שניהם נהגים אותו דבר, ועל כן לא מהשנה להם. [אמנם יש הבדל בין שני הקמצים לעניין דגש חזק ולעניין שווא נע, אבל כידוע גם הדגש החזק וגם רובי השווא נגע – אבד זכרם מפי האשכנזים, וזאת מעטים שהנישאו מעניין אותם, ולכן למעשה אין הבדל ביניהם]. לעומת זאת המדבר בהברה ספרדית מוכרח לדעת שיש הבדל בין קמץ גדול לקטן שכן הגיית הקמץ הקטן אף בפי הספרדים – היא כמו החולם שלהם, והיינו קמץ אשכנזי.

באותו מאמר הבאנו את דברי 'ספר חסידים' (סימן תתפ"ב) שמורה לכתוב את הסידורים (ושלא היו אז מנוקדים) בכתב מלא, כגון לִבְנוֹ – לכתוב ליבנו. בין השאר הוא מתייחס לאותו 'קמץ קטן' ואומר שיש לכתוב את המילים 'לעובדך' 'קודשך' בו"ו. הוראה שנשמעת משונה מאוד לאשכנזי בו ימינו, משום שאף אחד אינו אומר 'קודשך', אבל לדוברי מבטא ספרדי הכתיב הזה יהיה

המבשר תורני | ה' באייר תשע"ה | עש"ק פרשת אחרי קדושים

באמת הקריאה הנכונה היא **קָרְנוּ** (נִלְקָנוּ בקמץ חטוף, דוגמת 'כי אתה סָלְחוּ לְיִשְׂרָאֵל וְנִלְקָנוּ לְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל' שבתפילת יום הכיפורים. ה'ר"ו שלפנינו היא 'כתיב ספרד' המתפרש אצל המתפלל האשכנזי בצורה לא נכונה.

לפעמים טעויות כאלו גורמות אף לשינוי המשמעות [ראה במסגרת על 'זכרנו לחיים']. כמו ברש"י במסכת שבת (פה) ד"ה שמריחין - 'סָרַם את התיבה ודירשה'. אם נקרא דוֹרְשָׁה בחולם - יהיה פירוש הדבר שמישהו [נסתר] דורש את התיבה, אבל דְרִשָׁה בקמץ קטן הוא ציווי - דְרוּשׁ את התיבה, כמו וְאֶקְלָה מְצִידִי (בראשית כו, יט) וכפי שמסביר רש"י שם: וְאֶקְלָה מְצִידִי - חֲטָף קמץ, לפי שהוא לשון צווי, כמו אֶכַל בְּשִׁמְתָה לְחֶמֶן (קהלת ט, ז). כמו כן "זכור את יום השבת לקדשו" - וזכירה על היין (פסחים קו). מדובר כאן בציווי: זכור אותו על היין. והקריאה הנכונה היא וְקָרְנוּ על היין, אבל אם נקרא וְזִכְרָנוּ בחולם הרי זה יהיה לשון הווי, כמו בדמיון לשון צווי, כמו אֶכַל בְּשִׁמְתָה לְחֶמֶן (קהלת ט, ז). הוא אֲשֶׁר־קָאֵשׁ שוֹמְרָנוּ, וְעַל הַיַּיִן וְזִכְרָנוּ אֲשֶׁר־הָאֵשׁ הַשְׂמוֹרָה את יום השבת וזכור על היין [ושם נראה שקרתה טעות הפוכה, וברוב הסידורים מודפס 'ועל היין וְזִכְרָנוּ' - ציווי].

ועל זו הדגיר 'עורפה מטר' (תענית ז). צִוְּנוּ אותו: עֲשֵׂה גדיל ופזתלהו מתוכו (ויבמות ה). פָּתַל אותו: קְבִיא מנחה ואח"כ חצוניה (מנחות ח). חָצָה אותו: פְּרִיטוּתוֹ במקדש וכוונתו בגבולין (ירושלמי מע"ש פ"ג ה"ז) - פְּרִיט אותו במקדש, וכוונתו בגבולין. כל חלוץ האלו באות במקום קמץ קטן. וצריך לומר: עֲקָהוּ, פָּתַלְהוּ, פָּרְטוּהוּ וכו'.

כמו כן בכל המלים שהם מקור כגון 'להורגו' 'לאוכלו' 'לשומרו' - אם נקרא אותן בחולם גמור, אי תשתנה משמעות המלה, ובמקום 'להרגו אותו' זה יהיה 'להורג אותו' 'לשומרו אותו'. לסיכום, ההבדלה בין קמץ גדול ובין קמץ קטן או 'חטף קמץ' כפי שהוא נקרא בפי הראשונים הצרפתיים - מתאימה רק למי שמדבר בהברה ספרדית. לפי המבטא האשכנזי, אין שום הבדל הגיית בצורת הניקוד (למעט העובדה שזו תנועה גדולה וזו תנועה קטנה), ולכן הרעיון של הוספת ו' כדי להדגיש שמדובר בקמץ קטן - מוכיחה ברורות שמי שהוסיף ו' זו היה מדבר במבטא שלא הבדיל בין קמץ גדול לפתח, והיה צריך לסימן היכר מיוחד בקמץ הקטן.

נקודת חולם לציון קמץ חטוף

לא רק שבאשכנז נהגו לכתוב ו' עבור קמץ חטוף, דבר שהוא 'ספרדי' למתדרין כאמור, אלא לפעמים אף נהגו נקדני כתבי היד של המחזורים האשכנזיים לציון נקודת חולם במקום קמץ חטוף. מלים כמו חֲקָמָה חֲקָנִית חֲקָנִית מנוקדות במחזורים אלו חֲקָמָה חֲקָמָה חֲקָנִית. וכנ"ל קרבן קדשו אוגן לחפשי מִשְׁכָּנִי. מה שמוכיח בוודאות שלנקדים אלו לא היה שום הבדל בין חולם לקמץ חטוף, בדיוק כמו במבטא הספרדי, ומבחינתם ניקוד חולם (O) היה כדור לקורא יותר מאשר ניקוד קמץ - שהיה יכול להשתנותו בקמץ רחב שהוא הגה כ-א.

קמץ חטוף או חטף קמץ

המונח 'קמץ חטוף' שהשתמשתי בו לרוב במאמר זה, הוא מינוח של המדקדקים הספרדיים. הקדומים יותר כמו ראב"ע אמרו 'קמץ חטף', וה'מנחת ש' התחיל לומר 'קמץ חטוף'. אבל רש"י, רשב"ם, ושאר ראשונים צרפתיים או אשכנזיים קוראים בקביעות לקמץ החטוף 'חטף קמץ', ביטוי שנראה מוטעה לכאורה, כי 'חטף קמץ' הוא ממשפחת החטפים, אחיהם של חטף הפתח וחטף הסגול, ואילו הקמץ החטוף הוא תנועה קטנה [ועל כן הוא מכונה בימינו 'קמץ קטן']! אמנם המנהג הזה אינו בכדי.

בספר 'המבטא הקדם אשכנזי' של אילן אלדר (עמ' 43-40) מתואר שבכתבי היד של אשכנז פשט המנהג לנקד קמץ חטוף בסימון של חטף קמץ (אָ) כדי להבדילו מן הקמץ הרחב, ואכן - אפילו ר' וולף היינזיים שהי כבר עמוק בתוך תקופת האחרונים - מסמן בכתב ידו את הקמץ החטוף בסימון של חטף קמץ. למעשה, לפי שיטת הניקוד הספרדית המקובלת היום בכל תפוצות ישראל - סימון זה אינו נכון, שכן חטף קמץ שקול כשווא נע לעניין כל כללי הדקדוק, ואילו קמץ חטוף הוא תנועה קטנה הגוררת אחריה דגש חזק. לפי המבטא האשכנזי בימינו - גם אין שום צורך להדגיש את הקמץ החטוף שמבטאו זהה בדיוק לקמץ הרחב. וזה שוב מוכיח שבזמן הראשונים היה הקמץ הרחב שונה במבטאו מן הקמץ החטוף והיה צריך להבדיל ביניהם על ידי סימן גרפי, והיה עדיף להם 'להפסיד' את סימן חטף קמץ כדי ליצור הבדל בין קמץ חטוף לקמץ רחב. אולי בגלל זה קראו הראשונים לקמץ זה 'חטף קמץ', ולא חששו לכך שיש חטף קמץ גמור השקול כשווא נע שעלול להתערב בקמץ חטוף זה הנקרא בפיהם ומסומן בכתביהם כחטף קמץ גמור.

המדקדק ר' שלמה אלמולי בעל 'הליכות שבא' (מהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ה, עמ' מח-מט) מתקין בחריפות מנהג אשכנזי זה, וכותב "זה טעות נפלה בספרי אשכנז וצרפת ונתפשטה בכל הספרים הנדפסים והנוצקים מהם, אבל בכל ספרי ספרד המדויקים אין... כי אם קמץ לבד".

הביקורת של ר"ש אלמולי אינה מדויקת, זו לא 'טעות שנפלה בספרי אשכנז וצרפת' אלא מנהג שמופיע גם בכתבי היד הספרדיים העתיקים והחשובים ביותר, כמו כתר ארם צובה וכו' לגיגורד, המשמשים ב'פנטז' הוה במספר מקרים: בכ"י לגיגורד מנוקד 'וְיִשְׁכְּנוּ' (יהושע ז, כה), 'שִׁמְשָׁה זֹאת' (דה"א כט, יח), ובכתר ארם צובה: חָרְבוּ מֵאֵד (ירמיה ב, יב), וְשָׁדְדוּ אֶת-בְּנֵי-קָנָם (שם מט, כח), מִשְׁכּוֹ אוֹתָהּ (יחזקאל לב, כ), וְנָקְהָ לְחֶסֶד־דָּוִד עֲבָדָךְ (דה"ב ז, מב). הניקוד הוא חטף קמץ, אבל זה לא באמת חטף קמץ, כי שום חטף לא יכול לבוא לפני שווא, אלא מדובר כאן בקמץ חטוף שהוא תנועה קטנה.

מדוע הרגו הנקדנים של כתבי היד וניקדו כאן ניקוד של חטף קמץ? התשובה היא שלכל המקומות האלו יש מכנת משותף: היה אפשר להתבלבל ולחשוב את הקמץ לרחב, ואת השווא שאחריו לגע. לכן העדיף הנקדן לציון כאן חטף קמץ, מתוך הנחה שהקורא ידע שאין זה חטף קמץ אמיתי [כי אחריו לא יכול לבוא שווא]

זוכרנו לחיים

במאמר הקודם הבאנו את דברי ה'מגן אברהם' (או"ח תקפב סק"ד) שיש לומר את המילים 'זכרנו' 'כתבנו' בחטף קמץ. פירשנו שכוונת המג"א פשוטה: צריך לומר 'זכרנו' בקמץ חטוף ולא בקמץ רחב. כלומר: zochrenu ולא zachrenu. והנחנו שה'מגן אברהם' עדיין הגה כנראה קמץ א, או משהו קרוב לזה, ולכן היה צריך להדגיש שמקץ הזי"ן של 'זכרנו' הוא 'חטף קמץ', כלומר קמץ O ולא הקמץ הרגיל.

לאחר פרסום המאמר העירני הרב צבי אדלר הי"ד מבני ברק, בעל קריאה ותיק בביהמ"ד 'ביאלא', לדברי הפרי מגדים' שם (אשל אברהם סק"ד) המבאר כי ה'מגן אברהם' פשוט הביא בקצרה ותמצית את דברי הלבוש שם: "ויאמר זכרנו וכו' כתבנו בחטף קמץ" שהוא לשון בקשה, ולא יאמר זוכרנו או כותבנו בחולם" שהוא אינו לשון בקשה אלא שם התואר, זוכר שלנו או כותב שלנו".

מלשוננו של הלבוש עולה בדיוק להיפך ממה שכתבנו: הוא כבר מבדיל בין קמץ חטוף וחולם, הווי אומר: הגייתו היא כבר אשכנזית, יש לו הבדל בין הקמץ החטוף לחולם, וצריך להימנע מן החולם כי 'זוכרנו' בחולם פירושו 'זוכר אותנו', ואילו וְזִכְרָנוּ בקמץ חטוף הוא בקשה, זָכֹר אותנו, כמו שביארנו בארוכה בתוך המאמר. ודאי הוא שה'מגן אברהם' התכוון לאותו הדבר, וממילא אין מכאן ראיה כמו שהבנתי אלא להיפך.

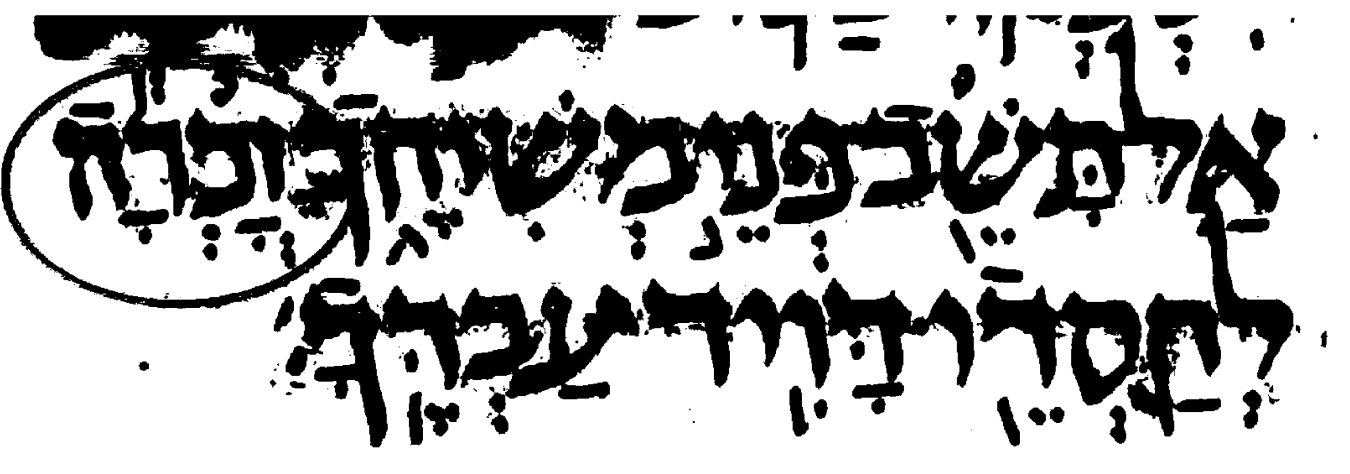
אלא מעין תחליף לקמץ חטוף. נמצא שהמסורת האשכנזית הזאת שר"ש אלמולי מתקין אותה, יסודה בכתבי היד הספרדיים. אלא שהנקדן הספרדי חזק לה רק במקרים של קמץ ואחריו שווא, ואילו בספרים האשכנזיים היא התפשטה לכל קמץ חטוף, ואפילו שמה של התנועה נקרא בעקבות זה אצל רש"י ובני דורו בשם 'חטף קמץ', אף שלא מדובר בחטף קמץ אלא בקמץ חטוף.

...

ומכאן נעבור להוכחות מסוג אחר, מדברי הראשונים.

בבגודו בה

ביקדושין דף יח: ישנה סוגיה העוסקת במחלוקת שנחלקו התנאים בפירוש המילים 'בְּבִגְדוֹ בָּה' (שמות כא, ח). רבי עקיבא מפרש זאת מלשון בגד, ואילו רבי אליעזר מפרש זאת מלשון בגירה. הגמרא מסבירה שרבי אליעזר סובר ש"אם למסורת, דהיינו דורשים את המלה כמו שהיא כתובה ולא כמו שהיא נקראת. וכיון שלא כתוב בְּבִגְדוֹ עַם יו"ד המורה על חיריק אנו מפרשים אותה ככתובה בקמץ קטן, בְּבִגְדוֹ. וכמו שמסביר רש"י שם: "למסורת - בבגדו כתיב ולא בבגידו. אין הברת חירק בלא

זכרה לחסדי. כתר ארם צובה

ו"ר, ונקודה שתחת הבי"ת - במקום יו"ד משתמשת, אבל לפי מה שנכתב - היה לו לקרות חטף קמץ, כבגדו לשון בגידה. כמו שאתה קורא בשמיעו את דברי האלה (דברים כט, יח).
עצם שימוש של רש"י בביטוי 'חטף קמץ' כדי להבדילו מן הקמץ הרגיל, כבר מדלמת על המבטא של בני דורו. לקורא האשכנזי בן ימינו אין צורך בהבחנה זו שאינה מועילה לו ממילא. לא היה לרש"י לכתוב אלא 'קמץ', שהרי אין לקורא האשכנזי שום הבדל הגייה בין חטף קמץ לקמץ רחב. וקשה להניח שרש"י כיוון את דבריו למומחים לדקדוק שיבינו את ההבדל הרעיוני בין קמץ רחב לחטף קמץ. (וראה גם רש"י בפירושו לברכות לר. ד"ה כיון).
חידוש גדול הרבה יותר טמון בדברי התוספות שם, המקשים על פירוש רש"י: "קשה, היכי דייק המסורת לשון בגידה מדלא כתב בבגדו ביו"ד? דאדרבה נידוק שהוא לשון פריסת טלית מדלא כתב בבגדו ביו"ד". בהמשך מביאים התוספות שם את פירוש רבנו תם שהולך על רש"י ומפרש: "ומסורת הו"ל לשון בגד דהיינו פריסת טלית. מדלא כתב בבגדו ביו"ד או בבגדו ביו"ד" כלומר, רבנו תם סובר שאם יש למלה שני פירושים - צריך היה לכתוב בתורה בבגדו ביו"ד כדי שלא יטעו!
דברי התוספות מפליאים ממש! לשיטתם הייתה התורה עצמה צריכה לכתוב 'בבגדו ביו"ד' כדי להשמיענו שהבי"ת נקודה במקץ חטוף.
אם מבטא הקמץ הגדול והקטן שווה כמו שהוא בפי האשכנזים - אזי לא יכולה ו"ו בשום אופן להיות נידוק של קמץ קטן, משום שהקורא יבין אותה כמו חולם או שרוק, כיצד מציע רבנו תם שיהיה כתוב 'בבגדו ביו"ד'?

אך לפי המבטא הספרדי אין שום קושי, שכן הקמץ הזה הוא אחיז הקטן של החולם ובא תמיד במקומו (כמו כל - כל) ואת הניקוד שלו היא ו"ו (בכתבי חסר), ואכן בטקסטים לא מנוקדים מופיעה האות ו"ו אלפי פעמים כאות הניקוד של קמץ קטן, וכפי שידובר בהמשך.

וְיָקָם לָךְ

נעזיף מבט על ספר שהתחבר לפני סוף האלף החמישי (כלומר, לפני כ-775 שנה) ושמו 'קונטרס בדקדוק שפת עבר'. שם המחבר הוא דוד, ומשערים שהוא רבי דוד מארץ יוון המחבר בספר 'ערוגת הבשם' לרבי אברהם ב"ר עזריאל, מרבותיו של האור זרוע' שהתחבר אף הוא בתקופת הג"ל. ר' אברהם זה עסק הרבה בפירוש פיוטים ומטבע הדברים נזקק הרבה לענייני ניקוד ודקדוק, והיה לו קשר עם רבי דוד הג"ל.
ר' אברהם ב"ר עזריאל היה ממדינת 'ביהם' הלא היא החלק המערבי של צ"ח, שבירתו היא פראג המפורסמת. כלומר, אשכנזי למהדרין. ור' דוד מתלונן עליו בקונטרסו כך: 'וְיָקָם לָךְ (אויב כב, כח) נקמץ ויצא במלא פום. ור' אברהם ב"ר עזריאל מוקני ביהם לא נודמנה לו זאת הסברה, וכמעט שהחריב את הלשון לפי תומה, ואולם הטענה קריאת בני דורו שהם קורים

בפתיחת פיהם וְיָקָם, ולא במלא פום".

ביאור הדברים: הקו"ף של וְיָקָם נקודה בקמץ קטן (במבטא ספרדי היא נשמעת וְיָקָם) שר' דוד מכנה אותו 'קמץ מלא פום', כלומר קמץ שהוא כמו חולם (הנקרא 'מלא פום' בפי הראשונים). לבני דורו של ר' אברהם ב"ר עזריאל הייתה מסורת לקרוא מילה זו בשני קמצים גדולים, שנשמעים כפתח במבטא ספרדי [דהיינו וְיָקָם] ר' דוד קורא לזה 'פתיחת הפה' כפי שהקמץ הגדול נשמע במבטא הספרדי. ור' דוד חלק עליהם וסבר שהקו"ף נקודה בקמץ קטן ולא קמץ רגיל, כפי שאכן המסורת בדינו היום.

ונראים הדברים שגם רש"י ידע מקיומה של צורת קריאה כזו, שכן על הפסוק הג"ל בספר איוב הוא כותב: וְיָקָם - כמו וְיָקָם. דהיינו: קרא את קמץ הקו"ף כמו חולם, ולא כמו קמץ רגיל (המלה וְיָקָם (ביו"ד ההיפוך) כתובה במקרא יותר ממאה פעמים, ורש"י לא מוצא אף פעם לנכון להדגיש איך לקרוא מלה זו. כנראה משום

גולדה

במאמר הקודם שהודפס בעש"ק פרשת 'ויקהל-פקודי' (כד אדר) הבאתי את דברי ר' בית שמואל (קונטרס שמות נשים, אות ג) שבפולין יש לכתוב בגט את השם 'גולדה' באל"ף, גאלדא, מפני שהגויים שם את הגימ'ל בקמץ, ובמקומות שקוראים הגימ'ל בחולם יש לכתוב גולדא עם ו"ו.

אני הסקתי מתוך זה שהיו מקומות שקראו גיילדא עם חוילם, כמו החולם האשכנזי הנפוץ ביותר בימינו. אבל מסתבר הרבה יותר, כפי שהעירני הרב יוסף אייזנבך הי"ו, שהי"ת שמואל, שהיה רב בפודורא שבגרמניה, מתכוון לחולם הדרום גרמני (OU) שנהגה קאולם, כפי שעד היום יש אומרים את המילה 'גולד' באנגלית.

וְיָאמַר יְחִישׁ עַלְמָה עֲבָרְתָּנוּ וְעֲבָרְתָּנוּ בְּיוֹסֵת יְחִישׁ עַלְמָה

יעכרך. כתב יד לנינגרד

כשש מאות שנה) כתובים הדברים דלהלן (ד"ה וראה והבן שנחצבה הנקודה):

ודע כי השבא צורתו ב' נקודות זו על גב זו... וראה והבן שמשתתף לעתים עם המלך הגדול שהוא הקמץ וזהו חסר עולם כעניין וקמץ הכהן מלא קומצו, וכשמשתתף - אז נקרא חטף קמץ, וממחר קריאתו ונשתנת הקריאה דרך עלייה כאילו ממחר לעלות אל המלך יושב על כסא - והוא החולם שהוא הכתר - לקבל ברכה משם.

ר' אביגדור קרא מתאר את ה'חטף קמץ' שהוא ציור של קמץ ולפניו שווא (א) והוא מסביר שכשהשווא 'משתתף' עם הקמץ - מתמזגת קריאתו ושל הקמץ 'נשתנתה הקריאה דרך עלייה' והוא 'ממחר לקראת המלך' שהוא החולם.

תיאור זה מקביל במדויק למבטא הספרדי: הקמץ הרגיל איננו 'דרך עלייה', רק משהפך לחטף קמץ [או קמץ חטוף] הוא נשמע כחולם והוא 'דרך עלייה לקראת המלך', דהיינו: משתנה בצלילו לחולם.

שכאן הייתה את צורת הקריאה הזו, שרש"י - כמו ר' דוד - רצה להוציא ממנה].

למותר לציין, שכל תלונת ר' דוד על ה'טעות' של אנשי בוהמיה לא יכלה להיווצר אלא למי שמדבר במבטא ספרדי ויש בקריאתו הבדל בין קמץ קטן לקמץ גדול. אבל אצל האשכנזים אין שום הבדל בקריאה והם קוראים את שני הקמצים של וְיָקָם בדיוק אותו דבר. על מה אפוא היה לר' דוד להתלונן? ומדוע הוא קרא לזה 'פתיחת הפה'? אך הדבר ברור, בני ביהם היו קוראים קמץ גדול כמו פתח, וממילא היו צריכים לומר 'וְיָקָם' לפי דעת ר' דוד - אך הם אמרו את שני הקמצים כמו קמץ גדול.

ספר הפליאה

בספר הפליאה המיוחס לר' אביגדור קרא מפראג (חי לפני

גופי של הנער אל מיטתו. לבסוף היעד הושג, מחמל עינם הספיק לקרוא את שמע בזמנו. נהג טוב הוא רכש לעצמו, אך את הדרך הוא לא מכיר ואת המסלול הוא לא עשה באמת. מתוך והורה שהוא 'מדריך טיולים' (והאמת שאם חפצנו לדייק יותר היינו מביאים דוגמה ברמות 'שוטר תנועה' המראה את הדרך ומציג תמוזים בפני הנוסע, אולם חפצנו להביא רעיון המתחבר בתודעה להנאה וסיפוק ולא דמית המעוררת פחד ולחץ, וד"ל) ייקח אף הוא את המתחנך אל היעד, היא ההשכמה בזמן הנכון, אך הוא יהיה לו רק 'מראה דרך', הוא ימצא יחד את הדרך להגיע אל היעד, ייתן לו להתנסות, ולא יירתע מכישלון של הבן, יחד באהבה וחיבה יטכסו עצה איך להתגבר על מלאך השינה ויחד ימצאו אותה כשהבן והמתחנך מיישם את הדברים בשיטתיות ובעקביות.

...

שלושים תלמידים יש לו למחנך הדגול. אולם היום למדנו כי אין כאן מחנך אחד מול שלושים תלמידים אלא מורה דרך, מדריך מסור מול שלושים מתנכים, שמחנכים את עצמם לאור ההוראות המדויקות שלו. וכלשונו הטוהר של מאיר יתביטונו 'החובת התלמידים' בדבריו אל התלמיד: 'המחנך הוא אתה בעצמך'.

פרק י'

קבוצת המחנכים הצעירה

'תביא דוגמה מעשית בבקשה' - קורא נאמן מבקש הבהרה על הפרק הקודם 'הגא' או 'מדריך טיולים'.

...

עבודה רבה ועצומה משקיעים המחנכים בתלמידיהם וההורים בצאצאיהם. מבקשים לראותם עולים בדרך העולה בית א-ל ומגיעים אל היעד הנכסף, וככדי לראותם מגיעים אל היעד יעשו הכול מתוך דאגה עמוקה להרימם ולהגביהם אל עבר המטרה, הם יובילו אותם ביד עד שיראו שאכן העמל נשא פרי.
ודוגמה מציאה. השכמת הבוקר. התמודדות בלתי מסתיימת בבתי ישראל הברוכים בלעה"ד. נער בגיל הישיבה גם על מיטתו, זמן קריאת שמע מתקרב, זמן תפילה אף הוא קצוב עד ארבע שעות, והנער על מיטתו.
וכאן בא לידי ביטוי השוני בין המחנכים.
מחנך והורה שהם בבחינת ה'הג', יעמלו מדי בוקר קשות ברחמים ובתחנונים, באימים ובעוקות, בפעולות שונות ומשונות לשחרר את הדבק העוצמתי המדביק את

המבשר תורני | ה' באייר תשע"ה | עש"ק פרשת אחרי קדושים

רבה בראון טליה דסאנאסאב מטאורדזא

ודרשת וחקרת

מחקרים ופולמוסים
בנושאי יהדות מנהג והלכה
יעקב לויפר

פיתוחו של קמץ - סיכום

במאמר זה ננסה לסכם את החומר שנכתב בסדרת המאמרים 'פיתוחו של קמץ' ועוד, הסדרה שעסקה בנושא המבטא האשכנזי בתקופת הראשונים. כמו כן, נעמוד על השאלה; כיצד זה משתנה המבטא לפתע? וגם - לאיזה מבטא מתאימה מסורת הניקוד הכתובה שלנו?

לוח את העובדה שגם במבטא האשכנזי של היום ישנן מאות מילים הנהגות במבטא ספרדי.

השלב בו השתנה המבטא

מכאן נפנה לשאלה שנשאלתי רבות בעקבות המאמרים. 'איך יכול להיות שמבטא משתנה? אם אכן האשכנזים לא הבדילו פעם בין קמץ לפתח - מה הביא אותם לעשות זאת יום אחד? ועוד שאלו אותי: האם אפשר להצביע על שלב מסוים שבו נשתנה המבטא? ובכן, השאלה איך קורה שינוי אינה שאלה כלל. הדבר שאולי משתנה יותר מכול - הוא המבטא. בכל השפות שיש מהם תיעוד בכתב, רואים שינויים דרסטיים במהלך הדורות. וייתכן גם שהמבטא האשכנזי עבר כמה וכמה גלגולים עד שקיבל את צורתו הידועה לנו היום, ולא רק ההבדל שעמדנו עליו במאמרינו. לעתים אפילו פתח גמור הפך לעתים לקמץ אשכנזי בגלגולי הלשון. כגון המלה נחיש שהפכה לנחם בשפה המדוברת. או קרחם במקום קרחת, קמך במקום קמור, קב במקום קב. 'אוף צו להקעס' הפך 'אוף צולקעס' אפילו חסך פתח הפך לקמץ: חלם במקום חלום, אכר במקום אכר, קסם במקום קסם, קצי במקום קצי, וכו' ודאי טעות גמורה לכל הדעות. כמו כן, בגליל היה רווח לפני כמה עשרות שנים מבטא שהיה הוגה פתח גמור קמץ אשכנזי, אני עצמי מכיר אנשים כאלו - יוצאי טבריה - שמשמרים בדיבורם את העגה הזו כשהם פוגשים אחד את השני.

הוא אומר: שינויים קרו כל הזמן. השאלה היא אם אפשר לשים את האצבע על השינוי, ולקבוע מתי הוא התרחש. כאן קשה לומר דברים ברורים עד לרמת השנה הבודדת או אפילו עשרות השנים. ייתכן גם שתאריך השינוי לא היה שווה בכל המקומות, היו שהקדימו והיו שאיחרו. אפשר רק לציין נקודות זמן שבהן כבר רואים שהמבטא האשכנזי כבר קיים. מהר"ל מפראג בספרו 'תפארת ישראל' מדבר על ההבדל באיכות בין קמץ לפתח ובין צירי לסגול, והוא אף מתאר את צורת השפתיים בעת אמירת הקמץ שהיא כמו צורת הקמץ עצמו (כשהוא הפך) דבר המתאים לקמץ האשכנזי הדיוט. הרי שבדורו כבר היה הקמץ שונה מן הפתח. אף רבי שבת' סופר בסידורו (שם) גם כבר יודע מהחילוק הזה ומבקר בחריפות את קריאת הספרדים שאינם מבדילים ביניהם, וגם רבי אליהו בחור האשכנזי שחי לפני כחמש מאות שנה כבר דיבר במבטא שהבדיל בין קמץ לפתח. רבי ישראל איסרל' בעל 'תרומת הדשן' שחי כמה עשרות שנים לפניו כותב (פסקים סי' קפא) "וכן ראיתי כמה פעמים לפני רבותי ושאר גדולים שטעו הקוראים בדקדוקי טעמים, וגם בפתח וקמץ סגול וצירי", אע"פ שגערו בו קצת, מ"מ לא החזיר מה'. הרי שהוא מדבר על אנשים הטועים בין פתח וקמץ סגול וצירי - שזה בדיוק המבטא הספרדי - ורבותיו היו גורעים בהם, כלומר שהם ידעו הבדל. [מקיבל לשער

העורר על הוכחה זו. וטענתו היא שהמבטא בארצות אירופה השתנה כל כך הרבה פעמים במשך השנים - שאין להביא ראיה מאותיות ניקוד לועזיות. כיון שאין לנו יכולת לדעת איזו תנועה היו האותיות אמורות לסמל. ומכל שכן אין להביא ראיה מטרגנסקריפציות כמו תרגום השבעים שרחוקות מאוד בזמן, ויש דברים בגו].

ז. אף. הבאנו ראיות מטעויות ניקוד של נקדנים באותם זמנים, המחליפים ללא הרף בין קמץ לפתח ובין צירי לסגול. וצירפנו

מספרי המנהגות הקדמונים

ספר מנהגים

דבי מהר"ם ב"ר ברוך מרוטנבורג

קובץ כולל חשבוות ופסקי דינים, מנהגות וסדר תפלות לכל השנה

יוצא לאור ראשונה מכתב יד יחזיר במינו עם מבוא הערות והבטח

על ידי

ישראל שנהב אלפנביץ

אברהם סיביוס, גויאנורק

הוצאת "בית המדרש הרבנים באמריקא"

ניו-יורק, תפוח

ספר על קו התפר, שער הספר 'מנהגים דבי מהר"ם

בסדרת המאמרים על נושא המבטא האשכנזי הבאנו ראיות רבות לכך שבזמן הראשונים לא הבדילו בין קמץ לפתח ובין צירי לסגול. אפשר להכליל אותן בשבע סוגים של ראיות:

א. הראשונים לא הקפידו על שמות הנקודות, וקראו לקמץ - פתח, ולפתח - קמץ. דבר שיתכן רק אם לא היה אצלם הבדל במבטא בין התנועות, ועל כן לא חששו להחליף את שמותיהם. ב. לפעמים הם טרחו להדגיש הבדלים בין קמץ לפתח במקום פתח, וכתב רש"י: "אין עשן זה שם דבר, שהרי נקוד השי"ן פתח, אלא לשון פעל, כמו אמן, שמה, שמה, לכך תרגמו תנן כוליה, ולא תרגם תנא, וכל עשן שבמקרא נקודים קמץ מפני שהם שם דבר". אריכות כגון זו נצרכת רק למי שמדובר בהברה שאינה מבדילה בין קמץ לפתח, ויש חשש שיטעה כשהוא קורא מתוך ספר לא מנוקד, מה שמסביר את הצורך של רש"י לבאר דבר הפשוט כביערת בכותחא לכל תינוק המדבר במבטא אשכנזי].

ג. הבאנו עשרות דוגמאות (וישנן מאות) של פיוטים למחברים אשכנזים, ובהם חזורים הפייטנים בעקבות קמץ עם פתח וצירי עם סגול - אבל אף פעם לא שרוק עם חיריק למשל [כאן אפשר לדרוח קצת שהיה קיים הבדל זעיר בין התנועות - אמנם לא כמו אצל האשכנזים היום - אך בכל זאת הבדל. והראשונים לא חששו להבדל זה].

ד. הבאנו ראיות מפסקים הלכתיים המתאימים רק למי שאין אצלו הבדל בין קמץ לפתח. דוגמת פסקו של מהר"ם מרוטנבורג המובא בסור 'אורח סי' תקפב) והר"מ מרוטנבורג היה אומר לחיים בשוא ולא לחיים בפתח כי לחיים משמע לא לחיים כדאיתא בנדרים (י"ג) לחולין כמו לא חולין.

ה. הוכחנו מכך שבכל כתיב היד - ללא יוצא מן הכלל - מסומן הקמץ החטוף (המכונה היום קמץ קטן) באות ו' שהיא הסימון לחולם, ואילו הקמץ הגדול מסומן באות א'. דבר המתאים רק למבטא הספרדי שאצלו הקמץ הגדול נהגה כפתח, והקמץ החטוף נהגה כחולם. אך לפי המבטא האשכנזי אין הבדל במבטא בין קמץ גדול וקמץ חטוף. [ואכן, במחזורים אשכנזיים מנוקדים מזמני קדם, מופיעות הרבה מילים הראויות לקמץ חטוף, והם מנוקדות בחולם ממש, כגון קדש, חדש, אנו].

ו. הבאנו ראיות מטרגנסקריפציות (תעתיקים משפה לשפה) של מילים בעברית שנכתבו בלועזית ומילים בלועזית שנכתבו בעברית, רואים שבזמן הראשונים היה לקמץ ולפתח אותו סימון - האות הלטינית A. וסימן החולם היה O. כמו כן במקרה ההפוך: מילה כמו LONDON תיכתב לונדון אצל הראשונים. רק בתקופת האחרונים, כשהמבטא האשכנזי כבר שלט - אז התחילו לכתוב 'לאנדאן'. [אציין שקיבלתי מכתב ארוך ומנומק מר' שלמה וואלפסאן,

המבשר תורני | י"ח בסיון תשע"ה | עש"ק פרשת בהעלותך

ורניט בן טעורו פון וואס

מוצינו בין שטורותיו - כ"ו וטיקן 114

הכתיב הלועזי שלהם, או שמא צריכים לכתוב 'דיגמאנד' 'גאלדא' 'כי אין תורת לשון עברית סובלת ו' להוראת הקמץ' (ש"ת 'אבני חפץ' לר' אהרן לוי ס"ט - פט - ט), אבל כולי עלמא מודים שבמילים עבריות אין ו' באה כניקוד של קמץ רחב. כתיבו של הסופר הזה הוא חריג מאוד, וחייבת להיות סיבה לשעויות כאלה שחורות על עצמן.

ההסבר הוא שהסופר הזה נמצא כנראה בדיוק על 'קו התפר' בין שני המבטאים, האשכנזי הקדום שהקמץ שלו היה פתח, והחולם שלו היה O כמו הקמץ האשכנזי של ימינו. בזמנו של סופר זה התחילו כנראה כבר לומר 'קמץ א' O' אבל החולם עדיין לא השתנה לחולם או חולקם. התוצאה הייתה שלסופר הזה היו שני תנועות שוות - הקמץ והחולם - ולכן הוא ניקד את שתייהן עם האות ו' (יש בכתב היד גם הרבה מקרים הפוכים בהם הסופר מתייחס לחולם כמו לקמץ, והוא שוכח לכתוב את הו', כגון אגוים, חדשה, לשן אגוים, חדשות, לשון), והיינו הן]. אפשר לראות גם היום תופעה

השנייה חל באזור המאה הארבע עשרה, דהיינו לפני כשש מאות שנה - ובמאה החמש עשרה כבר היה עובדה מוגמרת].

רבי אברהם אבן עזרא מדבר בתחילת ספר צחות על מבטא הקמץ, וכותב: 'גם הפה נקמץ בקריאתו ואינו פתוח כפתח גדול, כאשר אנחנו קוראים אותו במקומות האלה. רק אנשי טבריא גם חכמי מצרים ואפריקא יודעים לקרוא הקמץ הגדול, ראב"ע לא מבאר לנו איך הייתה קריאת הקמץ הגדול בפי אנשי טבריא ואפריקה, הוא רק כותב שקריאת אנשי דורו אינה מבדילה בין הקמץ לפתח. והנה ראב"ע שנודד בארצות אירופה ואף החזיר שלוש פעמים בתוספות על הש"ס - אינו מזכיר דבר על כך שקריאת האשכנזים שבארצותיהם ביקר, שונה היא. אבל רבי וואלף היידנהיים שכתב הגהות לספר צחות (לא נדפסו עד היום) מביא בשם 'אבן יחיא' (שהוא כנראה דון יוסף אבן יחיא, אביו של בעל 'שלשלת הקבלה', חי בין השנים רנ"ו - רצ"ט) שכותב כנ"ל שאנשי טבריא בקיאים בקריאת הקמץ, ומוסיף: ובארצות אשכנז

"...הדבר שאולי משתנה יותר מכול - הוא המבטא. בכל השפות שיש מהם תיעוד בכתב, רואים שינויים דרסטיים במהלך הדורות. וייתכן גם שהמבטא האשכנזי עבר כמה וכמה גלגולים עד שקיבל את צורתו הידועה לנו היום..."

שלב מסוים בו השתנה המבטא. חסידים בגליציה

מסתבר שלא מתחת יד המחבר 'צאה הצורה הזו אלא על ידי מעתיק או מדפיס אשכנזי]. כמו כן אפשר למצוא מילים כמו 'אומר רב יהודה אומר רב', מעיונות, אילונות, ישונים, יומא קובא, ועוד. נביא מספר דוגמאות:

- בשו"ת מהר"ל החדשות ס"ק, נפתחת התשובה בהריזה: "אני פי מלך שמור / דודי לי צרור המור / ריחו נודף כתומור". שימו לב: לא רק שהמילה תמור כתובה כאן בשני וו"ו, אלא שגם החרוז משלב בין קמץ לחולם, מה שמראה שלכותב החרוז היו הקמץ והחולם שווים.
- שם סימן מה 'בעניין טבילת מחבת וזירות הישונות', ובסימן ר"ד 'ולמזיל בחר גמרות ישונות' (מהר"ל נפטר לפני 588 שנה, חי בחצי השני של המאה הארבע עשרה, ותחילת המאה החמש עשרה).
- ישנו כתב יד של תלמוד בבלי מהספרייה הפאסטולית שבנותיקן, מספרו 114. הוא מכיל מספר דפים ממסכת בבא מציעא, והוא כתוב בכתיבה אשכנזית ומתוארך למאה הארבע עשרה. בדף כ' עמוד ב' מופיע שם הלשון דלהלן: "שטור" שניהן פרועין כדא"מ רב ספרא שנמצא בין שטור' קרועין ה"ג שנמצא בין שטור' קרועין... שלא מוצינו בין שטורותיו של אבא". שימו לב לצורות 'שטורות', 'קרועין' [שמפיעות בכתב יד זה עוד הרבה פעמים], וכן באותו עמוד מופיע הביטוי 'בין השמשות' כך: בין השמשות. צורה זו מופיעה אף בשו"ת תלמיד מהר"ם מרוטנבורג שהבאנו לעיל.

שלב מסוים בו השתנה המבטא. חסידים בגליציה

- בהקדמת 'ים של שלמה' להמהרש"ל (שנפטר לפני 432 שנה) כתוב 'מהרס'ים' והכוונה שם למקרקס. [מסתבר שגם הלשון 'מפרשים' הנקוט הרבה בספרים אשכנזיים תמורת 'מפרשים' - הוא על זו הדרך].
- בשו"ת מהרש"ל סימן פח: 'כמו שעשו הפייטונים' בשו"ת 'חות יאיר' ס' רלח: 'זהו פייטון מופלא ומופלג מאד', וכן בשו"ת 'תשובה מאבה' לר' אליעזר פלקלקס תלמיד הנובי"ץ 'ויש פייטונים'.
- פיוט של אשכנזי אלמוני בו המאה החמש עשרה בשם 'מרדכי בן יחיאל', מופיעה המילה 'תמקס' בכתיב הזה: הממורס.
- בפיוט א-ל-ל מסתתר' שיש הנוהגים לאומרו בסעודה שלישית, כתוב בחרוז שלפני הסופי כך: 'נא הקם במהרה מלכות דוד ושלמה, בקטק'ה ששקט'ה לו אמו, נקטת ישכאל פלה קרואה בנעימה'. החרוז כאן נראית משונה, כי 'בנעימה' אינה מתחרזת עם הצלעות הקודמות, המסתיימות בחולם. אבל זאת יש לדעת שהמחבר, רבי אברהם מימון, היה ספרדי, ונוסח עדות המזרח בפיוט הזה הוא 'כלה קרואה בנעימה', היינו בנעימות. הצורה 'בנעימה' שהייתה פחות מוכנת, השתבשה אצלנו האשכנזים ל'בנעימה'. וסביר להניח שהשיבוש הזה מתאים לתקופת המעבר שאנו מדברים עליה, כשהחולם והקמץ היטשטשו ולכן המילה 'בנעימה' הייתה נראית הגיונית יותר מאשר 'בנעימה' שנראית מוזרה.
- ישנו ספר זיכרונות מפורסם של אשה אשכנזית בשם

זו בזעיר אנפין אצל כאלו שמבטאם המקורי היה ספרדי והם עברו להתפלל במבטא אשכנזי, פעמים רבות קורה שהם נשארים עם החולם הספרדי (שהוא או ולא אוף) אבל מצליחים לשנות את הקמץ שלהם לאשכנזי. והתוצאה היא שהם הוגים את החולם והקמץ באותה צורה.

למעשה אפשר למצוא מילים כאלו בעוד ספרים. המקרה המוכר ביותר הוא המלה 'הפטורה' שנאמרת עד היום בפי הרבה אשכנזים: הפטורה. הניקוד הנכון הוא 'הפטרה' ואף על פי כן, בהרבה ספרים כתוב 'הפטורה'. בשונה מהספר 'מנהגים דבי מהר"ם' שהוא העתקה מדויקת מכתב היד, הרי שבספרים נדפסים אינך יודע אם המחבר הוא זה שכתב כך או מעתיק מאוחר יותר. בכל אופן מבדיקה שערכתי במאגר 'פרויקט השו"ת' עולה בבירור כי כמעט כל הספרים בהם כתובה הצורה 'הפטורה' הם אשכנזיים, למעט 'ספר העתים' לר' יהודה אלברצלוני, וספר אבודרהם. (שם).

מן הפטורטו

בין השמושות, כ"ו וטיקן 114

עש"ק פרשת בהעלותך | י"ח בסיון תשע"ה | המבשר תורני

יחזיק רבה ס' טאן טאן טאן טאן גבייך טאן טאן טאן טאן טאן טאן טאן טאן טאן טאן

שטרות - כ"י וטיקן

שמוציים בידינו גם טרנסקריפציות (תעתיקים) של מילים עבריות בשם העצם (עושר = עשירות), אבל למעשה המילה הזאת היא שריד מאובן לתקופה שהתחלם והקמץ היו מעורבים אצל האשכנזים, והסגול של השי"ן הוא פשוט כרגיל הסיומת האשכנזית להברה לא מוטעמת, כמו שבת, גמרא, תורה, חשב (חשוב) וכדומה. כנ"ל עם השם שאול הנהגה שואל או שויל.

בשתי הדוגמאות האלו הפך בסוף הקמץ ל'חולס' גמור, אבל במילים רבות הוא נשאר בצורתו ה'ספרדית' ממש, עד ימינו: 'מול טוב', 'יום טוב', 'יורשים', 'שואבים', 'שופטים', 'תולדות', 'רצוחים', 'אפיקורסים', 'מופתים', 'שבת חזון', 'ראש השנה', 'חצות', 'סדרם', 'מוצאי יום טוב', 'סופרים', 'יושטים', 'סוחרים', 'לומדים', 'פוסקים', 'גדול הדור'.

המילים האלו נהגות מלעיל בדרך כלל, והחולם שלהם נהגה בלי היר"ד השוואית הצמודה בימינו לחולם, אף אחד לא אומר 'מול טויב' או 'יורשים' וכדומה. יש מילים שכבר התחילו לקבל את החולם האשכנזי, כגון 'פוסקים', אבל אצל הדור המבוגר יותר שלשונן מקורית, היר"ד הזאת לא תופיע.

יוסף אומץ

רבי יוסף יחזקאל האן גיירלינג (פוסק אשכנזי שחי בין השנים ש"ל-שצ"ז) מתלונן בספרו 'יוסף אומץ' סימן כ': אנו האשכנזים, רובנו אין קוראים הנקודות כדינו, כי עושין הקמץ לחולם והצירי לסגול. כגון אמן קוראים אומץ... קדוש קוראין קודש. הווי אומר: הוא עדיין ידע שהקמץ המקורי האשכנזי היה נשמע כמו פתח, או דימה לכך מאוד, וכשהוא רוצה לתאר את השינוי הוא אומר שמבטאים את הקמץ כמו חולם.

רואים אנו אפוא שהתהליך היה כך: בתחילה הפך הקמץ מ-A ל-O, ואז היה נשמע כמו החולם, שהאשכנזים הנו אותו עדיין כמו הספרדים בימינו. מצב זה גרם לשיבושי הכתיב שעמדנו עליהם: לכותב לא הייתה אפשרות להבחין בהגייתו אם התנועה היא חולם או קמץ, ולכן הוא סימן גם קמצים ב'ו', כמו תומור, ולפעמים להיפך: הוא לא סימן ו'ו' אפילו לחולם אמיתי.

בשלב מאוחר יותר השתנה גם החולם והפך ל-אלי, או אָא בפי יהודי גרמניה. או אז נוצר שוב הבדל (חדש) בין הקמץ לחולם, והטעויות ממין זה פסקו.

בתוך טקסט הכתוב גרמנית, וניקוד הקמץ שם הוא על ידי האות O, דהיינו תנועת חולם, ולא על ידי האות U. לדוגמא: שְלום = Scholom, קברות = Kkebboros, שלוח קנות = Scheloch Monos, (הדוגמאות: מספר 'שרשי מנהג אשכנז', פרק 'הגיית החולם').

"...בימי ראב"ע עדיין לא היה
 הבדל בין קריאת האשכנזים
 לבין קריאת הספרדים.
 אבל בימי 'אבן יחיא' - קצת
 יותר מ-500 שנה - כבר
 הבדילו האשכנזים בין קמץ
 לפתח..."

שרידים בלשון ימינו

שרידים מ'מצב הביניים' הזה נשתמרו בתוך מילים עבריות בשפת היידיש אפילו עד ימינו! אדם עשיר נקרא ביידיש 'עלשר'. לדובר עברית בן ימינו זו נראית טעות של החלפת התואר (עשיר)

גליקל מהעיררה הומיל (או הומלין), שחיה במאות ה-17-18 (בשנים ת"ה-תפ"ה). הספר מעין ספר מוסר עם חכמת חיים שכתבה לילדיה, הוא נכתב ביידיש-דויטש ותורגם לכמה שפות. לספר יש ערך היסטורי רב בגלל האותנטיות שלו. אותנו מעניין הכתיב של מילים עבריות המובאות בתוך הספר, מילים שהיא כתבה אותן כפי ששמעה אותן. רוב הדוגמאות לקוחות מקונטרסים לעניני לשון ג', של חוקר הלשון ר' חנוך ילון, עמ' 37 ואילך. הנה כמה מילים כפי שהן כתובות בספר: יותם (=יתום), למחרת (למחרת), עניו וסבלון (נסבלון), ידעון (ידעון), שקרון (שקרון), חלפון (חלפון), עיקור (עקר). הדוגמה האחרונה, יש לציין שהיא מצויה הרבה בכתבי רבנים אשכנזיים: עיקור במקום עיקר.

באותו מאמר של ילון מובאות דוגמאות משיר ביידיש של רבי אליהו בחור בשם 'המבדיל', החורז את המילים יאמר, גוי גומר (גוי גמור), ברוך שאמר. כמו כן מופיעה שם המילה 'שדכונים' (שדכנים).

בספר 'מעשה בוך' שנדפס בבאבל בשנת שס"ב נמצאות המילים 'שופל' ברכת (ברכות), רבונים (רבנים) סכונה (סכנה), חרוטה (תקרה).

וכן מובאות שם דוגמאות מתרגום של סידור שנכתב על ידי מומר בשם אנטוניוס מרגריטה. המומר הזה כנראה לא היה בר אוריין גדול, והוא כתב את המילים העבריות לפי שמיעה, כמובן שהו"ו הזאת מזדקרת שם מיד: קתתי תהא כפרותי (קפכתי), קבצון (קבצון), פרנוסים (פרנסים), מושל קדמוני (משל קדמוני), שלומים (שלמים), קדושים (קדשים), ועוד.

יחזיק אולי קוראים שישאלו: מנין לך שהווי"ן המשונת האלו מסמנות חולם? אולי הן מסמנות שורוק, כפי שנשמע היום הקמץ הפולני-גליציא (קמץ 'חסיד' באוזני מי שאינו רגיל בהגייה זו)?

התשובה היא שזה לא משנה: בכל מקרה מדובר בכותב שמבלבל בין קמץ לתנועה אחרת, גם אם נרצה לומר שהקמץ והשורוק הן אצלו אותו הדבר, עדיין זו תקופת מעבר, כשהקמץ נראה כמו שורוק, אבל השורוק עדיין נשמע U, ולא I.

אבל אליבא דאמת מדובר בחולם, דהיינו תנועת O, זאת משום

פרק ט"ו את מי אני מעניין בכלל (2)

שבוע קשה נוסף עבר על יוחנן כשהוא מתייסר במחשבה הטורדת את מנותחו כבר חודשים מספר 'את מי אני מעניין בכלל למעלה בשמים' ואם כן 'למה להתאמץ בכלל'.

...

גן שרשנים הדור צומח בגינה הסמוכה למקום מגוריו של יוחנן. בכל פעם שהוא עובר שם, הוא נוהג להיעצר לדקות מספר ולשאוף מלא העין והריאות מהבריאה המופלאה הצומחת בגינה.

באחד הימים הוא חלף על פני הגינה יחד עם חבריו לספסל הלימודים, בחור בעל כושר יתוח וסברא המחפש בכל דבר את ה'חקירה' ואת שני הצדדים, וכמובן את ההוכחה הניצחת לאחר מן הצדדים. הם חולפים על פני הפרחים המרשימים ביופיים, וה'חקירה' הבאה מתעוררת.

האם השושנה היא קוץ רגיל שהוסיפו לה צבע וריח, או היא פרח שבעצם מהותו הוא צבעו ובעל ריח נעים. יוחנן נדהם מעצם השאלה, שנים שהוא כבר עובר כאן ואף

המבשר תורני | י"ח בסיון תשע"ה | עש"ק פרשת בהעלותך